

17

Iratok a „Tisza-Meşianu-file háborús román paktum” történetéhez¹

I

A „háborús román paktum” diplomáciai és magyar kormányzati irataiból

A

1914 szept. 2

Gr. Tisza István miniszterelnök távirata gr. Czernin Ottokár bukaresti osztrák-magyar követhez a magyarországi románok „háborús helyállásáról”¹, 2 melléklettel

Bukaresti lapok jelentése szerint Tisza István gróf miniszterelnök Czernin Ottokár gróf bukaresti osztrák és magyar követhez a következő táviratot intézte:

Örömmre szolgál, hogy megerősíthetem azt a hírt, hogy Magyarország összes románnyelvű lakossága hazafias lelkesedéssel vesz részt abban a küzdelemben, melyet délkeleti Európa rendjének, civilizációjának és szabadságának érdekében folytatunk. *A mi románjaink nem maradnak senki mögött sem abban a hősiességben, amely a monarchia összes népeit a trón és a megtámadott haza védelmében egyesíti.*

A tartalékosok lelkesedéssel sietnek ezredeikhez; mindenki: nők, gyermekek, aggastyánok teljesítik a haza iránt való kötelességüket. A hűségnyilatkozatok, a testvériesülés jelenetei egymást érik a nemzetiségi mozgalom legmarkánsabb vezetőinek, a többi között Vajda² és Vlád³ uraknak részvételével.

A nagy igazság, amelyet én egy negyedszázad óta hirdetek, a magyar és a román fajnak érdekközössége világosan nyilvánul meg a jelenlegi dicsőséges és termékeny válság alatt. A mindennapi élet minden kicsinyessége és egyenetlensége eltűnik a közös ellenség által fölvetett nagy

¹ 1914 februárjában megszakadtak azok a hosszas tárgyalások, amelyek Tisza miniszterelnök és a Román Nemzeti Párt vezetői között folytak abból a célból, hogy a kormány által tett nemzetiségpolitikai engedmények fejében, melyek a magyar államban élő románság politikai-kulturális fejlődése számára kedvezőbb alapot biztosítanának, a román nemzeti komité egyértelműen fogadja el a dualista berendezkedést, s helyezkedjék a konstruktív ellenzékiség alapjára. (L. Iratok VI. köt. 9. és 12. sz.) – A világháború kitörése után a Tisza által adandó érdemi engedmények kérdése újból felvetődött; ezúttal Románia semlegességének megtartása, illetve egy esetleges, a Hármasszövetség melletti katonai fellépésének elérése érdekében is kívánatos volt, hogy az erdélyi románok igényeit kielégítsék, s ezáltal a bukaresti magyarellenes hangulatot leszereljék. Tiszát részben a közös külügyminisztérium ösztönözte erre, majd nagy súllyal esett latba, hogy a német külügyi szolgálat és hadvezetés is nyomást gyakorolt rá, a magyar „engedményektől” remélve Románia megnyerését, amit a háború elhúzódásával egyre fontosabbnak tartottak. A kérdés német levéltári anyaga ma még feldolgozatlan; egyes rész kérdésekben a német titkos lépéseket ismerteti az Erdély története (főszerk. Köpeczi Béla) III. köt. Bp. 1986. 1690–4. l. – Az itt közölt iratok jelzik, milyen mértékben tette sürgőssé az engedményeket a hadi helyzet, s egyben azt is, mennyire nehezítették a közzétételt a sorozatos vereségek. Az iratokból az is kiténik: Tisza ragaszkodott ahhoz, hogy előbb „Romániától kötelező nyilatkozatot kapjunk”, s csak akkor lehet szó arról, hogy „elmenjünk a lehetőség határáig” (1914. szept. 15-i távirata a közös külügyminiszterhez. Ref. Zsinati Levéltár, Tiszairatok 23:47/22.)

² A közlemény címe, alcíme és lelőhelye: *Tisza levele Czernin grófhoz – A miniszterelnök a hazai románokról.* (A társadalom és a háború rovatban.) – Budapesti Hírlap 1914. szept. 2; 213. sz. 7. l.

³ Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950) erdélyi román politikus, o. gy. képviselő, korábban Ferenc Ferdinánd bizalmi embere (vö. Iratok V. köt. 83/B irat mell.).

³ Aurel Vlád (1875–1954) erdélyi román politikus.

problémák előtt. A megifjúdott monarchia új érába lép, a kölcsönös bizalomnak és a mindannyiunkat összekötő szimpátiának érájába. A fegyverben való testvériségből ki fog sarjadni a vállvetett békés munkálkodásban való testvériség; a közös küzdelem és a közös dicsőség olyan helyzetnek fogja szilárd alapját megalkotni, amely egyaránt megfelel a magyar állam szükségzerű követeléseinek és a román nemzetiség jogos óhajításainak.

Szükséges-e kijelentnem, hogy én a magam részéről mindent el fogok követni e valóban nemes cél elérésére?

Tisza István gróf

Mellékletek:

1

1914 szept. 13

Gr. Tisza István miniszterelnök távirata gr. Czernin Ottokár bukaresti osztrák-magyar követhez a magyarországi románságnak teendő engedmények tárgyában

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/122
(Német nyelvű gépelt másolat fordítása)

Számjeles távirat

Gróf Czernin bukaresti követ úrnak

Sinaia

Elküldetett 1914. szeptember 13-án.

Szigorúan bizalmas. Nyilatkozatom¹ tartalmát nem közölhetem Károly királlyal, miután teljesen megengedhetetlen volna egy ilyen intézkedést az ő és miniszterei felülvizsgálatára előterjeszteni. Ha ő ezt a nyilatkozatot valóban csak a háborús cselekmények² megindulása után kérné, akkor annak tartalmát megbeszelném néhány itteni vezető románnal, hogy közölhessem Károly királlyal ezek egyetértését.

Nem értem, mit ért a király az „egyház szabadsága” alatt, mert teljesen elképzelhetetlen a fennállónál nagyobb szabadság. Éppily kevésbé lehet szó Erdélynek valamiféle jogi különállásáról. A román kérdés nem erdélyi kérdés. Erdélyben a lakosságnak majdnem 40 százaléka magyar és német. Másrészt a magyarországi románoknak majdnem fele nem Erdélyben él. Tanügyi kérdésekben viszont lényegesen túlmehetnék az eddigi mértéken, mert Románia aktív részvétele a mi oldalunkon megfelelő hangulatot váltana ki a magyar közvéleményben.

Tisza

¹ A magyarországi románoknak adandó politikai és kulturális engedmények tervezett bejelentése.

² É. Romániának a Monarchia oldalán való hadba lépése.

2

1914 szept. 18

Gr. Czernin Ottokár bukaresti osztrák-magyar követ bizalmas távirata gr. Berchtold Lipót közös külügyminiszterhez a román király ösztönzéséről gr. Tisza István tárgyalásaira nézve az „erdélyi kérdésben”

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 23:47/20
(Kézírással német nyelvű szöveg fordítása)

Telefonon leadott távirat 1914 IX/18 d.u. 1/2 h
Gr. Czernin Gr. Berchtoldnak
600 sz. titkos

Sinaia 17/IX

A király beszélt az erdélyi kérdésről és [hogya] vajon „nem akarna hát Tisza gr. segíteni”?¹ Válaszomban óvatosnak kellett lennem, mert hiszen még semmi bizonyos nem áll rendelkezésre, ezért [így] feleltem: „A mi románjaink példátlan hazafisága és nagyszerű magatartása biztosan elnyeri majd jutalmát, és egyáltalában nincs kizárva, hogy ez hamarabb történik meg, mint gondolnánk. Tisza gr. a románok legjobb barátja, ezt egész román népünk egyszer még el fogja ismerni.”

Ófelsége ezután úgy vélte, [hogya] „miután én barátságban vagyok Tisza gróffal, hát megkísérelhetném, hogy ilyen értelemben hassak rá”.

Czernin

B

1914 szept. 22

Gr. Tisza István miniszterelnök levele Mețianu János nagyszebeni gör. kel. érsek-metropolitához² a „háborús román paktum” előkészítése tárgyában³

Nagyméltóságú Érsek, Metropolita Úr! Kegyelmes Uram!

Azok a lélekemelő jelenségek, amelyek a reánk kényszerített háború kitörésekor olyan fényesen dokumentálták a hazai románság szolidaritását a monarchiának és a magyar nemzetnek létérdekeivel, örvendetes folytatásukat találják úgy a harcmezőn, mint hazánknak románlakta vidékein.

Román honfitársaink vére a mienkével együtt festi pirosra a harcmezőt. Román testvéreink vitézsége is megnyilatkozik hadseregünk fényes fegyvertényeiben. Itthon pedig testvéries egyetértésben éli át magyar és román a háborús idők megpróbáltatásait.

Háttérbe szorul minden ellentét, elnémul minden súrlódás. Egyek vagyunk a hazaszeretet és a honfíúii áldozatkészség szent érzelmeiben.

¹ Utalás arra, hogy a magyarországi románoknak adandó politikai engedményekkel próbálják leszerelni Romániában az antantpárti hadbalépést sürgető erőket.

² Ioan Mețianu (1829–1916) 1899-től nagyszebeni gör. kel. román érsek-metropolita.

³ A levél gépelt fogalmazványát Tisza s.k. javításaival és s.k. aláírásával l. Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/129; ennek felirata: „Levélconceptus. Mețianu János b.t.t. érseknek.” E fölé írva Balogh Jenő által: „Államirat”. – A levelet nyomtatásban közli TIÖM II. 272–275. l., valamint Albrecht Ferenc: Forrástanulmányok gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához. Lugos 1933, Husvéth és Hoffer ny. 76–78. l.

Örvendetes kép ez minden jóérzésű hazafira nézve; senkire sem örvendetesebb, mint azokra, akik hosszú évtizedek óta hirdetői voltunk a magyar és román faj érdekközösségének, munkásai a jó egyetértésnek, ápolói a kölcsönös szeretetnek és bizalomnak.

Nagyméltóságod nemcsak nesztora a román főpapi karnak, nemcsak feje a gör. keleti román egyháznak, hanem főpásztori állásához híven igaz hirdetője és munkása a szeretetnek, békének és egyetértésnek is. Tudom, hogy az öröm, reménység és bizalom szava visszhangot kelt Nagyméltóságod lelkében, és ott igaz megértésre talál.

Azokat a fáradozásaimat, amelyeket a teljes bizalom, összhang és egyetértés érdekében kifejtettem, Nagyméltóságodnak nemcsak rokonszenve kísérte; de érezni véltem azok közben nem egyszer Nagyméltóságod segítő kezét. Amidőn pedig az olyan hön óhajtott cél elérése nélkül kellett azokat félbeszakítanom,² nemcsak a köszönet és elismerés szavait intézte hozzám Nagyméltóságod, de buzdított arra is, hogy elkedvetlenedés nélkül, csüggedést nem ismerve, törekedjem a jövőben is e magasztos cél felé.

Úgy érzem, hogy erre a mostani nagy idők tisztultabb, nemesebb légkörében elérkezett a pillanat.

Azok a testvéries ünnepélyek, amelyek hazánk számos közösségében egy nagy fohászbán és egy tettekre szűk férfias elhatározásban forrasztották egybe magyarok és románok lelkeit, nem izolált jelenségek. Szimptomái azok a lelkek evolúciójának, s szimptomái annak a nagy igazságnak, hogy akkor, amidőn a lét problémája elé állítottunk, létérdekeink azonosságának tudata s ennek természetes következményeként a kölcsönös bajtársi szeretet és bizalom minden disszonancia felett dalmaskodva elemi erővel érvényesül.

Megszületett a lelkeknek az az állapota, amely mindannyiunk jobb és szebb jövőjének legfőbb előfeltétele. Hiszen mindenekelőtt az szükséges, hogy bajtársat, sorsunknak jóban-rosszban osztályrészését, testvért lássunk és tudjunk a románban, akinek előmenetelét, érvényesülését őszinte örömmel szemléljük, akinek testvéri szeretettel orvosoljuk minden baját.

Most a válság, a veszély pillanataiban hű testvérnek mutatja magát a románság. Látja, tudja, hogy viszonzozza ezt a magyar nemzet, és e nyilvánvaló ténynek a románság anyagi, kulturális érdekei és minden irányú érvényesülése terén meglesznek áldásos gyümölcsei.

Ezek a románság mostani magatartásának automatikus következményei. A jobb jövő záloga igazában ezekben rejlik. Ezek biztosítják román polgártársainkat arról, hogy kiterjedt jogaik szabad élvezetében az egész magyar társadalom rokonszenvére, etnikus törekvéseikben az állam jóakarató támogatására számíthatnak, s igazán jól érezhetik magukat e hazában.

De ugyanezek a jelenségek többre is felbátorítanak. A románság mostani cselekedetei után fokozottabb mérvben vehetjük tekintetbe az állami intézményekre vonatkozó kívánságaikat is.

Főleg három irányban nyilvánultak ezek a kívánságok a közelmúlt eszmecseréiben:³ a népiskolai törvénynek a felekezeti iskolákra kedvezőbb módosítását, a román nyelvnek az állami hatóságok előtti használatát és végül az új választói jognak olyan módosítását kívánták, amely nagyobb tért nyit román polgártársaink politikai érvényesülésére. Mind a három irányban kevesellték a nyilvánosságra hozott álláspontban körvonalazott határokat, és azért nem jött létre a mindkét részről becsületesen óhajtott megegyezés, mert a lelkek akkori állapotában azokon a határokon belül kellett maradnom.⁴

Úgy érzem, hogy ma a magyar állami és nemzeti szempontok sérelme nélkül tovább mehetünk. Kilátásba vehetjük a népiskolai törvény oly reformját, amely tekintettel van nem magyarok polgártársaink a felekezeti népiskolákra vonatkozó óhajtásaira.

² Tisza és a Román Nemzeti Párt 1914 januárjában megszakadt tárgyalásairól vö. Iratok VI. köt. 12. sz.

³ L. uo.

⁴ A tárgyalások megszakadásának további okaira l. Erdély története (főszerk. Köpeczi Béla) III. köt. Bp. 1986. 1685–1687. l.

Törvényes intézkedésekkel nyithatunk tért az anyanyelvnek az állami hatóságokkal való közvetlen érintkezés terén, és végül gondoskodhatunk a választójog egyes intézkedéseinek olyan módosításáról, amely a hazai románság politikai képviselését méltányosabb alpra helyezi.⁵

Ezzel megoldást nyernek mindazok a főbb kérdések, amelyek a teljes megegyezésnek útját állották a közelmúltban. Csak az enyémhez hasonló rokonérzés és előzékenység kell a másik oldalról is, hogy elháruljanak a teljes megegyezés utolsó akadályai.

Nagyméltóságú Érsek-metropolita Úr!

Úgy érzem, hogy most, amidőn senki által el nem vitatható, befejezett, nyilvános tényé vált a hazai románság hű együttérzése és áldozatkész közreműködése a harc és veszély nagy napjaiban, most amidőn senki nem láthatja szavaimban a már bekövetkezett hazafiúi áldozatok megvásárlását vagy előfeltételét, most amidőn a magyar nemzet utólagos elismerése és tettek által kiérdemelt rokonszenve és bizalma nyilatkozik meg minden előzékenységben, most érkezett el reánk, a nemzetiségi béke és egybeforradás munkásaira nézve, a cselekvés pillanata.

A kezdeményezés és a felelősség engem illet. Vállalom ezt abban a tudatban, hogy történelmi pillanatokot élünk, amelyek izzó légköre hideg, kemény érceket olvaszthat meg és forraszthat erősebb, nemesebb, minden szétfeszítési kísérlettel dacoló egységes lényekké egybe.

Szavaimat Nagyméltóságodhoz intézem azzal a kéréssel, hogy ennek a szent ügynek javára vesse latba szavának egész súlyát, egyéniségének egész erejét.

Igaz tisztelettel vagyok Nagyméltóságod

őszinte híve

Tisza s. k.

---

⁵ A levélben röviden jelzett három engedmény valójában egy szélesebb körű intézkedéssorozat leegyszerűsített megfogalmazása. Tisza töredékes feljegyzéseiből kitűnik, hogy a tankönyvek, a helységnevek, a tisztviselőválasztások, birtokparcellázások, a nemzeti színek használata kérdésében is fontolóra vett kedvezményeket (l. Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:26/77).

C

1914 szept. 23

Metianu János nagyszzebeni gör. kel. román érsek-metropolita válaszelevele gr. Tisza Istvánhoz a „háborús román paktum” előkészítése tárgyában¹

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Kegyelmes Uram!

Nagyméltóságodnak folyó hó 22-én kelt nagybecsű levelét megkapva sietek kifejezést adni őszinte örömmnek afölött, hogy Nagyméltóságod és a magyar kormány hajlandó teljesíteni a román nép régi, méltányos kívánságait, melyek a nép boldogulásának és kulturális téren való haladásának előfeltételeit képezik.

Nagyméltóságod elismerése és rokonérzése a román nép iránt, mely a megpróbáltatás nehéz napjaiban a király és közös haza iránti hűségének oly fényes tanújelét adta, lelkemben élénk visszhangra talál; a nemes munkához, mely az egyetértést és együttérzést ápolni és biztosítani kívánja, készséggel nyújtom segítő jobbjomat: azon reményben, hogy a munka dús gyümölcsöket fog hozni, és Isten segítségével egy szebb, boldogabb jövő alapjait fogja megteremteni!

Őszinte tisztelettel

kész híve

Mețianu János
érsek-metropolita

D

1914 szept. [24?]

Gr. Tisza István miniszterelnök válaszelevele Mețianu János nagyszzebeni gör. kel. román érsek-metropolitához a „háborús román paktum” előkészítése tárgyában²

Kegyelmes Uram!

Engedje meg, hogy ismétljem a főispán úr útján sürgönyileg tolmácsolt köszönetemet.

Tegnap Ő Felségével beszélve annak a biztos reményemnek adtam kifejezést, miszerint Nagyméltóságodtól megkapom a kért hatalmas segítséget; benső öröömre szolgál, hogy ebben, az Ő Felsége által is örömmel és elismeréssel vett kijelentésben, nem csalódtam.

Fogadja kérem még egyszer hazafiúi hálás köszönetemet. Legyen róla meggyőződve, hogy a hazának s a románság ügyének tesz vele szolgálatot.

Levelezésünk nyilvánosságra hozatalát elő kell készítenem, hogy az a közvélemény részéről kedvező fogadtatásra találjon. Ezért igen káros volna, ha előzetesen kiszivárogná a dolog, és nagyon kérem Nagyméltóságodat, hogy azt a lehető legbizalmasabban kezelni méltóztassék.

Igaz nagyrabecsülésem kifejezésével vagyok

Nagyméltóságod
őszinte híve
Tisza

¹ Szövegét közli: TIÖM II. 275. l., ill. *Albrecht* Ferenc i. m. 79. l.

² Szövegét közli: TIÖM II. 276. l., ill. *Albrecht* Ferenc i. m. 79. l.

E

1914 szept. 24

*Gr. Tisza István miniszterelnök telefontáviratai gr. Berchtold Lipót közös külügyminiszterhez
Meşianu gör. kel. román metropolitával történt újabb levélváltása
és ennek mielőbbi közlése tárgyában¹*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:26/158a-b, 159
(Fordítás német nyelvű gépirat átütéses másolatáról)

Gróf Tisza gróf Czerninhez: „Közöltem a metropolitával levelem fogalmazványát, amelyben románjaink iránt igen meleg rokonszenv nyilvánítása mellett megállapítom, hogy lojális magatartásuk folytán figyelembe vehető mindhárom óhajuk, amelyek korábbi megbeszéléseink fő indokát képezték, és pedig a népiskolai törvényre, a hatóságok előtt való nyelvhasználatukra és a választások rendjére vonatkozó pontok.

Erre éppen most kapom a választ, amelyben őszinte örömét fejezi ki, hogy a magyar kormány hajlandó a román nép régi, jogos óhajait teljesíteni, ami jólétük és kulturális haladásuk előfeltétele. A metropolita biztosít arról, hogy lelkében élénk visszhangot keltettek az érzések, amelyeknek kifejezést adtam, és minden erejével támogatni fog egyetértést és harmóniát célzó nemes munkámban abban a reményben, hogy e műnek áldásos gyümölcsei lesznek és megveti alapját a jobb és boldogabb jövőnek.

E levélváltás közzétételi időpontjának megállapítását át kell engednem neked Busche báróval egyetértésben, de meg kell jegyezmem, hogy hosszabb halogatás esetén az érseki aulában indiszkréciót követhetnének el, miáltal egész hatása elveszne. Tanácsolnám tehát a mielőbbi publikációt, kérek sürgős híradást, és megjegyzem, hogy legalább 24 órai időre van szükségem a sajtó és egyes tekintélyes emberek előkészítése végett.

Magyar fogalmak és közjog szerint éppoly kevésbé volna megengedhető Őfelsége ediktuma, mint román miniszter és főispánok kinevezése. Hiszen ezekre a helyekre csak párttagokat lehetne kinevezni. A pártunkhoz tartozó románokat azonban nemzetiségi részről jobban gyűlölik, mint a legnagyobb magyar sovínisztákat. Magyarországon egyáltalában senki sem gondol ilyen megoldásra.

Levelem nem foglalkozik részletekkel, de főleg a népiskolai törvény és a választási rend kérdése önmagában nagyon messzemenő engedményt jelent, és a román sajtóban² is jól hasznosítható, ha Károly király és vezető államférfiai valóban jóakarátúan járnak el.

Tisza

Kérem von Tschirschky úrral közölni, hogy megkaptam a nagyszebeni g.kel. román metropolita választát, amelyben meleg elismeréssel nyilatkozik engedményeiről, kilátásba helyezi segítségét e békeműben, és kifejezi reményét, hogy az a románok jólétének és kulturális haladásának biztos alapját fogja képezni.

Gróf Czernint erről azzal a kéréssel tudósítottam, hogy von Busche úrral egyetértésben állapítsa meg ennek a levélváltásnak a közlési időpontját.

Tisza

¹ L. még egy másolt példányát uo. 9:26/189 sz.a. – A telefontávirat idézi a Czerninnek küldött táviratot, az utána következő ugyanaznapos üzenet Tisza telefonbeszélgetésének szövege gr. Berchtolddal.

² É. a romániai lapokban.

F

[1914 szept. 25]¹

*Gr. Tisza István levélfogalmazványa az erdélyi és környező megyék főispánjaihoz a közvélemény
Mețianu-levélváltás megküldésével, a közvélemény előkészítése érdekében*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/89
(Eredeti gépirat)

Budapest, 1914.

Kedves barátom!

Mellékelve küldöm másolatban Metianu érsekkel való levélváltásomat, amely legközelebb publikáltatni fog, azzal a kéréssel, hogy ez akció helyes fogadása szempontjából úgy magyar, mint román körökben minden lehető elkövetni méltóztassál.

Ami a románokat illeti, be kell látniok, hogy az általam kilátásba helyezett rendelkezések kielégítik éppen azokat a kívánságokat, amelyek miatt a közelmúltban nem sikerült velük megegyezésre jutni, és be kell látniok azt is, hogy ezt a nagy horderejű előzékenységet most a háborúban tanúsított magaviseletük hatása alatt el tudom a magyarsággal fogadtatni, amennyiben ők meleg hálával, rokonszenvvel fogadják s ezen az alapon az igazi barátságos jó viszonyt az egész vonalon megvalósítják.

Ha azonban ez nem történik, ha ők most kicsinylenék az elért eredményt és továbbra is zárkózott magatartást követnének, ez olyan reakciót szülne a magyarság hangulatában, amely hosszú időre éreztetné hatását.

Nem azt kívánom én most, hogy a román nacionalisták határozatot hozzanak; ennek ideje akkor fog elkövetkezni, amidőn ismerni fogják részletesebb javaslataimat. Az azonban feltétlenül szükséges, éppen a kölcsönös bizalmon alapuló jobb jövő érdekében, hogy tekintélyes román férfiak elismeréssel, köszönettel nyilatkozzanak s ugyanazt a reménységet fejezzék ki, amely a metropolita levelében megnyilvánul.

Különösen fontos a román sajtó magatartása is. Igen kívánatos volna, hogy a nacionalista román lapok is megüssék az öröm és elismerés húrjait. Ahol ezt nem lehetne elérni, legalább odáig kell őket vinni, hogy ellenséges vagy kicsinylő hangon ne írjanak a dologról.

Használd fel kérlek tapintatosan, de nyomatékosan vármegyéd területén lakó tekintélyes románoknál és az esetleg ott megjelenő lapoknál állásod és egyéniséged egész súlyát a kedvező eredmény érdekében.

Éppen olyan fontos a magyarság kezelése. Az elől a tény elől nem zárkozhatik el senki sem, hogy a mi románjaink – még Erdély legexponáltabb részeiben is – kifogástalanul viselkedtek eddig, dacára a nagyon cudar romániai hangulatnak. Azt hiszem, nagy hiba volna, nemzeti érdekből is, ha ezt a tényt nem jutalmaznók.

Ami pedig egész akciómat illeti, ha talán lesz is sok olyan magyar ember, kivált Erdélyben, akinek nem fog tetszeni a dolog, nagyon kérem, gondolja meg, mi minden forog kockán, mit veszíthet éppen az erdélyi magyarság, és legyen annyi bizalommal nemzeti érzésem és hazafiúi belá-

---

¹ A hónap és a nap itt kiradírozva, az uitt 7:22/89 sz.a. található másolaton szerepel a címzettek felsorolásával együtt, éspedig: „Erdélyi főispánoknak és Szatmár, Máramaros, Bihar, Krassó Sz[örény], Arad és Temes vm. főispánjának”. A Waldbaum Frigyes Szeben megyei főispánhoz intézett levélen s. k. utóiratként: „A püspököknek külön is írok. Kérlek, beszélj velök. U.i. Metianu metropolitához szóló levelemmel egyidejűleg publikáltatni fog, hogy Ő Felsége amnestiát ad a politikai bűnügyekbe kevert összes románoknak, valamint egy belügyminiszteri rendelet is, amely a magyarországi román színeknek a magyar nemzeti színnel együttes használatát meg fogja engedni.”

tásom iránt, hogy az az igen komoly és jelentékeny előny, amelyet a románoknak kilátásba helyezek, nem veszedelem magyar nemzeti szempontból és a mai pillanatban szükséges, célszerű és helyes dolog.

Appellálnunk kell pártkülönbség nélkül a magyar sajtó hazafiságára, hogy vagy helyeselje ezt az akciót, vagy legalább halassza el kritikáját arra az időre, amikor meg fogja ismerni részletes javaslatomat. Persze minden olyan cikket, amely izgató s a nemzetiségi békét fenyegető hangon tárgyalná a dolgot, a cenzúra útján el kell tiltani.

Ebben a komoly percben számítok hazafiúi belátásodra és buzgalmadra, valamint arra a baráti és politikai bizalomra is, amivel megtiszteltél, hogy odaadással és sikerrel fogod teljesíteni a reád bízottakat.

Szívből üdvözöl

igaz híved

G

1914 szept. 26

Gr. Tisza István fogalmazványa a „román kérdésben”, „memorandum a németeknek és Czerninnek” céljára¹, 4 melléklettel

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:26/144–145
(Fordítás német nyelvű gépiratról)

A román kérdéshez:

Szent István Koronája Országainak lakossága kerek számmal 21 millióra tehető, ebből 2 1/2 millió esik Horvátországra és Szlavóniára, 18 1/2 millió a tulajdonképpeni Magyarországra. Közülük 10 millió magyar és 2 millió német, akiket politikai tekintetben együvé lehet számítani a magyarokkal, mert teljesen azonosulnak a magyar állameszmével, és szilárd és nagybecsült támaszai a magyar politikának. Ez alapvető tény közéletünkben, s nem szabad a német közvéleménynek félrevezettetnie magát a fél tucat úgynevezett pángermántól, akiknél ez a csinos üzlet megélhetési kérdés.

A tulajdonképpeni Magyarországon tehát a politikai működésükben is teljesen harmonikusan összetartozó magyarok és németek a lakosság kétharmadát képezik, de az értelmiség és vagyon tekintetében sokkal nagyobb részt képviselnek.

A fennmaradó 6 1/2 millióból nem egészen 3 millió a román, míg a többi megoszlik a különböző szláv fajok (szlovákok, szerbek, rutének) között.

A románok meglehetősen zárt tömegben élnek Erdély középső és nyugati részén és az Erdélyt Magyarországtól elválasztó hegység nyugati lejtőjén. A románoknak pontosan a fele lakik Erdélyben, másik fele hét Erdéllyel határos megyében, ezek közül azonban csak háromban teszik ki az összlakosság többségét.

Ami speciálisan Erdélyt illeti, itt a 2 600 000-nyi összlakosságból több mint 900 000 magyar, 250 000 német és nem egészen 1 500 000 román. A magyaroknak és németeknek nagy része él Erdély keleti felén, tehát a román határon, zárt tömegben, úgyhogy majdnem egymilliónyi nem román lakosság választja el az erdélyi románokat Romániától. Erdélyben is a magyar és a német elem jelenti az ország kulturális és gazdasági erejének túlnyomó részét.

¹ A gépiratban Tisza s. k. javításai, s ugyancsak kézírásával föléírva: „Zur rumänischen Frage”, hátán pedig az idézett cím és a keltezés. – Átütéses másolatát l. még uo. 7:22/96. sz. a.

Magyarország mindig is nemzeti állam volt, amelyet több mint ezer éve hódítással alapítottak. Az alkotmány egész történeti fejlődésének magyar nemzeti jellege van. A magyar nép fejlett szabadságérzetének velejárója, hogy minden nem magyar állampolgárt mindig is a teljes egyenlőség alapján kezeltek, és nemcsak azonos jogaik voltak a magyarokkal, hanem gyakran még fontos előjogokat is nyertek.

A nemzetiségi elv új korszakában sem volt a magyar nemzeti eszmének sohasem szűkkeblű, üldöző iránya. A latin nyelv helyett természetesen a magyar lett az állam nyelve, valamint az állami művelődési intézmények oktatási nyelve is. Az ország minden más nemzetiségének azonban szabadságában állt nemzeti kultúrájának ápolása és nemzeti nyelvének használata az élet minden vonatkozásában.

A nem magyar fajok nemzeti életét erősen előmozdítja egyházi autonómiájuk. Különösen a görögkeleti egyház, amelyhez a románok többsége tartozik, élvez tökéletesen demokratikus alkotmányosságot, választja saját püspökeit, igazgatja egyházát zsinatokon, amelyeken 2/3 többségük van az általános választójog útján kijelölt világi tagoknak.

Mint minden más egyháznak, ennek is joga van iskolákat alapítani. Ma több mint 2000 román tannyelvű egyházi népiskola működik, azonkívül néhány középiskola, felsőbb leányiskola, tanítóképző és papnövelde van egyaránt román oktatási nyelvel.

Az oktatási intézmények mind az autonóm egyházi főhatóság vezetése alatt állnak és csak meglehetősen laza állami felügyeletet kell elviselniök. Az egyetlen, amit tőlük megkövetelnek, hogy tanulók a magyar nyelvet is elsajátítsák.

Miután az egyházak nem voltak képesek az emelkedő kulturális szükségleteket saját eszközeikből előteremteni, így egyházi és iskolai szolgálatuk legkülönbözőbb ágaiban egész sor állami támogatásban részesültek. (Lelkészek és tanítók fizetésemelése és korpótléka, közvetlen állami segély iskolaépítésre és más iskolai kiadásokra stb.) A románoknak különböző címenek román nemzeti és kulturális célokra nyújtott állami szubvenció ma már évente több mint 7 millió koronára rúg.

Legutóbb a román lakosság két óhaja teljesült. Engedélyeztetett a vallásoktatás minden iskolában, tehát a magyar tannyelvűekben is, az iskola nem magyar növendékeinek anyanyelvükön, és bevezették az anyanyelvi írás-olvasás-oktatást a magyar állami népiskolákban is. Azonkívül tervbe van véve az országban beszélt nem magyar nyelvek intenzívebb oktatása a középiskolákban, és a közigazgatási reformról már benyújtott és a bizottságban tárgyalt törvényjavaslat kimondja, hogy az elsőfokú közigazgatási hatóságok fogadják el és intézzék el az illető anyanyelvén fogalmazott beadványokat, továbbá a félforgalomban anyanyelvükön kell tárgyalni a nem magyar állampolgárokkal.

Ilyen körülmények között nincs mit csodálkozni azon, hogy a magában véve igen életerős román faj Magyarországon extenzíven és intenzíven nagyon előnyösen fejlődik; növekszik a román népesség, örvendetesen fejlődik vagyoni és kultúrájuk.

Ha mármost azt kérdezzük, honnan van az, hogy románok és magyarok között ezen állapot ellenére súrlódások fordulnak elő, és egyes román körökben tagadhatatlan elégedetlenség tapasztalható, akkor ez a következő okokkal magyarázható.

Ezen elégedetlenség okai közül legelső helyen áll a román nemzeti eszme, amely persze nem érvényesülhet minden posztulátumával egy idegen állam keretei között. A legjobb akarattal sem elégíthető ki a Magyarországon élő románok minden nemzeti törekvése; nyelvük és nemzeti kultúrájuk tekintetében meg kell elégedniük az igen nagy mértékű szabadsággal, és azt kell tekinteniük nemzeti küldetésüknek, hogy csatlakozzanak a monarchia nem szláv elemeihez, s ezáltal előmozdítsák a monarchia oly szerkezetének fennmaradását, amely a Román Királyság önálló fejlődésének támasza és biztosítója.

Ez a gondolat azonos azzal, amely a magyarországi németeket áthatja. Németjeinkhez hasonlóan a románoknak is be kell látniok, hogy a magyar állam erősítésével jó román nemzeti politikát gyakorolnak. Amíg ez a nézet nem válik általánossá, nem lehet teljes terjedelmében élő valóság a

igazi harmónia románok és magyarok között, és a helyes magyar nemzetiségi politika fontos feladata, hogy olyan viszonyokat teremtsen az országban, amelyek legyűrik az e tekintetben még útjukban álló akadályokat. Ezek az akadályok csekély mértékben találhatók a törvényes állapotokban, sokkal inkább a lelkekben.

A megfontolt elemek – a nemzetiségi pártokban is – mind belátják, hogy sohasem fogják nemzetietlenné tenni a magyar államot. Az ilyesfajta igyekezetnek nemcsak az a tény áll útjában, hogy a magyarok és németek, akik szilárd falként állnak ilyen törekvéseknek ellen, a lakosság 2/3 részét és az értelmiségnek és vagyonnak legalább 5/6 részét jelentik, hanem az a körülmény is, hogy a magyar állam csak akkor tudja teljesíteni küldetését: hogy egy nem szláv Ausztria-Magyarország paritásos alapját képezze, ha nem veszíti el feszes szerkezetét és egységes jellegét. Minél inkább lazulnak a viszonyok Ausztriában, annál inkább létfeltétele ez az egész monarchiának.

Legfőképpen tehát csak bizonyos intézkedésekről lehet szó a román nyelv tekintetbe vételére az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban, valamint kulturális kérdésekben. Mindezek olyan kérdések, amelyekben könnyen lehetne egyezsége jutni, ha megvolnának a valódi béke feltételei a lelkekben.

Itt még sajnos el kell hátrítani némely akadályt. A dolog magyarázata történeti.

Ne nyúljunk vissza a 18. század véres parasztforradalmára, de rémtetteket követtek el anno 1849 is, amelyeknek még sok szívben él az emléke és tartja éberen a gyanakvást az ellenszenv zavaró érzéseivel.

Leginkább Erdélyben ez a helyzet. A fent említett szomorú gonosztettek szinte kizárólag ott történtek. Magyarok és románok között a viszony ott mindig is feszültebb volt, mint az ország más részeiben. Erősen növelte ezt a feszültséget mind a románok provokált magyarelles magatartása az abszolutizmus korában, mind felbujtó agitációjuk a megújult alkotmányos élet kezdetén és az a kevésbé barátságos viselkedés is, amelyet az ottani románok a 67-es kiegyezés után újból hatalomra került magyarság részéről el is várhattak.

Ez mind az akció és reakció közismert ártalmas kölcsönhatása, aminek következtében sajnos még mindig nem várható el az erdélyi lakosság legnagyobb részétől a nemzetiségi kérdést érintő minden kérdésnek bizalommal, jóakarattal, objektíven történő kezelése.

A lakosságnak ebben az ingerült lelkiállapotában rejlik a fennálló hiányosságok legnagyobb részének tulajdonképpeni oka. Ennek tulajdonítható a románok sokszor gyűlölködő magatartása, valamint az a vitathatatlan tény, hogy némi jogosultsága van a románok azon panaszainak, amelyek az ottani autonóm közigazgatás szemére vetik a megértés, a jóakarát és tárgyilagosság bizonyos hiányát.

Mindaz, ami a közigazgatás megjavítására történik, mindenekelőtt annak államosítása, ki fogja küszöbölni az elégedetlenség legtöbb konkrét okát és egyúttal sokban hozzájárul majd a súrlódási felületek kiiktatásához és a kölcsönösen jobb hangulat előfeltételeinek megteremtéséhez.

Ehhez nagyon sokkal járult hozzá a románság lojális magatartása a mostani háborúban, és ha még Románia is részt venne harcunkban, miáltal az egész román faj megosztaná sorsát a miénkkel, akkor biztosan ez volna a „moment psychologique”, amikor a magyar közvélemény elé lehetne lépni és a függő kérdések megoldását elérni.

A megoldás semmiképpen sem keresendő Erdély alkotmányjogi különállásának útján. Amint fentebb mondtuk, a román kérdés nem erdélyi kérdés. Erdély különállása román lakosságunk felére nem volna tekintettel, másrészt kiszolgáltatna az ottani román többségnek majdnem 1 200 000 magyart és németet, Erdély lakosságának leggazdagabb és legműveltebb részét. Ez oly körülmény, amelyet közvéleményünk sohasem hagyna jóvá és amely beláthatatlan későbbi súrlódások és viszályok csírája volna.

Csakis olyan intézkedéseket vehetünk tekintetbe, amelyek megszüntetik a mostani adminisztráció hiányosságait és biztosítják román lakosságunknak a jóakarattal, objektív elbánást, másrészt

erősítik a román nyelvű művelődési intézmények helyzetét és az állami tanintézetekben is megvalósítják a román nyelv bizonyos ápolását.

Amint a fentiekben kifejtettük, már sok minden történt e tekintetben, de tovább haladhatnánk ezen az úton.

A vonatkozó részletkérdések csak akkor képezhetnék bizalmas eszmecsere tárgyát, ha bizonyos előfeltételek mellett elhatároltatik Románia tényleges részvétele a harcban. Most elegendő azt hangsúlyozni, hogy szilárdan remélem megtalálhatni a minden ésszerű kívánságot figyelembe vevő jobb jövő alapjait, amint nyilvánvalóvá válik mindenki előtt az egész román nép szolidaritása Romániának a háborúban való részvétele tényével.

Mellékletek:

1

1914 szept. 26

*Gr. Czernin Ottokár bukaresti követ távirata gr. Tisza Istvánnak Brătianu román miniszterelnök nézetéről a magyarországi románok megnyugtató nyilatkozatának fontossága tárgyában*¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/56–57
(Eredeti német nyelvű gépiratok fordítása)

Távirat számjelekben

Feladott Sinaiában, 1914. szept. 26-án este 9 óra

Érkezett Budapestre, 1914. szept. 27-én éj. 12 ó 40 p

Brătianu úr azt mondja német kollégámnak és nekem, ő (túl) kevésbé ismeri az erdélyi viszonyokat, hogy eldönthesse, elegendő-e a tervezett engedmények a közvélemény előnyös befolyásolására itt.

Minden attól függ, vajon az erdélyi románok kielégítetten nyilatkoznának-e, és erre nézve a valódi mérce, hogy Maniu úr egyetért-e, azt tanácsolja tehát, hogy előbb vele jussunk egyetértésre.

Kijelentettem (a miniszterelnöknek), hogy ez a módozat valóban nehéz, mert a románok követelései tudomásom szerint folytonosan növekednek, és a radikálisok közismerten minden országban népszerűségi okokból túlzottat kívánnak.

Brătianu úr megmaradt amellett, hogy nem tanácsolhat mást, mint ezt a módozatot. Ha a mi románjaink valóban megelégedettek lesznek, az Romániára is erősen visszahatna.

Összefoglalva tehát úgy hisszük, jó volna, ha elérhetnéd, hogy a románok vezetői nálunk egyetértésüket kinyilatkoztassák és azt itt is hathatós módon közzétenék.

Kérem a távirat szíves közlését Béccsel.

Czernin

¹ A fenti időpontban feladott távirat elírt számok miatt több helyütt értelmetlen volt; éjjel 12 órai feladással (3 órai érkezéssel) megismételte gr. Czernin követ nevében br. Bornemisza konzul, és az utóbbi távirat hátán olvasható Tisza s. k. rájegyzése: „Czernin IX/26.” A két szöveget egyeztetve egészítettük ki a zárójelbe tett szavakkal, a harmadik helyen ugyanis „insolent” (szemtelen) csak elírás lehetett.

2

1914 szept. 27

*Gr. Tisza István miniszterelnök távirata gr. Czernin Ottokár bukaresti követnek
a román nemzetiségi kérdésben Mihali Tivadarral folytatott megbeszéléséről*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/58

(Német nyelvű gépelt szöveg fordítása)

1914. szeptember 27.

Számjeles távirat

Gróf Czerninnek

(telefonon közlendő *külggyel*, külügy útján *Buriánnal*)

Szigorúan bizalmas.

Éppen most távozott tőlem Mihali.² Nagyon elégedett a metropolitával való levélváltással, késznek nyilatkozik annak publikációja után olyan nyilatkozat tételére, mint a metropolita, és oda hatni, minél több politikus barátja tegyen szintén így, és a nemzetiségi sajtó kommentálja előnyösen a dolgot. Kérdésemre, beszéljek-e Maniuval, néhány nap múltán helyezte kilátásba az érdemi választ.

E beszélgetés után mindenesetre számíthatunk arra, hogy több tekintélyes nemzetiségi vezető engedményeimet¹ fontos és örvendetes dologként fogja üdvözölni.

A közzététel időpontját persze Töled és von Busche^{1, 3}úrtól teszem függővé; hacsak nem óhajt-tok korábbi publikációt, és megvárnám a mi rövidesen várható offenzívánkat az oroszok³ ellen, és győzelmünk esetén azonnal előlépnék.

Tisza

---

¹ A szövegben Tisza s. k. javításai.

² Teodor Mihali (1855–1934) erdélyi román politikus, o. gy. képviselő, a Román Nemzeti Párt egyik vezetője.

³ Frh. von dem Busche-Haldenhauser bukaresti német követ.

1914 szept. 29

*Gr. Tisza István magánlevele gr. Czernin Ottokár bukaresti követhez hazai „román akciójának”
Románia álláspontjának kedvező befolyásolására leendő felhasználása tárgyában*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/51–53
(Fordítás német nyelvű gépelt levél átütéses másolatáról)

Budapest, 1914. szeptember 29.

Kedves Barátom!

Felhasználom az alkalmat, hogy Neked részletesen írjak.

Akcióm a románokkal teljesen elő van készítve és bármikor megvalósítható. Az időpont első sorban Tóletek¹ függ, de örömmel fogom üdvözölni, ha megvárhatom a közvetlenül küszöbön álló katonai akciónk remélhetőleg kedvező kimenetelét. Ha győzelem következik be, akkor mindenképpen publikálok, mert akkor itt a kellő pillanat, hogy nálunk mind a magyarok, mind a románok lelkiületére a lehető legerősebb hatást gyakoroljunk.

Azt hiszem, Romániát illetően bizonyára ugyanez áll.

Kérlek, légy meggyőződve arról, hogy akcióm tartalma az adott körülmények között a legcél-
szerűbb és legfontosabb.

Teljesen különbözők a viszonyok nálunk és Ausztriában. Miniszterek és főispánok kinevezése itt egyáltalában nem jöhet szóba, és csak külföldiek vagy olyanok vethetik fel, akik az osztrák viszonyok befolyása alatt állnak.

Én éppen azoknak a pontoknak a megoldását vettem kézbe, amelyekre a románok leginkább súlyt fektetnek, és olyan engedményeket tettem, amelyeknek horderejét senki sem vonhatja kétségbe. Természetesen általánosságokban mozgok, aminek az is az előnye, hogy ez idő szerint nincs szükség a nemzetiségi párt állásfoglalására. Ez csak akkor következhet el, ha a vonatkozó törvényjavaslatokat elő lehet terjeszteni.

Egyelőre az volna a feladata mindazoknak a románoknak, akik belátják, hogy a román nép létkérdése a csatlakozás az oroszellenes hatalmak csoportjához, fejezzék ki általánosan örömeiket és elismerésüket lépésemről és hangsúlyozzák engedményeim fontosságát. Azt remélem, hogy ezt az itteni vezetők többségénél elérem. Ha ez bekövetkezik, akkor Károly király mindent megkapott, amit tőlem óhajthatott. Ezzel ugyanis kezébe adtam minden eszközt, hogy a saját közvéleményére hasson.

Azonkívül persze következni fog az amnesztia is, és még van nálam in petto² egy és más, amivel a hatást erősíteni és a jobb hangulatot felszítani lehetne. Ha ugyanis most ezt a kérdést előveszem, akkor valóban el akarom érni a belső békét. Ez most és ez marad számomra az egész akció valódi célja.

Legutóbbi híreid nyomán meglehetősen biztossággal vélek arra számíthatni, hogy sikerülni fog addig halasztani a döntést Románia magatartását illetően, amíg újabb nagy csata következik be Galíciában. A romániai nyomorúságos viszonyok mellett ezzel sokat érünk el, mert remélem, hogy a hadi helyzet mindkét nagy hadszíntéren jobb belátásra bírja román barátainkat.

Ha bekövetkezne a román bevonulás, akkor ellen fogunk állni, a pillanatnyilag meglévő gyengébb erőkkel lehetőleg megállítjuk, és amint lehet, odaküldünk egy vagy két hadtestet az ottani ellenállás magjául. Azután meglátjuk, mennyi is valójában a román hadsereg katonai értéke.

¹ É. Czernin osztrák-magyar és von Busche német követ egyetértő megítélésétől.

² „Kebelemben”, é. tarsolyomban (ol.).

Mindenképpen feltétlenül szükséges, hogy a románoknál ne merüljön föl kétség aziránt, hogy bevonulásukat, bármilyen ürüggyel történnék is meg, hadüzenetnek fogjuk tekinteni, és fegyveres ellenállást fogunk tanúsítani. Annak a tudatnak, hogy ez a lépés az első háborút jelenti velünk, hatnia kell a király becsületérzésére és a román hangoskodók gyávaságára. –

Remélhetőleg megkaptad távirataimat a katonai helyzetről. A 27-én leadottat tévesen címezték Bukarestbe, remélem, megkaptad már Bornemisztól. 24-én és 26-án szintén hosszabb táviratokat küldtem szövegesen, kérlek, nyugtass meg sorsukról. Talán küldd el egyiknek vagy másiknak a szövegét levélben, hogy ellenőrizhessem, nem érkeztek-e csonkán.

Ami a mostani helyzetet illeti, szigorúan bizalmasan, csakis a Te és von Busche úr tájékoztatására közölhetem, hogy a legközelebbi napokban megindul egy a németekkel kombinált erélyes offenzíva. Már érdemleges német seregek vannak olyan vidéken, ahol közvetlen befolyást gyakorolhatnak a hadi helyzetre Galíciában, úgyhogy ezt az akciót a legjobb reményekkel várhatjuk.

Az utóbbi időben úgyszólván semmi érintkezésünk nem volt az oroszokkal, akik egyáltalában nem háborgatták visszavonulásunkat és megelégedtek Przemysl elég lanyhán keresztülvitt bekerítésével, ahonnan a védőség eredményes kitörést tett az orosz haderő ellen.

Általában úgy hírllett, hogy az oroszok fő ereje a Visztula felé és a folyó balpartján északnyugatra vonul felfelé. Két nap óta azonban orosz csapatok (főleg lovasság) mutatkoztak a Kárpátok északkeleti hágóiban, visszaszorították az ott található gyenge határőrcsapatokat, és ez ideig jelentéktelen harcba bocsátkoztak összevont erősítésünkkel. Hamarosan ki fog derülni, hogy ez demonstráció-e vagy egy orosz sereg támadása, mely esetben be kell majd vetni ezen sereg ellen északi hadseregünk jobbszárnyát, amely jelenleg a Dukla-hágó déli részén magyar területen áll.

A nagy háború esélyei szempontjából ez közömbös, csak arról van szó, hogy jobbszárnyunknak a Kárpátok hágóitól északra vagy délre kell-e megmérkőznie az orosz balszárnyal.

Az ottani lakosságnak ez persze kemény megpróbáltatás, és az orosz haderő megjelenésének híre a határon az ottani rutén lakosságot pánikszerű menekülésre indította, ami mindenesetre bizonyítja, hogy ruténjeink nem tekintik ügyüket az oroszokéval közösnek.

Szerbiában borzasztóan szívós harc hullámszik csapataink és a szerbek fő ereje közt. Csak lassan hatolhatunk előre, de elsáncoljuk magunkat, hogy lehetlenné tegyünk egy sikeres ellentámadást.

Éppen ma kapom a hírt egy új szerb támadásról a Száván át, amit remélhetőleg hamar megint sikeresen visszaverünk.

Sajtószolgálatunk Predealon át remélhetőleg rövidesen megkezdődik, azonkívül táviratozni fogok Neked Sinaiára továbbra is a katonai helyzetről, valahányszor valami érdemlegeset közölhetek.

Meleg barátsággal

híved
Tisza s. k.

4

1914 szept. 30

Gr. Tisza István miniszterelnök távirata gr. Czernin Ottokár bukaresti követhoz a Meşianu metropolitával történt levélváltása nyilvánosságra hozatalának alkalmas időpontja tárgyában

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/50

(Fordítás német nyelvű gépelt szöveg átütéses másolatáról)

1914. szeptember 30.

Számjeles távirat

Gróf *Czerninnek* (Sinaia)

(közlendő telefonon külüggyel, külügy útján Burián Ő Exc.-val is)¹

A velem éppen most közölt 686. sz. távirat folytán mindent elő fogok készíteni, hogy levélváltásom a metropolitával jövő hét elején közzétehető legyen. Kérem ezt mindenképpen megvárni, hogy offenzívánk addig nagyobb előrehaladást tehessen, és én időt nyerjek itt néhány előkészítő lépés megtételére.

A közzétételnek mindenesetre itt egy nappal korábban kellene megtörténnie, mint Bukarestben, hogy elkerüljük annak a látszatát, mintha az egészet Bukarest rendelte és rendezte volna. Ha abban az időpontban nagy győzelem küszöbén állnánk, akkor talán mégis jobb volna ezt megvárni és közvetlenül ennek hatására publikálni, ami mindenesetre fokozná a hatást.

Kérem ezeknek a szempontoknak a megfontolását, de ismétlem, hogy az időpont meghatározását a Te és von Busche úr megítélésére bízom.

Tisza

---

¹ Az irat alján idegen kézírással: „exp. megtörtént [aláírás] IX. 30”

H

1914 okt. 5

Aurel C. Popovici román politikus feljegyzése a Román Nemzeti Pártnak a gr. Tisza István miniszterelnökkel folytatott tárgyalásokon előadott igényeiről¹

PA AA, Bonn, Öst. 104, Bd. 13. A 25.319

(Német nyelvű gépelt irat fordítása)

1. Magyarország állami egységének és szuverenitásának teljes megőrzése mellett elsősorban foganatosítandó volna a románok lakta megyék nemzetiség szerinti elhatárolása, illetőleg lekerekítése. Ez az egyszerű közigazgatás-technikai rendszabály könnyen keresztülvihető volna, ugyanis az etnikailag román megyékhez egészen feleslegesen a nyelvhatárról magyar népességelemek mutatkoznak odacsatolva, amelyeket nagyon egyszerűen a határos magyar megyékhez lehet csatolni.

2. Az egész magyarországi románság – amely a hivatalos magyar statisztika szerint 3 millió lelket tesz ki – beosztása 70 színromán, éspedig kontingentált választókerületbe, azaz olyanokba, amelyekben a román nemzetiségű választóknak legalább 70%-os többségük van. A ma érvényes választójogi törvény alapján ez keresztülvihetetlen volna. A választójogi törvényt tehát a magyarországi románok vezetőivel egyetértésben meg kellene változtatni. Ezekben a román választókerületekben csak román nemzetiségű magyar állampolgárt legyen szabad jelölni, akinek nemzetiségét akár a magyarországi görög katolikus román, akár a görögkeleti román metropolitának kellene igazolnia.

3. A románok egy bizalmi emberének tárca nélküli miniszterré való kinevezése, aki e minőségében minden magyar kormánynak tagja volna, és Magyarország román népének érdekeit kellene képviselnie a közigazgatás, igazságszolgáltatás, közoktatás minden ágában, a gazdasági kérdésekben stb.

4. Minden románok lakta megyében román nemzetiségű legyen a főispán és az összes többi köztisztviselő, és a nem románok közül csak olyat nevezzenek ki tisztviselővé, aki szóban és írásban tökéletesen bírja a román nyelvet. Évégelt minden nem román tisztviselőjelöltnek vizsgát kellene tennie egy román tanári testület előtt.

5. Eltörlendő minden magyarosító irányzatú törvény, például a magyar nyelv bevezetésére vonatkozó törvény az egyházi, állami és községi népiskolákba a románság között; az Apponyi-féle törvény; a telepítési törvény stb.

6. Miután a magyar állam nem alapított a románok részére egyetemet és semmiféle román közép- és népiskolát, ezért négy éven belül állami eszközökből életre kell hívni:

a) egy teljes román egyetemet egy görög katolikus és egy görögkeleti teológiai fakultással, egy jogi, egy filozófiai és egy orvosi karral, amelynek előadási nyelve román lenne. Csak a jogi karon legyen két tárgy magyar előadási nyelvű, és a bölcsészkaron adják elő a magyar nyelvet mint olyat és irodalmát magyarul.

7. Két éven belül alapíttassék:

a) hat román főgimnázium;

b) négy román reáliskola;

c) minden megyében, amelyet románok laknak, egy-egy kizárólag román tannyelvű ipariskola, mezőgazdasági, gazdasági iskola.

¹ A fejlécben foglaltak az irat kezdetén a következőképp szólnak: „A dr. Aurel Popovici által megfogalmazott pontok, amelyeket annak idején a magyarországi románok vezetői mind előterjesztettek gróf Tisza magyar miniszterelnöknek. – A Külügyelt ezt dr. Aurel Popovici 1914. október 5-én közölte.”

8. Minden görög katolikus és görögkeleti román egyházi iskolában, továbbá minden állami és községi iskolában a románság közepette kizárólag román a tannyelv. A magyar nyelvet továbbra is kötelező tantárgyként oktassák a román középiskolákban, és pedig minden osztályban heti négy órában. A népiskolákban azonban a magyartanulás csak akadályozza a román gyermekeket előmenetelükben, és a magyar tanítókat és tanfelügyelőket a román gyerekek kimondhatatlan és egyben teljesen céltalan zaklatására indítja.

9. A magyar kormány a két román egyház, a görög katolikus és a görögkeleti támogatására egyenként évi 1 1/2 millió Korona támogatást nyújt.

10. A magyar nyelv mellett minden románok lakta megyében a hatóságok a román nyelvet a lakosokkal való közlekedésben éppúgy használják, mint a magyart. Minden közhivatalnak román nyelven is közzé kell tennie minden közleményét, felhívását, feliratát stb., és minden román nemzetiségű magyar állampolgárnak joga van anyanyelvre használatára minden közhivatalban, amely a románok közt fennáll. Ezen a románok lakta vidéken mind a magánosoknak, mind az ügyvédeknek joguk van beadványaikat és beszédeiket románul fogalmazni, illetve előadni és határozatokat ezen a nyelven elnyerni. Tehát: kétnyelvűség mindennemű állami és községi hatóságnál.

11. Minden olyan községben, ahol 10% német él, legyen egyenjogú mind a három nyelv, azaz a magyar, a román és a német, és használhassa minden polgár bármelyiket fakultatíven minden hatóságnál.

12. Mindazokat a községeket, amelyeket nemrégiben kényszerűen a hajdúdorogi görög katolikus magyar püspökségben egyesítettek, vissza kell adni a román püspökségeknek.

13. Nevezzenek ki egy-egy románát államtitkárnak a belügyminisztériumba, azután az oktatásügyi és a földművelési minisztériumba.

14. Deklaráltassék Magyarország egész románsága „a Magyar Korona, ill. Magyarország román nemzetének”, amelynek joga van nemzeti zászlaját szabadon használni.

I

1914 okt. 6

Hosszú László (Hosszú Vazul) g. kat. román püspök magánlevele gr. Tisza Istvánhoz a Meşianu érsekhez intézett Tisza-levél tartalmáról és nyilvánosságra hozataláról

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:25/20–23

(Sajátkezű levél)

Kedves Barátom!

Folyó október hó 1-én Bethlenre utaztam meglátogatni Pálékat és a náluk gondozott sebesülteket. Amit ott láttam, igazán meghatott, és ha minden főúri és más tehetősek kúriájában hasonló gondoskodás történt volna a sebesültekről, óriási teher hárult volna el az állam vállairól.

Bethlenről Besztercére utaztam, meglátogatni az ottani kórházakban elhelyezett sebesülteket. Ott értesültem Pap Simon visói főszolgabírótól az oroszoknak Máramarosba történt beözönléséről és egyházmegyéim számos községének pusztulásáról.

Besztercéről Naszódra mentem át, hogy október 4-én Ő Felsége névnapján az ottani tanuló ifjúsággal együtt könyörödjünk Ő Felsége jóléteért és fegyvereink győzelméért, mely imákat különben az egész egyházmegyére nézve elrendeltem. Igyekeztem mindenütt a közönségbe lelket önteni, mert a most már nemcsak Bukovinából és Galíciából átvonuló menekülők látása, hanem a máramarosi sőt most már saját menekülőink által nyújtott látvány a közönséget végleg elcsüggesztette.

Naszódon értesültem, hogy Máramarosból papjaim és tanítóim szerteszéjjel távoznak és csoportosan vonulnak székhelyemre Szamosújvárra. Félbeszakítva tehát körutamat e hó 5-én, tegnap hazasiettem, hol tényleg már több mint 40 menekültöt találtam, kiknek száma mára elérte a 60-at, és az estéli vonatokkal még sokat várunk, akik hazulról elmenekültek, de hollétükről mindezideig még hír nem érkezett.

Ily körülmények között vettem e hó 2-áról keltezett nagyfontosságú közléseidet. Ezekre némi késsedelemmel és a szükségeltető lelkinyugalom hiányával vagyok bátor szerény észrevételeimet a következőkben megtenni.

Az Általad Mețianu érsek úrhoz intézett levelet négy szempontból tartom mérlegelendőnek: *Szükségességi*, illetve *célszerűségi*, *formai*, *tartalmi* és *végre időszerűségi* szempontokból.

1) Nyilatkozatodat célszerűnek és szükségesnek tartom úgy belpolitikai, valamint külpolitikai indokoknál fogva. A hazai románságnak magatartása a harctéren, valamint itthon az országban kiérdemelte azt, hogy legilletékesebb helyről állapíttassék meg annak minden tekintetnek megfelelő korrektsége. Azzal tehát, hogy ezen magatartást elismeréssel honorárod, mindenesetre igen üdvös hatást fogsz elérni úgy a hazai, valamint a külföldi románság körében is, de egyúttal leszögezed ezen magatartás kifogástalan és minden dicséretet fölülmúló voltát a magyar közvélemény előtt is, ami a nemzetiségi kérdés jövő kialakulására igen fontos tényező leend.

Ezen megnyilatkozásod azonban külpolitikai szempontból is fontossággal bír, mert ha nem is fogja az ellenséges befolyás alatt álló romániai sajtót és közvéleményt a mi javunkra fordítani, de mindenesetre Károly [román] királynak helyzetét és az őt támogató államférfiaknak megfogja könnyíteni.

2) Áttérve a nyilatkozat formájára, szerettem volna ha az „a magyar szent korona országaiban élő román néphez” lett volna intézve. Ilyesmit mondott nekem Károly király, és ilyesmi lett volna talán célravezetőbb is. Mert igaz ugyan, hogy Mețianu metropolita korra nézve a legidősebb román főpap, de érseki kinevezésre nézve – és a hivatalos életben ez számít – Mihályi az idősebbik. Tekintetbe véve ezen kívül a felekezeti érzékenységet is, amint én Mihályi érsek urat ismerem, kötve hiszem, hogy a Mețianu érsekhez intézett nyilatkozatodra nézve Mihályi érsek visszhangot adjon, de az is lehetséges, hogy még Radu és Cristea püspökök sem lesznek ilyen csatlakozásra bírhatók. Mihályi Tivadar állítólag tegnap elmenekült Désről; legalábbis elutazott, és környezetétől nem bírtam megtudni, vajon visszajön-e? és mikor; ennél fogva nem is tudhatom milyen álláspontot foglalna el Ő most a nyilatkozat megismerése után. Ő valamit említett a román színek használatáról és Hajdúdorogról is, hogy benne lesz a nyilatkozatban.

Hogy tehát az Általad óhajtott visszhang meglegyen, ha már nyilatkozatodat nem lehet többé magához a román nép összességéhez intézni, akkor nézetem szerint egy-egy hasontartalmú levelet kellene küldened Mihályi balázsfalvi érsek és Illéfalvi Papp György román nemzetipárti elnök urakhoz, de igen természetesen csak azon esetben, ha a tőlük nyerendő és a Mețianu érsek úrhoz hasonló tartalmú válasz eleve biztosítva volna.

3) E nyilatkozat tartalma azon meleg hangnál fogva, mely átjárja, minden faját igazán szerető román ember részéről elismerést érdemel. Ha nem kellene tekintettel lenni a külpolitikai helyzetre, elegendőnek tartottam volna ezúttal a nyilatkozat első részével beérni, nem terjeszkedvén ki a román kérdés részleteire. Ezen esetben azt hiszem, hogy nyilatkozatod is élénk visszhanggal találkozott volna. Igaz, hogy a jelen helyzetben sokszor hangoztatott álláspontodnál fogva nem igen mehetsz tovább. Másrésztől azonban objective ítélkezve azt is koncedálni kell, hogy a [román] nacionalisták sem lehetnek most engedékenyebbek, mint azon megbeszélések folyamán, amiket Veled folytattak, amikor pedig az általános helyzet mégis csak más volt mint ma. Attól tartok tehát, hogy minekutána például nyilatkozatod értelmében a román nyelvnek az állami oktatás terén mindennemű érvényesítése kizáratik, a nyilatkozatodnak ezen tartalmánál fogva nem lesz meg a különben igazán megkapó hangjánál fogva megérdemelt hatása és visszhangja.

4) Végre nyilatkozatod *időszerűségére* szerény nézetem a következő: Voltaképpen belpolitikai szempontból nyilatkozatod bármely pillanatban publikálható volna és hatása el nem maradna. Azonban tartok tőle, hogy a lelkek jelenlegi rendkívülien nyomott voltában ezen nyilatkozat úgy a magyarok, valamint a románok körében inkább a gyengeség jelének minősítették. És ha ez nálunk lenne így magyarázva, annál inkább és még fokozottabb mértékben történnék ez Romániában, annyira, hogy amit a nyilatkozat tartalma használna, azt lerombolná a nyilatkozat közlésének időszerűtlensége. Egy-két határozott döntő győzelmünk nélkül ez a nyilatkozat célt tévesztene és csak megakadályozná a lelkeknek azon gyönyörű összeolvadását, melynek ezen háború alatt eddig tanúi voltunk. Ne vedd kérlek rossz néven, hogy nézeteimet ily őszintén tárom föl, de ezzel tartozni vélek szent ügyünknek. Rólam meg lehetsz győződve, hogy igyekezni fogok az Általad kívánt irányban és a kitűzött cél érdekében minden tőlem telhetőt elkövetni és minden bizonyára nem rajtam fog múlni, ha az óhajtott eredmény elmaradna.

Egyebekben nehéz napokat élünk. A ma itten elterjedt hírek szerint a kozákok már bent járnak Szolnok-Dobokában és Beszterce-Naszódban. Mi igaz ezen híresztelésekből ebben a pillanatban, nem tudhatom. Nagyon leköteleznél, ha posta fordultával értesíteni szíveskednél, hogy és mint járjak el a papsággal és káptalanommal együtt, ha az oroszok tényleg hozzánk bejönnének. Igen sokan csak azért maradnak itthon, mert bennem bizakodnak, és nem akarnám mások életéért és vagyonáért vállalni a felelősséget. Magam el vagyok határozva helyemen hűségesen kitartani és mindenemet menekülteimmel, híveimmel és összes más vallású és fajú testvéreimmel megosztani, valamint őket megvédelmezni. De hogy mit kíván a közérdek, azt elsősorban Te, mint a felelős kormány feje vagy hivatva megítélni. Kérem tehát szíves útbaigazításaidat.

Remélem a jó Istenbe vetett hittel, hogy talán rövidesen már jobb hírekkel fogok szolgálhatni.

Szívből üdvözöl

Szamosújvár 1914. évi október hó 6-án

igaz híved:

Hosszú László s. k.

Most értesülök, hogy Mihali tényleg elmenekült a bekövetkező események elől; ugyanezt tette Vajda Sándor és talán mások is, úgy hogy egyelőre a nacionalistákkal lehetetlen lesz érintkezniem.

Hála Isten ma jobb híreink vannak, és kezd visszatérni a bizalom az emberekbe.

Én egy percre sem szűnök meg bízni végleges diadalunkban.

Hosszú s. k.

J

1914 okt. 11

*Gr. Tisza István levele Hosszú László szamosújvári g. kat. püspökhöz a „román paktummal”
kapcsolatos nyilatkozata előkészítéséről*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/84–85
(Gévelt levél átütéses másolata)

Budapest, 1914. október 11.

Kedves barátom!

Nagyon köszönöm hosszú, érdekes leveledet, hála Istennek most már vége van a muszkáktól való ijedelemnek. Reményelem, jobb hangulatban fogod válaszomat olvasni.

Nagyon helyes volt elhatározásod, hogy minden eshetőségre Szamosújvárott várod be az oroszokat. Általában arra kellett volna törekedni, hogy helyben maradjanak és az egész népeiséget védelmezni igyekezzenek a lelkészek. Az eltávozottakat légy szíves helyükre mentől gyorsabban visszaküldeni. Reményelem a közönség nyugalma és önbizalma is visszatér mentől előbb, hiszen ez az egész orosz incidens nagyon gyorsan s a betört oroszok teljes vereségével ért véget.

Reményelem, hogy ezekben a harcokban részt vett népfelkelők s egyéb hasonló csapataink most már olyan katonai értéket nyertek, amellyel nagyobb akciójuk elé is teljes nyugalommal nézhetnénk.

Köszönöm nyilatkozatomra vonatkozó bírálatodat. Ami a formát illeti, manifestumot a néphez nem bocsáthatok ki. Ha a két érsekhez fordulok, akkor mintegy hivatalosan vonom be az egyházat a kérdésbe. Nem fordulhattam Papp György¹hez sem, mert hiszen éppen a román nemzeti párttal való egyezkedés látszatát akartam elkerülni. A helyes forma csakis az lehetett, hogy egy olyan emberhez intézem szavamat, akiben az egész románság egyik vezetőjét láthatja.

Ezért kellett a két érsek közül a koránál fogva sokkal idősebbet választanom.

Valamivel mielőtt a püspökhöz írnék, fogok Mihályi érsekhez is fordulni e kérdésben, s hozzá intézett levelemben megmagyarázom neki, miért intéztem leveletem a másik érsekhez. Reményelem, ez elejét fogja venni az aprehenzióknak.

Nyilatkozatom tartalmát illetőleg nem érthetek veled egészen egyet. Ha ezeket a dolgokat a télen megadtam volna nekik, bizonyára létrejött volna a megegyezés. Akkor nem lehetett az akkori hangulatnál fogva tovább mennem, most ezt meg merem reszkírozni, de tisztában kellene avval lenniök, hogy ezt csakis most tehetem, s ha ők erre a kezdeményezésre nem adnak teljesen meleg visszhangot, az én román politikám lehetőségének útját örökre bevágták. Akkor azután a háborúnak ma már kétségtelenül felvehető győzelmes befejezésével ez nem az én nemzetiségi politikámnak, hanem a sovíniszta iránynak diadalát fogja jelenteni.

Arról, hogy állami iskolákban román legyen a tanítás nyelve, komolyan nem is álmodoztak ők sem. Ebben a tekintetben tudniok kell, hogy a már kiadott kormányrendeletekkel elértek minden elérhetőt. Ezen kormányrendeletek után bizonyára nem mondhatni azt, hogy a román nyelvnek az állami oktatás terén való mindennemű érvényesülése ki van zárva, mert hiszen éppen az állami oktatás terén érvényesül a román nyelv.

Ami végre az időszerűséget illeti, teljesen egyetértek veled abban, hogy a muszka invázió ki-
verése és az általános katonai helyzet kedvező alakulása után szabad csak megindulnom. Ehhez most már hozzájárul az is, hogy a román király halála után is el kell egy bizonyos, ha nem is hosszú időnek telnie, nehogy azt higgyék, hogy bárminő okból eredő ijedtség okozta engedékenységemet.

¹ Gheorghe Pop de Băsești, a Román Nemzeti Párt elnöke.

Minden elő van készítve, bármikor hozzáfoghatok, de csak akkor fogok megindulni, ha köztudomású lesz, hogy az országba betört oroszok teljesen megverettek, győzelmes offenzívánk Oroszországban további előhaladást mutat s a román trónváltás nem jelent politikai fordulatot. Ebben a tekintetben jó reménységeim vannak. Azt hiszem, ma már látják Romániában, mennyire tévesen ítélték meg a mi katonai helyzetünket, és ez észretérítette kissé az embereket. De azért teljes mértékben érzem azt a veszteséget, amit elsősorban Románia, de mi is szenvedtünk Károly király halálával. Néhány héttel ezelőtt ugyanez a szerencsétlenség kiszámíthatatlan következményekkel járhatott volna.

A dolog minden további fázisában érintkezésben maradok veled s teljes bizalommal várom további segítségdet.

Szívből üdvözl

igaz híved
Tisza s. k.

K

1914 okt. 21

Gr. Czernin Ottokár bukaresti követ távirata gr. Berchtold Lipót közös külügyminiszterhez a hazai románok nyilatkozatának szükségességéről

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/117
(Fordítás német nyelvű kézírású másolatról)

Bukarest

Telef[onon] ér[k]ezett] 1914 X/21 este 8 ó

Miután közeledni látszik gr. Tisza engedményei¹ közzétételének pillanata, kötelességemnek tartom ismét felhívni a figyelmet arra, hogy Romániában csak akkor következhet be valamilyen eredmény, ha a *mi* román vezéreink nyilvánosan és ünnepélyesen kijelentik, hogy immár elégedettek az elértekkel és teljes bizalommal tekintenek a magyarországi románság fejlődése elé.

Ebben különösen fontos volna Maniu² szava.

Emellett egészen óriási fontosságú volna, hogy a mi románjaink hangsúlyozzák *Habsburg*-patriotizmusukat és kijelentsék tiltakozásukat Filipescu³ úr és a többiek itteni annexiós vágyaival szemben. Ha ilyen nyilatkozat nem érhető el, akkor itt egyáltalában nem lesz eredmény észlelhető. De még az első esetben sem gondolhatunk természetesen *pillanatnyilag* Románia aktív katonai beavatkozására mellettünk és örülhetünk, ha továbbra is sikerül megtartanunk a semlegesség[ük]et.

N.B. Forgách gf⁴ X/22 d.e. kéri a választ,
hogy Berlinbe mielőbb tovább adhassa.⁵

¹ Utalás azokra a politikai értékű engedményekre, amelyeket gr. Tisza István miniszterelnök az erdélyi román nemzeti mozgalom vezetőinek igényei alapján kulturális, egyházi és iskolai téren szükségesnek látott, s amelyek elsősorban az erdélyi románok megnyugtatótását, valamint Románia Monarchia-ellenes közvéleményének lecsillapítását célozták.

² Iuliu Maniu (1873–1953) erdélyi román politikus, akit az 1913. évi ún. román paktumtárgyalások során a román fél legbefolyásosabb személyiségének tartottak. L. Iratok VI. köt. 9. és 12. sz. irat.

³ Nicolae Filipescu (1862–1916) ellenzéki bukaresti politikus, erőteljesen szorgalmazta Romániának az antant oldalán való hadba lépését.

⁴ Gr. Forgách János külügyi osztályfőnök, volt belgrádi cs. és kir. követ.

⁵ Az utóirat az eredetiben is magyar nyelvű.

L

1914 nov. 1

Gr. Tisza István miniszterelnök telefonüzenete gr. Berchtold Lipót közös külügyminiszterhez a hazai románoknak teendő engedmények közlési időpontját befolyásoló tényezőkről¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/52
(Német nyelvű eredeti gépírt szöveg fordítása)

Hivatkozással a román akciómmal kapcsolatosan német részről tett javaslatokra mindenekelőtt hangsúlyozni óhajtom, hogy a köztünk fennálló intim viszony folytán szívesen voltam és vagyok kész arra, hogy ezt az ügyet bizalmas eszmecsere tárgyává tegyem a német birodalom képviselőivel, és hogy a német kormányt szándékaimról tájékoztassam, de hogy ebből a körülményből ebben a tisztán belső magyar ügyben semmiképpen nem származhat kötelezettség egy külföldi kormánnyal szemben.

Ezt nem azért mondom, mintha álláspontomat megváltoztattam volna, hanem hogy világossá tegyem, hogy minden, ami történik, a magyar kormány céltudatos, spontán tette és eljárásom idejét és módzatait saját belátásom szerint vagyok meghatározandó. Ha erre nézve tekintettel vagyok a berlini kabinet óhajaira, úgy ez olyan előzékenység, amelyből nem lehet kötelezettségeket levonni.

A lényegre áttérve újból kijelentem, hogy ragaszkodom álláspontomhoz és közzé fogom tenni a metropolitához intézett leveletem, s ki fogom egészíteni a románoknak nyújtott amnesztiával, valamint valószínűleg egy eddig nem említett rendelkezéssel, miszerint a magyarországi románok bizonyos feltételek mellett használhatják majd az eddig tiltott erdélyi-román színeket.

Kérem ezt a német kormánnyal a legszigorúbb diszkréció mellett közölni, mert ezzel az eddig ismeretlen új engedménnyel fokozni szeretném a sikert.

A közzététel időpontjának meghatározását nyugodtan átengedhetném bukaresti képviselőtünknek, ha csak a Romániában teendő benyomásról lenne szó, nemcsak, mert ezek az urak jobban megítélhetik az ottani helyzetet, de azért is, mert egyáltalában nem várok sok sikert Romániában. Nekem azonban elsősorban a magyarországi románokra tett hatásra kell gondolnom, hiszen a magyar belpolitika nagyszabású kérdéséről van szó.

Közszereplésem kezdetétől fogva a magyar politika egyik legfontosabb és legnehezebb problémájának tekintetem a kölcsönös megértés és harmónia helyreállítását magyarok és románok közt és előkészítettem egy ezt célzó akciót „de longue main”². A mostani lépés a legfontosabb és az *utolsó*, amelyet az engedmények útján megtehetek, és kötelességem, hogy ezt az adut jól előkészített, kedvező pillanatban játsszam ki.

Lembergől való visszavonulásunk, az orosz betörés a Kárpátok vidékére és Károly király halála eddig teljesen lehetetlenné tették a közzétételt. Újabb offenzívánk diadalmas sikere teremtette volna meg az alkalmas pillanatot. Sajnos a balszárny visszavonulásának kellett bekövetkeznie. Ez olyan körülmény, amelyet az oroszok biztosan teljes nyomatékkal kihasználnak, hogy katonai fölényüket kikürtölgék.

Abban a reményben, hogy Törökország részvétele a mi oldalunkon és az első sikerek a Fekete-tengeren kiegyenlíthetnék az orosz-lengyelországi események hatását, mégis hozzáfogok a dologhoz és remélem, hogy hamarosan publikálhatom, ha nem következnek be további kellemetlen fontos események az orosz hadszíntéren.

Végül még csak arra akarok rámutatni, hogy nyilván nem várható közvetlenül Románia aktív beavatkozása. Valóban komoly, de valamivel eltolódott veszélyről van szó, és azt hiszem, hogy

¹ Eredeti címe: „Telefonüzenet Berchtold külügyminiszternek (külügy útján Burián Ő Exc.-nak”; Tisza s. k. rájegyzése: „Külügynek XI/1”; miniszterelnökségi megjegyzés: „Exp[ediálva] 1914X1/1 d.e.”
² „Hosszú távra” (fr.).

bizonyára nem csökkentjük engedményeim súlyát és hatását azzal, ha ezirányú óhajaikat nem teljesítjük túlságosan buzgón.

Tisza

M

1914 nov. 3

*Gr. Berchtold Lipót közös külügyminiszter levele gr. Tisza István miniszterelnökhöz
a magyarországi románokkal való megegyezés sürgős nyilvánosságra hozatala érdekében*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/148
(Saját kezű német nyelvű eredeti levél fordítása)

Bécs, 1914. november 3.

Kedves Barátom!

Vidékről visszatértemkor jelentették nekem telefonon tett közlésemet a román metropolitával folytatott levélváltásod publikálása tárgyában. Azonkívül kaptam erre vonatkozóan táviratokat és egy magánlevelet Czernintől, amelyekben azonnali közzétételért száll síkra, és Tschirschky demarsot tett ebben az ügyben, hogy aggodalmának adjon kifejezést azon elkedvetlenedés miatt, amelyet az akció újabb halogatása Berlinben és a német főhadiszálláson kiváltana.

Tudod, hogy mindig inkább szkeptikus voltam ennek a publikációnak a hatásosságát illetően. Hogy *sokat* lehetne vele elérni, *ma* sem hiszem. De egyrészt nem volna előnytelen a pillanat (lényeges siker Szerbiában, Törökország beavatkozása), és legalábbis megadatna most még a lehetőség a román király és az úgynevezett jóakaratók számára Romániában, hogy a dologból némi tőkét kovácsoljanak. Másrészt nem titkolhatom előtted, hogy erős aggályaim vannak az immár régen kilátásba helyezett nyilvánosságra hozatal további kitolása tekintetében, nemcsak azért, mert minél tovább várunk, annál többet várnak ezektől az „engedményektől”, hanem főleg amiatt, amilyen – bár méltatlan – jelentőséget Németországban az ügynek tulajdonítanak. Az utóbbi időben sokasodnak annak a jelei, hogy e kérdés miatt a legmértvadászból német tényezők körében elkedvetlenedés harapódzik el, oly rossz hangulat, amelyet a Németországhoz fűződő viszonyunk érzékenysége és a kockán forgó mostani és jövőendő érdekek nagysága miatt nem szabad figyelmen kívül hagyni. Utolsó telefoni közlésed sajnos alkalmas arra, hogy ismét tápot adjon ennek az elkedvetlenedésnek, ami azon körülmény folytán, hogy most mindennél jobban rá vagyunk szorulva a német segítségre, kétszeres súllyal esik latba. Ezt az ügyet Németországban úgy tekintik, hogy elsőrendű fontosságú a hadi helyzet szempontjából, amelynek Németország éppúgy részese, mint mi. Az ott az álláspont, hogy elvben sohasem avatkoznak be a monarchia belső ügyeibe, ha időnként mégúgy szorongató volna is – (ami igaz is, hiszen az elmúlt 40 évben ismételtelen el kellett hárítani olasz és román beavatkozásokat, míg Németország szigorúan korrekten viselkedett) –, ebben az esetben azonban a nagy harc érdeke jön tekintetbe, amelyben Németország léte forog kockán, miért is Németországnak beleszólása van abba.

Az ecsetelt helyzetből kiveheted, hogy támogatásod elnyerése ebben a kínos ügyben nagyfontosságú volna számomra, mert kielégítetlen Románia és elkedvetlenedett Németország mellett ezekben a kritikus időkben felülmúlná erőmet, hogy külpolitikát csináljak.

Szívélyes üdvözléssel és megnyugtató telefonválasz reményében

mindig is a Te
Berchtoldod s. k.

N

1914 nov. 4

Gr. Tisza István miniszterelnök telefonüzenete gr. Berchtold Lipót közös külügyminiszterhez a „politikai bűnügyekbe kevert összes románok” amnesztiája tárgyában¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:26/70
(Fordítás német nyelvű kézírású másolatról)

Ő Felsége parancsára² munkában van egy amnesztiatervezet, amely ki fog terjedni a románok minden politikai vétségére. A legfelsőbb elhatározást sajnos aligha lehet az én levelem közzétételéig kiállítani. Felhatalmazásom van azonban Ő Felségétől, hogy publikálásommal egyidejűen szabad legyen az amnesztiáról is nyilatkozatot kibocsátanom.

Ezzel az amnesztiával az összes külföldön tartózkodó román meg lesz fosztva mártíromságától. Most még talán egy féltucat van Romániában, akinek, ha vizsátér, el kellene viselnie a reá kirótt büntetést. De sokkal több az olyan, aki Romániában mártírnak tünteti fel magát, mert az számára igen jövedelmező üzlet. Ha ezek közül bárki már most hazajönne, akkor garantálom, hogy háborítatlanul tartózkodhat itt.

Kérem Excellenciádat, szíveskedjék erről tájékoztatást és a teljes amnesztia hamaros publikálásáról bizalmas felvilágosítást adni.

A tegnapi levélre a levélbeli válasz holnap reggel Bécsben lesz.

Tisza

O

1914 nov. 4

*Heinrich von Tschirschky bécsi német nagykövet levele gr. Berchtold Lipót közös külügyminiszterhez a magyarországi románoknak nyújtandó engedmények közzététele tárgyában¹,
1 melléklettel*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 23:47/12
(Fordítás német nyelvű kézzel írt másolatról)

Excellenciás Uram!

Tegnap beszélgetésünk kapcsán van szerencsém tudomásulvétel végett átnyújtani a birodalmi kancellárnak a nagy főhadiszállásról éppen most érkezett táviratát. Abból Excellenciád felmérheti a helyzet komolyságát, amire már tegnap bátor voltam hangsúlyozottan rámutatni. Szabad újból sürgősen kérem, esetleg Legfelsőbb helyen való előterjesztés után a gondoskodást a magyarországi

¹ Az uo. 7:22/80 sz.a. található gépelt feljegyzés szerint, éspedig: „Pótlás az összes román levelekhez! Metianu metropolitához szóló levelemmel egyidejűleg publikáltatni fog, hogy Ő Felsége amnestiát ad a politikai bűnügyekbe kevert összes románoknak, valamint egy belügyminiszteri rendelet is, amely a magyarországi román színeknek a magyar nemzeti színnel együttes használatát meg fogja engedni.” [Az 1914. novemberi levélmásolatok közt.]

² É. a kormány előterjesztése alapján.

¹”K. u. K. Ministerium des Äussern – Kabinett des Ministers” feliratú levélpapíron, föléírva: „A német császári nagykövet 1914.XI.4. keletű levelének másolata”. Hátlapján gr. Tisza István sajátkezű ceruzajegyzése: „1914 nov 4 Tschirschky Berchtoldnak”. (Tisza álláspontjára nézve l. I alatt közölt, nov. 1-ji telefonüzenetét Berchtoldhoz.)

románoknak a legmesszebbmenő engedmények nyújtásáról és közzétételéről. Tudom, hogy Excellenciád teljesen tudatában van a monarchia elhatározása jelentőségének a fennforgó ügyben és a jelen pillanatban, amikor mindkettőnk birodalmának léte forog kockán, és teljes a bizakodásom, hogy az összmonarchia java háttérbe fog szorítani minden esetleges meggondolást.

Annak megfelelően, ahogyan Önt tegnap kérésére biztosítottam, be fogom várni Excellenciád további híradását, mielőtt kormányomnak jelentést teszek.

Amidőn biztosítom stb.

Tschirschky

Melléklet:

1914 nov. 6

Gr. Tisza István miniszterelnök távirata gr. Czernin Ottokár bukaresti követhoz a Mețianu-levélváltás publikálása és az ottani német nagykövet Erdélyre vonatkozó állítólagos kijelentéseinek megcáfolása tárgyában¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/129

(Német nyelvű számjeles távirat fogalmazványának fordítása)

Szigorúan bizalmas

Levélváltásom a metropolitával vasárnap fog publikáltatni az amnesztiával és egy miniszteri rendelettel együtt, mely szerint a hazai románok színeiket a magyar nemzeti színekkel egyidejűleg használhatják majd. Kérem a levélváltás szeptember 24-én közölt német szövegének² megfelelő felhasználását, de persze vasárnapig a legszigorúbb titoktartás megőrzését.

Minden lehető megtettem, hogy a sikert itt biztosítsam. Rokonszenvező nyilatkozatokat is remélek tekintélyes nemzetiségiektől, bár feladatomban nagyon megnehezíti, hogy a német nagykövethoz járt emberek itt azt terjesztik, von Busche³ úr azt mondta volna nekik, hogy én ugyan még vonakodom Erdély autonómiáját megadni, de a német kormány majd keresztülviszi. Az ügynek nagyon érdekében volna, ha von Busche úr ezt a félreértést megfelelő módon megcáfolná.

Tisza

---

¹ Tisza s. k. javításaival, „Távirat Czerninnek” rájegyzésével. (A távirat kézirásos másolatát l. még uo. 9:26/77 sz.a.) – Miniszterelnökségi megjegyzés: „Elk[üldve] 48/T.sz.a. 914 XI/6” és lapalji megjegyzés: „Telefonon közlendő Külügyel, Külügy útján Buriánnal.”

² É. Tisza szept. 22-i és Mețianu szept. 23-i levelét, amelyek fordításának másolatait l. uo. 7:22/94, ill. 7:22/98 sz.a.

³ Bukaresti német követ.

P

1914 nov. 5

Gr. Tisza István miniszterelnök levele Mețianu g. kel. román érsek-metropolitához levelezésük közzététele és kedvező kiegészítése ügyében

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/81
(Gépelvél átütéses másolata)

Budapest, 1914. november 5.

Kegyelmes uram!

Levélváltásunk nyilvánosságra hozatalát az események egész sorozata késleltette. Előbb az orosz betörés, majd Károly király halála miatt nem lett volna időszerű azzal előjönni.

Most, amidőn egyfelől kétségtelennek látszik, hogy hadseregeink sikerrel tudják az orosz se-
reggel a harcot felvenni, másfelől Törökországnak szövetségünkhöz való csatlakozása lényegesen
javítja az esélyeket, kedvezőnek látszik a pillanat.

Előreláthatólag vasárnap fogom tehát a most már eredeti példányában megküldött levelet Nagy-
méltóságod válaszával együtt közzétenni, s egyúttal két irányban kiegészíteni. Egyfelől ugyanis Ő
Felsége kegyelmet ad a politikai bűnügyekbe kevert összes románoknak, másfelől miniszteri rende-
lettel meg fogjuk engedni az erdélyrészi románok színeinek a magyar nemzeti színnel kapcsolatos
használatát. Reménylem ez is jó hatással lesz a román közvéleményre.

Ismételve kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék egész befolyását latba vetni, hogy akció-
román részről elismeréssel és bizalommal fogadtassék, s Nagyméltóságod hazafias és áldásos törek-
véseire az Isten áldását kérem.

Igaz tisztelettel vagyok Nagyméltóságod

őszinte híve
Tisza s. k.

R

1914 nov. 10

Gr. Tisza István miniszterelnök távirata gr. Czernin Ottokár bukaresti követhez az ottani német nagykövet állítólagos kijelentései tárgyában az erdélyi „autonómia” ügyében¹, 1 melléklettel

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/132

(Eredeti gépelt szöveg fordítása)

Számjeles távirat.
Szigorúan bizalmas.

A 870-es táviratban foglalt felvilágosítás a német követ eljárásáról mellőzi a leglényegesebb pontot. A legnagyobb kárt az a körülmény okozza, hogy az itteni románok beszélik, von Busche úr azt mondta nekik: én ugyan még megtagadom Erdély autonómiájának megadását, de a német kormány majd keresztülviszi azt.

Irataim alapján megállapítom, hogy Károly király és Marghiloman Busche úr odaérkezése előtt felvetette az autonómia vagy statut politique eszméjét. Megbeszélésünkkel kifejtettem a német követnek, hogy a dologról nem lehet tárgyalni. Ennek következtében von Busche úr nagyon helyesen teljesen elejtette az eszmét, és már szeptember 21-én javasolta von Tschirschky úr útján a metropolitához intézett levelemben foglalt három pontot. Német részről később az azóta megadott amnesztiáról és a román nemzetiségügyi miniszter² lehetetlen eszméjéről beszéltek, de sohasem volt többé szó autonómiáról.

E tényállás alapján ismételtelen kérem kell e félreértés tisztázását és megkérnem von Busche urat, adná megfelelő formában az illetők tudtára, hogy autonómiáról nem volt és nem lehet szó. Méltányolom feladatának nehézségeit és hasznos fáradozásait, és csak azért térek vissza erre a kérdésre, mert annak tisztázását éppen akciójának sikeréhez feltétlenül szükségesnek tartom.

Tisza

Elk[üldve] 914 XI/10
61/T. sz. a. [kézjegy]

---

¹ A gépiraton okt. 10. áll, de ezt cáfolja a miniszterelnökségi feladás kelte és a hátlayan Tisza s.k. rájegyzése: „Czerninnek XI/10”. – Az iratra rágépelve: „Gróf Czerninnek (Bukarest). Telefon útján közlendő Külügyvel, Külügy útján Burián Ó Exc.-val.”

² A német eredetiben: Landsmann-Minister.

Melléklet:

1914 nov. 12

*Gr. Tisza István miniszterelnök telefonüzenete a közös külügyminisztériumnak
a „román akció”-val kapcsolatos német megnyilatkozások
és a függetlenségi párt várható nyilatkozata tárgyában¹*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:26/106
(Fordítás német nyelvű kézírású másolatról)

1914. nov. 12.

A következő táviratot küldöm Czernin grófnak:

„Kérem a német követnek köszönetemet kifejezni. Kértem Hosszú püspököt, szálljon szembe a hamis hírekkel Németország álláspontjára vonatkozóan az autonómiát illetően.² Az akciót a mi románjaink, úgy látszik, kedvezően fogadják; gondom lesz rá, hogy gyakrabban jussanak a sajtóba megfelelő megnyilatkozások.

A magyar közvélemény a románokkal való béke méltánylása mellett tartózkodó, amit természetesen és a román nyilvánosság előtt engedményeim nagyságának bizonyítékául lehetne kihasználni éppúgy, mint a Függetlenségi Pártnak a legközelebbi napokban várható nyilatkozatát, amely mint túl nagyokat el fogja ítélni az engedményeket anélkül, hogy ellenük agitálni kezdene.³

Ha a magyar ellenzék akcióm mellett nyilatkozna, akkor ezt a velünk szemben ellenséges sajtóban éppen az értéktelensége jelének állíthatná be.

A Pesti Hírlap is ultra-ellenzéki lap, amelynek egyébként meglehetősen nyugodt magatartásából egyáltalában nem lehet az ügy kilátásaira következtetni.

Teljesen biztos vagyok a többségben, és ha nem következik be teljesen váratlan átalakulás, meg fogom valósíthatni szándékaimat.”

Szeretném kérni, hogy ezeket a mozzanatokat a birodalmi német sajtóban is használják fel, és kérem a német kormányt arra figyelmeztetni, mily rendkívül fontos volna a német sajtó magatartása a sikerhez Bukarestben.

A tegnapi „Vossische Zeitung” akadékoskodik akcióm ellen és anélkül, hogy valójában tudná, miről van szó, lehetetlen követeléseket támaszt.

Hogyan várjunk sikert Romániában, ha azt a benyomást keltik, hogy Németország engedményeimet nem tartja kielégítőknak és további nyomást gyakorol a magyar kormányra? Egyáltalában csak akkor lehet Romániában hatást kelteni, ha az ügyet Berlinből helyesen világítják meg.

Tisza

¹ A következő megjegyzéssel: „Külügy útján közlendő Budán Ó Exc-val.” Föleírva: „Telefonüzenet Külügynek.”

² L. a *T* iratot.

³ L. III. alatt.

S

1914 nov. 12

*Gr. Tisza István magánlevele gr. Berchtold Lipót közös külügyminiszterhez esetleges berlini utazása és gr. Apponyi Albertnek a „román akciót” ellenző álláspontja tárgyában*¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:26/105

(Fordítás német nyelvű kézírású másolatról)

Bpest, 1914. nov. 12.

Kedves barátom!

Tökéletesen belátom, hogy jobb volna utazásomat későbbi időpontra tenni, amikor először is nem lehet már félremagyarázni román akciómmal kapcsolatban, másodsor alkalmasabb az időpont a hadicéljainkra stb. vonatkozó véleménycsere folytatására. Csak megismételhetem, hogy kész vagyok erre az utazásra, anélkül, hogy rájuk akarnám tukmálni magamat.²

Román akciómat a magyar közvélemény nyugodtan fogadja. Csak a Függetlenségi Párt néhány tagja tűnik ingerültnek, ami természetesen visszahat Apponyi barátunk amúgy is csekély ellenálló erejére. Tegnap felkeresett és úgy vélte, pártjának valamilyen határozatot kell majd hoznia, amelyben kifogásolja akciómat, de azt hiszi, minden további agitációt halogathat.³

A nagyon rossz közlekedési viszonyok miatt csak lassan érkeznek román részről a melegen elismerő levelek. Remélem, hogy megfelelő nyilvános nyilatkozatot kapok több püspöktől és tekintélyes világi emberektől is, és igyekezni fogok ismételt újabb barátságos nyilatkozatokat elhelyezni az itteni nemzetiségi lapokban, hogy a dolog lassanként Romániába is beszivárogon.

Nagyon fontos persze a német sajtó magatartása; ha a német kormány egyáltalában el akar valamit érni ezzel az akcióval, akkor gondoskodják róla, hogy a berlini sajtó ne kontárkodjék bele.

¹ Föleírva: „Berchtoldnak (román actió)”. L. még azonos másolatban uo. 9:26/106.sz.a. – E levél válasz Berchtold nov. 10-i levelének (l. uo. 7:21/1 németül) arra a részére, hogy „meggondolva, úgy hiszem, jobb volna megvárni Bethmann-Hollweg úr válaszát, abból kiindulva gondolkozhatunk tovább a személyes kapcsolat [felvételéről]. Az a körülmény, hogy a kínos román koncesszió-kérdés állása *pillanatnyilag* nem lehet elég indok a kérdéses misszióra, továbbá az a körülmény, hogy a birodalmi kancellár utolsó nyilatkozata ez irányban olyan hangnemű volt, hogy nem zárja ki a lehetőségét annak, hogy megjelenésedet a német főhadiszálláson kanosszajárásnak minősíthetnék – szerintem amellet szól, ne lépünk ki rögtön tartózkodásunkból.”

² E tárgyban Tisza másnap a következő telefontávíratot küldte br. Burián Istvánnak (aki 10-én Berchtoldéval azonos értelmű levelet írt neki – l. uo. 7:21/2): „Kimenetelem alapjául nézetem szerint csak az szolgálhatna, hogy Ő Felsége jónak látja, miszerint bizonyos dolgokat felvilágosítás és szóbeli megbeszélés tárgyává tegyek. Ezt lehetetlen volna megtagadni s elkerülnék azt, hogy [a] németek engedélyétől függene, vajon szóba állanak-é velem vagy sem. Annak látszatát is kerülnünk kell, hogy ők hívnak oda, hogy quasi számot adjak román politikámról. Tisza.” (L. uo. 7:22/144 sz.a. Tisza s.k. ceruzairásával „Buriánnak XI/13” [az 1914. évi iratok közt, tévesen „telefonon közöltetett 1913 XI/13” rájegyzéssel). – Burián választávirata szerint (érk. 1914 XI/13 d.u. 6 ó. 30 p., l. uo. 7:21/5) „Ő Felsége Berchtold mai kihallgatásán hozzájárult az utazás tervéhez.”

³ Vö. még Burián István 1914. nov. 14-i levelével Tiszához (uo. 7:21/8 kézírású másolatban): „...Apponyi Albert tegnap Berchtoldnál járt és elpanaszolta román Actiódat, melyhez pártjának tüzesebb tagjai lármásan akarnak állást foglalni valami hétfői gyűlésen. – Berchtold rámutatott az általad választott időpont külpolitikai vonatkozásaira, ami Apponyira nem maradt benyomás nélkül, úgy hogy megígérte csillapító behatását párttársaira, ha ugyan »a hullámok feje felett össze nem csapnak.«.”

Nyugodtan adhattunk volna több kukoricát a németeknek.⁴ Nekem ugyan így is jó, hacsak nem tesz Berlinben túlságosan kicsinyes benyomást.

Meleg barátsággal

híved
Tisza s. k.

T

1914 nov. 12

Gr. Tisza István magánlevele Hosszú László g. kat. román püspökhöz a „román akció”-val kapcsolatos nyilatkozatok tárgyában,¹ 1 melléklettel

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/137
(Átütéses másolat)

Budapest, 1914. nov. 12.

Kedves Barátom!

Bizalmas használatra mellékelve küldöm Czernin sürgönyének másolatát azzal a kéréssel, hogy azt a valótlan híresztelést, mint hogyha Busche bukaresti német követ az úgynevezett erdélyi autonómia mellett állást foglalt és Németország ilyen irányú actióját kilátásba helyezte volna, az illetők előtt kategorikusan megcáfolni szíveskedjél.

Természetesen nyilvános cáfolatra csak akkor kerülhetne a sor (s azt akkor én kellene hogy kiadjam), hogyha ez a hazugság nyilvánosan is kifejezésre találna.

Frentiu² nagyon szép pásztorlevelet írt, és nagyon meleg elismerő választ kaptam Papp Jánostól³ is. Román lapokban még csak a Romanulnak hozzá képest kielégítő nyilatkozatát láttam. Nagyon kérlek, gondoskodjál róla, hogy román körökben állandóan jelenjenek meg a dolgot méltató s a teljes békére fektetett jobb jövőt előkészítő nyilatkozatok. Most üssük a vasat, amíg meleg.

Szívből üdvözl

igaz híved
Tisza s. k.

⁴ Utalás Berchtold a. említett levelének arra a közlésére, hogy Ausztria Németország tengerikontingensét 200 000 métermázsára emelte fel

¹ Hátán: „Buriánnak XI/12”. – Ugyanezen levél kézírásos másolatát l. uo. 9:26/112 sz.a. Utóbbira ráírva: Hosszú Lászlónak (román actió”).

² Traian Valeriu Frențiu lugosi g. kat. román püspök.

³ Ioan Pap aradi g. kel. püspök.

Melléklet:

1914 nov. 14.

*„A kisküküllővármegyei román nemzeti párt megyei központi bizottsága” állásfoglalása
a főispán által összehívott megyei értekezletről való távolmaradásuk tárgyában*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/38

(Gépelv másolat)

A kisküküllővármegyei román nemzeti párt megyei központi bizottsága örömmel értesült gróf Tisza István miniszterelnök úr azon újabb kezdeményezéséről, mellyel a hazai román kérdés megoldását célozza. Helyesli és méltányolja ezen igyekezetet.

Tekintettel azonban arra, hogy gróf Tisza István miniszterelnök úrnak ezen kezdeményezése politikai természetű, és így a kisküküllővármegyei román népnek egy olyan értekezleten való megjelenése, mely gróf Tisza István miniszterelnök úrnak ezen kezdeményezését volna hivatva helyesleni és őt üdvözölve e kérdésben állást foglalni, politikai megnyilatkozás volna, s különösen arra való tekintettel, hogy Tisza István gróf kezdeményező levelében bizonyos konkrét megoldási módok vannak jelezve, és így ezen értekezleten való megjelenés ezek tekintetében való állásfoglalásnak is volna tekinthető, a félreértések kikerülése céljából, felelősségének tudatában a tervezett értekezleten a központi pártvezetőség tudta és utasítása nélkül részt nem vehet és nyilatkozatot nem tehet a párt nevében.

Dicsőszentmárton, 1914 évi november hó 14-én.

Calutiu Simon s. k.
elnök.

Dr. Boila Romulusz s. k.
titkár.

Páscu Lőrinc s. k.

Kisküküllővármegye
főispánja
[pecsétje]

A másolat hitelül:
Nagy Aladár
várm. irodas. tiszt.

U

1914. nov. 13

*Gr. Tisza István telefonüzenete a közös külügyminisztériumnak Frigyes főherceggel történt táviratváltásáról a hazai románoknak adott engedmények tárgyában*¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:26/114

(Német nyelvű kézírású másolat fordítása)

1914. nov. 13.

Tegnap a következő táviratot kaptam:

„Most kaptam a keleti német főparancsnokságtól a következő sürgönyt: »Alázatosan és sürgősen ajánlom a magyar kormányt rábírní, engedélyezze a magyarországi románoknak az általuk kért reformokat és kedvezményeket, és odahatni, hogy Románia ígéretet kapjon orosz föld szerzésére.² Ha ez hamarosan megtörténik, lehetségesnek tartom a tevékeny román segítséget. Megegyezés³ von Hindenburg«. Ezt Excellenciád szíves tudomására hozom azzal, hogy a táviratot a cs. és kir. külügyminiszter őexcellenciájának is átadom és felkértem, hogy arról Ő császári és apostoli kir. Felségének jelentést tegyen. Frigyes főherceg gyalogsági tábornok.”

Frigyes főherceg e táviratára a következőket válaszoltam: „A románoknak 9-én már minden elképzelhető engedményt megadtam, amit az itteni románok hálás elismeréssel fogadtak, Romániában azonban kevésbé fogja befolyásolni az eseményeket, mert ott nem az itteni románok sorsán akarnak javítani, hanem Erdélyt és Bukovinát akarják anektálni. Pártolom, hogy Romániának tényleges együttműködéséért minden lehető területi nyereséget megígérjünk, de erős meggyőződésem, hogy Románia csak akkor fog beavatkozni, ha mi az oroszokat már legyőztük. Tisza.”

Az itteni [román] nacionalista sajtó nagyon kedvezően nyilatkozik. Megfelelő közleményeket fogok Bécsbe, Bukarestbe és Berlinbe küldeni, kérem [azok] felhasználásáról, főleg az utóbbi helyen, gondoskodni.

Tisza

¹ E szöveg fogalmazványának átütéses másolatát l. uo. 7:22/140 sz.a. „Külügy útján Burián Ő Exc.-nak” megjegyzéssel, rájegyezve: „Leadatott telefonon XI/13 d.e. 11 ó.”; hátán Tisza s. k. feljegyzése: „Külügy és Burián XI/13 (benne táviratváltás Frigyes főhg-gel)”. – Br. Burián Istvánnak nemcsak a fentiek másolata, hanem a következő toldalék is szólt: „(Folytatás kizárólag Burián Ő Exc. részére:) Hindenburg fészengése újabb jele utazásom szükséges voltának; nézetem szerint sem kellene azt hosszú porázra eresztetni, de talán célszerű pár napot lefolyni hagyni úgy katonai események szempontjából mint azért is, hogy ne látszassék ez újabb sürgetés direct kifolyásának. Tisza.”

² A központi hatalmak Besszarábiát ígérték Romániának, ha mellettük lép hadba.

³ A szövegben „Convention” áll, Balogh Jenő által áthúzva.

V

1914. nov. 29

*Gr. Tisza István miniszterelnök magánlevele Radu Demeter nagyváradi g. kat. román püspökhöz
a „román akcióval” kapcsolatos közvéleményről*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:26/59

(Gépelvél levél átütéses másolata)

Budapest, 1914. november 29.

Igen tisztelt barátom!

Folyó hó 16-án kelt, de külföldi utam miatt csak elkésve vett szíves soraidért fogadd hálás köszönetemet. Erős hitem szerint most célhoz kell érünk s erre irányuló törekvéseimben nem szabad magunkat semmi által megtévesztetnünk.

Azon ne ütközz meg, hogy a magyar közvélemény bizonyos tartózkodással fogadja a dolgot. Hiszen ugyanaz a tartózkodás mutatkozik román részről is, amint hogy természetesen csak a végleges formulázás fogja mindkét rész komolyabb elemeinél a teljes megnyugvást előidézhetni. Utóvégre is a magyar közvélemény egy részének ez az állásfoglalása csak arról győzheti meg román polgártársainkat, hogy valóban nagy horderejű reformokról van szó.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved
Tisza

Z

1914 dec. 5

*Részletek gr. Tisza István miniszterelnök összefoglaló feljegyzéséből az 1914. november 19–23.
között Berlinben és a német főhadiszálláson folytatott megbeszéléseiről,¹ 1 melléklettel*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/147

(Fordítás német nyelvű gépiratról)

Megbeszéléseim Berlinben és a német főhadiszálláson
(a közvetlenül utánuk tett feljegyzések alapján)

I

November 19-én reggel Berlinbe érkezve még ugyanaznap hosszabb megbeszélést folytattam von Zimmermann úrral.

Ő a román kérdésre irányította a beszélgetést, s eleinte meglehetősen keményen hangsúlyozta további lépések szükségességét. Új engedményként említette a román minisztert,² de nagyon kate-

¹ Összefűzve, aláíratlanul, hátlapján Tisza s.k. rájegyzése: „914. XI. 19–XI. 23. Berlin és német főhadiszállás”. Tisztázat; fogalmazványa Tisza István javításaival, s.k. kelezésével és aláírásával („Budapest 5/XII 1914 Tisza”) uo. (7:21/130–135 sz.a.), hátán rájegyzésével: „Út németekhez 1914 nov.”

² É. a magyar kormányban.

gorikusan tagadó válaszomra nem erősködött tovább. Hangsúlyozta viszont annak a szükségességét, hogy ígéreteimet ünnepélyes formában ismétljem meg, amire nagyon határozottan feleltem, hogy harmincéves munkával elértem, hogy szavam barát és ellenség előtt teljes érvényű, és nincs szükség ünnepélyes megerősítésére. Magyarországon egyetlen románnak sem jutna eszébe ilyesmit kívánni, és ez olyan téma, amelybe nem bocsátkozhatom bele.

Midőn von Zimmermann úr a hírhedt Korodi Lutzra³ mint informátorra hivatkozott, megmagyaráztam neki, mily kevésbé alkalmas ez az ember arra, hogy a német kormány bizalmi embereként felülvizsgálja a monarchia politikáját, és milyen nagyon idegenkednek éppen az erdélyi szászok minden túlságosan messzemenő előzékenységtől a románokkal szemben.

Amidőn fejtegetni igyekeztem, hogy a román veszély csak a magunk erejének bizonyítékaival és olyan politikai konstellációval űzhető el, amely Romániát sakkban fogja tartani, és ebben az összefüggésben hangsúlyoztam Bulgária hadműveletének szükségességét, von Zimmermann úr megjegyezte, hogy teljesen elégedett Bulgária semlegességével, mert Romániával háborúban kölcsönös egyensúlyban lennének, úgyhogy Bulgária támadása nem jelenthetne előnyt számunkra; amivel szemben utaltam a Bukarest és Szófia közötti intrikákra (Radev, Take Jonsescu stb.), következésképp a Bulgária semlegességével kapcsolatos veszélyekre és annak szükségességére, hogy Bulgáriát végleg elkötelezzük, és kifejtettem, milyen előnyök várhatók számunkra ezen államok háborújából – úgy láttam, bizonyos benyomást tettem partneremre.

Von Zimmermann úr ismételten utalt a negotini körzet* megszállásának sürgős fontosságára és kellemtlenül látszott érintve lenni, midőn meghallotta, hogy még nincsenek meg a katonai előfeltételei ennek a mindenestre nagyon kívánatos intézkedésnek és talán csak hosszabb idő múlva lesznek meg.

Mint az összes többi személyiséggel, úgy von Zimmermann úrral szemben is hangsúlyoztam hadseregünk nagy teljesítményeit és fennálló ütőképességét, hozzátéve azonban, hogy sokkal tovább tartóztattuk fel az orosz erő zömét, mint eredetileg gondoltuk, és sürgős szükség volna nagyobb német seregek közreműködésére.

Ehhez csatlakozva megemlítettem a két részemre adott legfelsőbb megbízatást, azt ugyanis, hogy Legkegyelmesebb Urunk a végsőig kitart, de semmit sem ad át önként a monarchia saját testéből. ...

II.

November 20-án délután a német főhadiszállásra érkezve estebéd előtt és után is hosszú megbeszélést folytattam a birodalmi kancellárral. ...

A birodalmi kancellár nagyon korrekt formában és hangsúlyozva, hogy belügről van szó, amelyben Németország nem befolyásolhatja elhatározásainkat, ismételten Romániára terelte a szót. Ugyanazon szavakkal többször kiemelte, ne feledjük, hogy élet-halálról van szó és semmilyen ár nem túl magas, amely Románia együttműködését és ezzel a döntő győzelmet biztosíthatná.

Biztosítottam partneremet, hogy szövetségesek között, mint amilyenek mi vagyunk, nem ismerek kanapépört; bár a döntés ebben a kérdésben, amint helyesen hangsúlyozta, reánk tartozik, természetesen kész vagyok vele a dolgot bizalmas magánbeszélgetésben behatóan megtárgyalni, neki minden felvilágosítást megadni és megjegyzéseit és tanácsait lelkiismeretesen megvizsgálni. Ő sem becsülheti fel jobban, mint én, ennek a világháborúnak borzasztó komolyságát, továbbá Románia magatartásának fontosságát. Bizonyosan én is szívesen fizetnék nagyon magas árat azért, ha az célhoz vezetne. A kérdés tehát egyedül az, vajon a további engedmények taktikája közelebb visz-e bennünket a célhoz és nem távolít-e még jobban el attól?

³ Lutz Korodi (1867–1954) szász pol., publicista, 1901–3 közt o. gy. képv.

* Szerbiában.

Amint már Vilmos császár Őfelségének, Jagow úrnak és Falkenhayn grófnak, éppúgy a birodalmi kancellárnak is kifejtettem, hogy Románia a Bánffy-korszak idején⁴ csatlakozott a Hármaszövetséghez, tehát akkor, amidőn a románok helyzete Magyarországon kellemetlenebb volt, mint bármikor e korszak előtt vagy után.

1907-ben létrejött az Apponyi-féle iskolatörvény, s ez sem akadályozta meg Romániát abban, hogy az annexiós krízisben szilárd szövetségben maradjon velünk. Éppígy megállapodtunk 1912-ben együttműködésünk részleteiben a fenyegető háborúban Oroszország ellen. Ha tehát a magyarországi románok sorsa akkor nem volt akadálya Románia hű szövetségesi magatartásának, akkor teljes képzelenség ezt oly időpontban állítani, midőn a magyar kormány románbarát politikát kezdeményez, és románjaink fontos óhajai teljesülnek.

Világos, hogy üres kifogás, amit a bukaresti béke⁵ után előhoztak, hogy a románok hirtelen frontváltását szépítsék. E változás valódi oka – a legutóbbi események folytán bekövetkezett fel-fuvalkodottságon kívül – abban a körülményben rejlik, hogy a monarchia presztízse megszenvedte ezeket az eseményeket, és megrendült a bizalom a monarchia életképességében és tetterejében.

A románok elfordultak tőlünk, mert bennünket tartanak a gyengébbeknek. Ezt a hitet az antant-hatalmak nagy virtuozitással táplálják, ami arra indítja őket, hogy minden lépésünkben a gyengeség tünetét lássák, s ez természetesen mind jobban megerősíti őket ellenséges magatartásukban.

A bajok ezen helyes diagnózisa egyben meghatározza a helyes gyógymódot ellenük.

Mindenekelőtt kerülnünk kell mindent, ami a gyengeség jelének volna magyarázható. Ebből a szempontból elejétől fogva kételyeim voltak az úgynevezett engedményekkel szemben. A mostani romániai hangulatnál meglehetősen közömbös az ottani közvélemény számára, hogy a mi románjaink többé vagy kevésbé elégítetnek ki. Hiszen egyáltalában nem akarják, hogy az utóbbiak elégedettek legyenek nálunk, nem akarják Erdélyt Magyarországgal kibékíteni, ellenkezőleg, anektálni akarják.

Ezen óhajuktól csak a félelem tarthatja vissza őket. Minden utánuk szaladgálás, minden előzékenység csak megerősíti őket önteltségükben és növeli a veszélyt.

Mindezen megfontolásaim ellenére most engedményeket tettem, mert ez a belpolitika szempontjából beleillik hosszú ideje konzekvensen követett módszerembe és az országban az általam óhajtott jó hatást fogja elérni. Ez már meg is mutatkozik. Bizonyítékul elhoztam román nemzetiségi lapokat és tekintélyes románok nyilvános nyilatkozatait és rendelkezésre bocsátom ezt a dossziét, mely megvilágítja eljárásom hatását a magyarországi románokra.

Ennek a hatásnak az elmaradása Romániában a fent mondottak szerint nem volt meglepetés számomra. Nem voltak ezirányú illúzióim, és csak azért tettem e pillanatban ezt a lépést, mert nem akartam kitenni magam a szemrehányásnak, hogy bármit is elmulasztottam, ami német szövetségeseink szerint lényegesen befolyásolhatta volna a hadi helyzetet.

Második, bővített kiadásról persze nem lehet szó. A román sajtó legnagyobb része már a mostani akciót is gyengeség és félelem bizonyítékaként kárhoztatta; egy második adagot magától értetődően mindenki ennek fogna föl, hiszen kézenfekvő, hogy a magyar kormány egyszerre adott mindent, amit egyáltalában magától adni akart, hogy a lehető legnagyobb hatást érhesse el, és mindenkinek azt kellene gondolnia, hogy a második dózist idegen tényezők vagy a viszonyok nyomása csikarták ki.

Ha vissza akarjuk tartani Romániát a támadástól ellenünk és lehetőleg rá akarjuk bírni a beavatkozásra a mi oldalunkon, akkor ez csak hadszíntéri sikerekkel és oly politikai konstellációval történhet, amely Romániát kényszerhelyzetbe hozza.

Ilyen volna Bulgária tényleges beavatkozása szövetségben Törökországgal. Igyekeznünk kellene a negotini körzetet, amint katonai szempontból lehet, megszállni és Bulgáriát Törökország útján a támadásra rábírnunk. ...

⁴ Románia valójában 1883-ban csatlakozott a Hármaszövetséghez.

⁵ Az 1913. aug. 6-án a második Balkán-háborút lezáró béke.

VII.

November 23-án a visszautazáskor még hosszan beszéltem von Zimmermann úrral, akivel részletesen közöltem a főhadiszálláson történt megbeszéléseim tartalmát. ...

Von Zimmermann úrnál is teljesen háttérbe szorultak most már a románoknak adandó engedmények. Azt mondta: „Én is arra a véleményre jutok, hogy erősebben meg kell fogni ezeket az embereket”, és meglegedett egy félénk utalással Románia hő óhajára, hogy Nagy István⁶ csontjainak birtokába jusson, de könnyen elejtette a gondolatot, amint arra utaltam, milyen csekély belső jogsultsága van ilyen misztikus szempontok hangsúlyozásának a teljesen cinikus és materialista beállítottságú románoknál.

Megkérdezte még tőlem, szólok-e majd a románokról a birodalmi gyűlés megnyitásakor, amire azt válaszoltam, hogy el kell kerülnöm minden erre vonatkozó vitát, legfeljebb általánosságban beszélhetnék minden nemzetiség hazafias magatartásáról és e magatartás áldásos következményeiről.

Még megbeszéltük a békekötéssel kapcsolatos kérdéseket, amikor is szintén hangsúlyozta a további bizalmas megbeszélések szükségességét. ...

Melléklet:

1914 nov. 26

Gr. Tisza István miniszterelnök távirata gr. Czernin Ottokár bukaresti követhez berlini tárgyalásai után a külpolitikai helyzet megítélése tárgyában¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:19/1–2

(Számjeles távirat idegen kézírású, német nyelvű szövegének fordítása)

Szigorúan bizalmas

Utam minden tekintetben nagyon kedvezően folyt le. Mind a császár, mind a kancellár és a többi német politikai vezető bizalmasan behatóan megtárgyalta úgy a függő politikai és katonai kérdéseket, mint a távolabbi problémákat, miközben szinte mindenben megállapítható volt a nézetek harmóniája.

A németek végső győzelmük tudatában vannak, bár az ellenség ellenállása lényegesen erősebb, mint várták.

Franciaországban és Flandriában módszeresen, lassan, biztosan hatolnak előre és mind nagyobb súlyt látszanak fektetni az orosz hadszíntérre, ahol jó eredményt várnak közös akciónktól Orosz-Lengyelországban.

Melegen és elismeréssel nyilatkoztak nemcsak csapataink egészen kiváló teljesítményéről, hanem hadvezetőségünk nagyvonalúságáról is. Úgy látszik, végre belátták, hogy csak a katonai és diplomáciai helyzet nyomása tarthatja vissza Romániát attól, hogy ellenünk törjön és indíthatná arra, hogy esetleg később a mi oldalunkon beavatkozzék, amiért is igyekszünk Törökország útján Bulgáriát a harcbalépésre rábírnunk.

Osztom nézettedet, hogy Románia óriási lármát csap, de sem Bulgáriát, sem bennünket ez okból megtámadni nem fogja. Ha ebben tévednék, akkor a német hadvezetőség meggyőződése szerint is biztosan képes lesz déli hadseregünk a bolgár sereggel és Törökország európai hadseregével együtt

⁶ Ștefan cel Mare 15. századi moldvai uralkodó. Sírja a dél-bukovinai putnai kolostorban található, s nemzeti kegyhelynek számított.

¹ A távirat szövege után a következő utasítás áll: „Telefonon közlendő külüggyel, külügy útján B. Buriánnal alábbi bekezdéssel [németül]: Czernin gróf határozott kívánságára kizárólag az ő tájékoztatására a következő táviratot küldtem neki: (következik távirat)”.

Szerbia, Görögország és Románia egyesített erőit megverni. Erre vonatkozó kérdésekre a német hadügyminiszter határozott „igen”-nel felelt.

Remélem, kivertem a fejekből a Romániának adandó további engedmények eszméjét, amit az államtitkárhelyettes² meglehetősen hangsúllyal, a többiek már enyhítve hoztak elő. Mindenképpen kategorikusan kijelentettem, hogy erről abszolút nem lehet szó. Ugyancsak közöltem Legkegyelmesebb Urunk közvetlen parancsára az ő nevében Vilmos császárral, hogy semmilyen körülmények között sem ad át saját testéből önként semmit. Az erre vonatkozó kézenfekvő érvek rövid taglalása után bizonyos ünnepélyességgel mondta nekem a német császár, hogy ő ezt teljesen megérti.

Tisza

II.

Szemelvények a Tisza-Mețianu levélváltás és az ezzel kapcsolatos kormányzati intézkedések közzététele utáni sajtóvisszhangból

A

A magyar szociáldemokrata sajtó közleményei a „háborús román paktum” megkötéséről

1

1914 nov. 8

A Népszava vezércikke: „A románság és a munkásság”¹

Néhány hónappal ezelőtt Tisza István gróf miniszterelnök „békülni” akart a magyarországi románsággal. Hosszadalmas béketárgyalások folytak, amelyek eredménytelenül végződtek. A románság képviselői többet kértek, mint amennyit Tisza adni akart, és Tisza nem akarta megadni azt, amivel azok beérhették volna.

Hogy mik voltak azok a követelések, amelyeket Tisza elfogadhatatlannak, a románok elengedhetleneknek tartottak, ezt akkor autentikusan senki sem tudta. Most tudtuk meg egy ma közölt levélváltásból, amely Tisza István és Mețianu román főpap között folyt. És ma tudtuk meg a levélváltásból azt is, hogy Tisza már nem hajthatatlan: – amit a háború előtt kereken elvetett, azt a háború óta már teljesíthetőnek tartja.

Mețianu érsekhez intézett levelében Tisza három román követelést sorol föl, amelyeknek megtagadásán szenvedett hajótörést annak idején a béketárgyalás. Az első: a felekezeti iskolák reformja a románság nemzeti érdekeinek megfelelően; a második: a román nyelv használatának biztosítása az állami hatóságokkal való érintkezésben; a harmadik: az új választójog revíziója a románság igazságosabb érvényesülése érdekében. Ezeket a követeléseket utasította vissza a háború előtt Tisza István, s ezeknek a teljesítését jelentette be a háború kitörése után, szeptember 22-én kelt levelében. És nyilván a kész megállapodást jelenti be az, hogy ezt a levelet most, másfél hónap múltán nyilvánosságra is bocsájtották.

² Zimmermann (Balogh Jenő ceruzajegyzete).

¹ Megjelent: Népszava 1914. nov. 8; 280. sz. 1. l.

A háború borzalmai közepette s a külpolitikai fölfordulás forgatagában nagy jelentőségű belpolitikai fordulatot jelent ez a levél. Teljes jelentőségét ebben a pillanatban s a közelebbi részletek híján áttekinteni nem lehet. De azt meg lehet és meg kell állapítani, hogy mindenesetre kezdetét jelenti az eddigi nemzetiségi politikával való szakításnak.

Ennek a szakításnak örülünk. Azok az „engedmények”, amelyeket Tisza István most bejelent, régtől fogva sürgetett követelése a munkásságnak. A felekezeti iskoláknak ellenségei vagyunk ugyan, de megszorításuk nem kultúrcélt, hanem a nemzetiségi elnyomatás céljait szolgálta, és ez tette jogossá a románság idevonatkozó követeléseit. A román nyelvnek jogosultsága az állami hatóságokkal való érintkezésben a mi szemünkben magától értetődő emberi jog és ezenfölül állami érdek is. De – és ezt a legnyomatékosabban kell hangsúlyoznunk – ugyanez áll minden magyarországi nemzetiség nyelvére. A választójognak pedig nem revízióját, hanem újjáalkotását szüntelenül követljük a becsületes demokrácia általános szempontjaiból, ami a nemzetiségek speciális sérelmeivel szemben is nemcsak méltányosságot, hanem teljes igazságot szolgáltatna.

Tisza Istvánnak ez a lépése tehát a mi szemünkben rokonszenves. Csak azt sajnáljuk, hogy a háború ércetorkú tanítómesterének kellett eljőnie, hogy Tisza Istvánt újabb és modernebb nemzetiségi politikára tanítsa.

De – és itt következik az, ami az egész levélváltás legfontosabb következménye – ez a Tisza-féle levél olyan, hogy írója hiába tett pontot a végére: – *nincs még befejezve*. A háború jó tanítómesternek bizonyult Tisza Istvánnal szemben: újabb és modernebb nemzetiségi politikára megtanította már. Most kell, hogy megtanítsa újabb és modernebb szociális politikára is!

Nemcsak a románsággal és általában a nemzetiségekkel szemben voltak Tisza Istvánnak „hazafiúi” aggodalmai a háború előtt. Nemcsak az ő követeléseik teljesítését tartotta veszedelmesnek a magyar „nemzeti” szempontok miatt. És nemcsak róluk bírja őt más véleményre a háború. Az egész magyar munkássággal szemben is „nemzeti” aggodalmakkal volt eltelve, és azok okán vagy ürügyén tagadta meg folyton legtermészetesebb követeléseik teljesítését. A háború ezeket a nemzeti aggodalmakat is széjjelfújta, mint szélvihar a pelyheket. Mondhatja-e ma Tisza István, hogy amit most már teljesít a románságnak, azt továbbra is megtagadja a magyar munkásságtól?

Ez lehetetlen!

A választójog kevésbé sérelmes-e a munkásság szempontjából, mint a románoké?

Vagy a románok sérelme fontosabb-e Tisza Istvánnak, mint a magyar munkásságé?

Románia megnyugtatósa a külpolitika terén fontosabb-e, mint a harctéren százezrével vérező magyar munkásság jogos követelésének kielégítése a belpolitika terén?

Hát miért ír Tisza István csak a román metropolitának a románság ügyére vonatkozó levelet: – miért nem adja hírül az egész országnak, hogy a háború megtanította őt arra, hogy a munkásokat is teljes értékű állampolgárnak tekintse, akiket egy pillanatig sem lehet tovább megfosztani jogaiktól?

Vagy hiszi-e Tisza István, hiheti-e akárki, hogy a választójognak olyan revíziója is lehetséges – most e háború alatt vagy után! –, amely a románságnak ad, de a munkásságnak nem ad?...

Ez lehetetlen!

...Tisza István hiába tett pontot a levele végére: az nincs befejezve. Várjuk annak a levélnek a folytatását, de a címzett most már ne a románság legyen, hanem – a munkásság.

1914 nov. 9

*A Népszava újabb cikke a Tisza–Mețianu-féle „háborús paktum”-ról:
„Tisza békéje a románokkal”¹*

Tisza és Mețianu levélváltása a levelek keltével, tehát szeptember 22- és 23-án megkötött román paktumot most hozta nyilvánosságra, most amikor egyúttal a belügyminiszter a paktum egyik pontjának teljesítését, a román nemzetiségi színek használatának megengedését rendeli el. Ez a belpolitikai esemény, amely egyébként szoros összefüggésben áll a háborúval, még az állandóan a harcterekre irányuló érdeklődést is maga felé fordította. Mi a magunk álláspontját e román paktummal szemben már vasárnap kifejtettük, és ennek alkalmából régi, soha el nem némítható követelésünket a munkásság érdekében újra hangoztattuk. Most itt a magyar sajtó megnyilatkozását közöljük néhány lapból vett idézettel, örömmel állapítva meg, hogy a sajtó nagy része e követelésünk, a becsületes választójog tekintetében velünk egy nézeten van.

A „Magyarország” „Föderalizáció” című vezércikkében azt írja, hogy a román paktummal meginoztak a magyar nemzeti állam alapjai, és a magyar nemzet ezeréves fejlődés után rálépett arra a lejtőre, amely a törzsszerkezetű államhoz, a föderalizációhoz vezet.

...amikor a magyar színeknek és jelvényeknek, a magyar nyelvnek az érvényesüléséről volt szó a magyar hadseregben, akkor a magyar kormány nyomorral és szenvedéssel fenyegette meg a magyar nemzetet.

Amikor pedig a magyar ellenzék választójogot követelt az elproletárosodott magyar faj milliói részére, Frommer-pisztolyokat szegeztek a mellének, és pribékekkel hurcolták ki a képviselőházból. És amikor a magyar munkásság követelte magának a becsületes választójogot, Tisza István fegyveres erőhatalommal fojtotta vérbe a mozgalmukat. Miért van az, hogy amiért mi magyarok hiába küzdünk, hogy amit tőlünk ridegen, kegyetlenül mellünknek szegezett szuronnal megtagadnak, annak elérése a románoknak önként az ölükbe hull?

A miniszterelnök a román vitézséggel indokolja azokat a privilégiumokat, amelyekkel a románokat elhalmozza. Tisztelet, becsület a román vitézségnek: egy pillanatra sem vonjuk kétségbe román honfitársaink hősiességét. Ámde bátorkodunk teljes szerénységgel megjegyezni, hogy talán a magyar vitézség sem maradt el a románjainké mögött. És hogyha a vitézségnek a jutalma a nemzeti színek, a nemzeti jelvényeknek, a nemzeti nyelvnek érvényesülése és a politikai jogokban való részesülés, hát akkor, úgy gondoljuk, nem esünk a szerénytelenség bűnébe, ha magyar fajtánk páratlan vitézségének jutalmául mindazt követeljük, ami nemzetünket törvény szerint megilleti, a magyar szolgálati és vezényleti nyelvet, a magyar zászlót és címet a magyar hadseregben. És követeljük azt, amit nemzetünknek király és kormányok annyiszor megígértek: az általános választójogot.

Fölkarolja-e majd Tisza István ezeket a követeléseket olyan hévvel, mint ahogyan a románok követeléseit fölkarolta? Mindenesetre jó lesz, ha hathatós protekcióról gondoskodunk a magunk számára. Éppen ezért mély alázattal kérjük Mețianu János érsek-metropolita ökegyelmességét, hogy atyai gondoskodását terjessze ki reánk, magyarokra is. Látjuk, hogy amiért évtizedekig hiába küzdünk, az neki, amint mondani szokás, egyetlenség szavába kerül. Ő azt akarja, hogy ne legyen egy elnyomott sem ebben az országban: nagyon kérjük tehát, ne tegyen velünk, magyarokkal sem kivételt.

Ugyancsak a „Magyarországban nyilatkozik Batthyány Tivadar gróf, aki szintén a föderalizációhoz vezető úton látja Tiszát, és kijelenti, hogy a függetlenségi párt „bizonyára rövidesen mérlegelés tárgyává teszi a teendőket”. Egyéni nézeteiként a következőket mondja:

¹ A közölt tudósítás címe, alcíme és leelőhelye: *Tisza békéje a románokkal*. Az általános választójogot követeli az ellenzék és a sajtó. – *Népszava* 1914. nov. 9; 281. sz. 3–4. l.

Követelnünk kell legalábbis mindazt, amit az 1867-iki kiegyezés alapján a magyar államiság kiépítésére méltán követelhetünk, vagyis: a magyar hadseregben a magyar szolgálati és vezényleti nyelvet (Horvátország jogainak érintetlenül hagyásával), továbbá a magyar zászlót, színeket és jelvényeket.

Követelnünk kell a választójogot legalább oly mértékben, amint azt a szövetséget ellenzék megállapította, és a választókerületek beosztásában a magyarság rovására történt sérelmek kiküszöbölését.

Követelnünk kell továbbá a teljes sajtószabadságot, még a háború tartalmára is mindazokban a dolgokban, amelyek a hadviselésre nem vonatkoznak.

Követelnünk kell azután az állandó parlamenti ellenőrzést a háború tartama alatt is, nehogy a kormány, fölszabadulva minden alkotmányos ellenőrzés alól, a mostanihoz hasonló, a nemzeti lét érdekeibe ütköző cselekményekre ragadtassa magát.

Andrássy a „Magyar Hírlap”-ban így nyilatkozik:

A ... nemzetiségi kérdést érintő rendelkezések oly eminenter politikai kérdések, és annyi érzést, szenvedélyt érintenek, olyan belső összefüggésben állnak elmúlt nagy politikai harcokkal, annyi nagy horderejű életkérdésért érintik a magyar nemzeti államnak, hogy nincs bátorságom a mai nehéz időkben azokat érdemben bírálni.

Főntartom magamnak a jogot, hogy később a háború összes belpolitikai eredményeinek kapcsán és mérlegelésével, továbbá a kormány által jelzett reformok részleteinek ismerete után, bírálatomat azzal a nyíltsággal és leplezetlenséggel közöljem, amely minden képviselőnek és legfőképp nekem, mint ellenzékinek, kötelessége.

„Az Újság”

Mindez természetes következése a magyar politika becsületességének és mindig hangoztatott szabadelvűségének, amely mindenkinek kész mindent megadni, ami a nemzet érdekével megegyeztethető. Értjük és méltányoljuk ezt a fordulatot, hiszen vártuk, és senki sem akarná elkerülni.

Hadd tudja minden töredéke a magyar nemzetnek, amely eddig több levegőhöz akart jutni, hogy törekvéseit a magyar állameszmével készek vagyunk összeegyeztetni, hogy hűségük és vitéségük hálás és tisztelő megértésre talált, hogy a magyar nemzet kész a jutalomra. Majd ha letehetjük a fegyvert, s hozzáfoghatunk az ország politikai rekonstrukciójához, az első teendők közé fog tartozni, juttatni kinek-kinek, amire rászolgált. Addig is e három dokumentuma (Tisza és Međianu levelei s a belügyminiszteri rendelet) a magyar nemzet elismerésének és hálájának csak erősítheti azokat az érzelmeket, amelyek a faji és nyelvi elszigeteltségeket a közös haza elvén áthidalhatják.

„Világ”

Részleteket közöl a lap nov. 8-i, A háború és a nemzetiségek c. cikkéből (teljes szövegét I. kötetünkben B/1. sz. alatt).

„Pesti Hírlap”

Hogy a miniszterelnök ezeket a (román nemzetiségi) kívánságokat milyen mértékig óhajtja teljesíteni, erre nézve a levél még nem nyújt tájékoztatást. Meg kell tehát várnunk a miniszterelnök részletes javaslatait, és addig, amíg ez megtörténik, ítéletünket föl kell függesztenünk, azzal az előleges bejelentéssel, hogy e komoly és súlyos reformtervek bírálatát az egységes magyar nemzeti állam szempontjából teljes mértékben főntartjuk magunknak.

„Pesti Napló”

Megjegyezni valónk van úgy a belügyminiszteri rendeletre, mint a miniszterelnök ígéreteire. Mind a kettő a román nemzetiségnek látszik kedvezni, amely, elismerjük, hősiesen ontja a vért a magyar haza védelmében. Ám kérjük, nem túlságosan bő politikai jutalom ez egy olyan cselekedetért, amelyet e haza minden hű fia, minden politikai ellenszolgáltatás nélkül kötelességből teljesít most. A választójogi törvényt a románok kedvéért fogják módosítani. Miért nem módosították soha a magyar proletárság kedvéért, amely éppen olyan hősiesen harcol a vérmezőkön, mint a románok. És testvéries köszönettel vagyunk azért az önfeláldozásért, amellyel a románok ez ország, tehát az

ő hazájuk iránt is vannak, de a megvédett haza méltósága kívánja, a mi véleményünk szerint, hogy az állam címere és színei csorbítatlan szuverénitással éljenek továbbra is a nagy harcok után is.

A „Budapesti Hírlap” nem szívesen látja a román paktumot, de régi sovíniszta frázisait szordinóval gyöngítve küldi mostani parancsolója, Tisza István felé ilyképpen:

Mi, akik Tisza István gróf akcióját érdekes kísérletnek tartjuk, amelyet veszedelmes voltától megfoszt az ő magyarságának meg nem támadható integritása; akik azonban elvileg az övével el-
lentétes állásponton állunk a nemzetiségi kérdés dolgában, nem tarthatjuk földadatunknak, hogy e pillanatban a kérdés részleteinek bővebb ismerete nélkül, szándéka kritikájába bocsátkozzunk. Nincs okunk sikert nem kívánni neki, mert tudjuk, hogy a magyar egységes nemzeti állam lényeges föltételeit semmi körülmények között érinteni nem fogja.

Mi tudjuk, hogy sehol a világon nemzetiségnek több joga, több szabadsága nincs, mint Magyarországon. Ha Tisza István gróf felelős miniszterelnök úr azt hiszi, hogy a nemzet lehet nemzetiségeivel szemben még nagylelkűbb, és hogy a nagylelkűség azokat, akik nemzetiségi tömegeinket tudatlanságukkal visszaélve, államellenes mozgalmakba próbálták sodorni, jobb irányba fogja terelni, amire a háború tapasztalatai talán föl is jogosítják őt, akkor türelemmel fogjuk nézni tán hálátlan törekvéseit. Ellenben, ha csalódni talál, le fogjuk vonni e csalódás tanulságait. De mindenesetre nagyon szép dolog lenne, ha külső elleneink ellen való harcunkban győzve, megszereznök itthon az elmék és lelkek háborújában is a diadalt.

A magunk részéről² e helyen a színek, jelvények és a vezényszó kérdéséhez csak azt a megjegyzést fűzzük, hogy ennek a kérdésnek a gyakorlat szempontjából való jelentőségét éppen a mostani háború mutatja meg. Az egyes csapatok saját nemzeti, illetve nemzetiségi színeikkel és vezényszavaikkal mennek a tűzbe, s ez nem árt sem a hadsereg egységes vezérletének és vezényletének, sem a magyar nemzeti eszmének. Valóban kár tehát azért az erőért, amelyet e vita mindkét oldalon fölemeszt. Komoly pillanatokban, amelyeknek szakadatlan sorozata a háború, a lelki erők úgyis elsöprik azokat az akadályokat, amelyeket elfogultság állít az emberi érzések elé, s az események mutatják, hogy ez a helyzetből fakadó tény csak előnyükre válik a katonai céloknak is.

B

A „Világ” cikkei és tudósításai az 1914. őszi „háborús román paktum”-ról

1

1914 nov. 8

Kommentár a világháború nemzetiségpolitikai következményeiről¹

A világháború drámája nemcsak a külpolitika köreit fordította fel, hanem az egyes nemzetek belpolitikáját is mélyen befolyásolja. A szociáldemokrácia magatartása nem az egyedüli jelenség, mely a lelkek nagy átalakulásáról tanúskodik. Lehetetlen észre nem venni, hogy általában olyan változások vannak folyamatban, melyek a jövőben az államok belső evolúcióját is közelről fogják érinteni Európa-szerte. Magyarországon is már előrevetik árnyékukat a közlélek olyan módosulásai, melyekből a magyar politikának egy egészen új iránya fog megszületni. Nem véletlenség, hogy ez az új irány elsősorban is a *nemzetiségi kérdésben* jut kifejezésre, mely soknyelvű országunkban az állami lét legfontosabb problémája.

² Innentől a Népszava név nélküli tudósítójának saját szövege.

¹ A közlemény címe és lelohelye: *A háború és a nemzetiségek* (Tisza levele Mețianu érsekhez – Rendelet a jelvényekről – Amnesztia). Világ 1914. nov. 8; 281. sz. 5–6. l. – A névalírás nélkül megjelent kommentár szerzője feltehetőleg Jászi Oszkár (vö. AEÖPM XI. 325. l.).

Ma három olyan tény jutott köztudomásra, melyből nagy közelgő átalakulások szelét érezzük. Az amnesztia felszabadítja a politikai elítélteket, tehát elsősorban a szocialista és a nemzetiségi izgatókat. A belügyminiszter rendelete megengedi a nemzetiségek ősi színeinek és jelvényeinek használatát, természetesen a magyar állam történelmi szimbólumainak védelme alatt. A miniszterelnök pedig Meţianu görögkeleti metropolitához intézett nemes szárnyalású levelében biztosítja a hazai románságot arról, hogy megkezdett békeművét folytatni akarja, mégpedig igen széles mederben s liberális szellemben.

Mindezek a kormányzati tények ünnepélyesen hangsúlyozzák, hogy a magyar állam nem a háborús nehézségek miatt keresi a nemzetiségi békét és az idegen nyelvű polgártársainkkal való zavartalan együttműködést; hogy ellenkezőleg a kormány már régóta tervezi ezeket a lépéseket, de egy viszonylag nyugodtabb olyan időpontra várt, amikor engedékenységet nem lehet gyöngeségnek minősíteni; hogy a kormány csak honorálni akarja azt a testvéri szolidaritást, melyet nemzetiségeink túlnyomó többsége e válságos időkben a magyarság iránt tanúsított; hogy a világot megrázó háborús katasztrófa kohójában itt az ideje közös érzelmekben és törekvésekben végleg egybeforrasztani poliglott országunk oly tarka ethnikai elemeit.

Olyan szempontok ezek, melyeket bizonyára még a sovinszta sajtó is méltányolni fog. Valóban a veszély óráiban kétszeresen kötelesség az állam minden centripetális erőjét fokozni és lendíteni. Ámde a *Világ*-nak nincs szüksége, hogy az adott történelmi helyzetben keressen érveket amaz új nemzetiségi politika védelmére, melyről ezek a tények oly hangosan beszélnek. Ellenkezőleg, ezt a politikát mi már sokkal korábban hirdettük. Tehát egyszerűen megállapíthatjuk, hogy a kormány egyre teljesebben rátér arra a nemzetiségi politikára, melyet éveken át *egyedül* mi képviseltünk a magyar sajtóban. Megállapíthatjuk, hogy a történelmi fejlemények mindenben igazolták álláspontunkat, hogy az a bizalom, melyet nemzetiségeinknek előlegeztünk, jól megalapozott volt; hogy tisztán felismertük a magyarországi nemzetiségi kérdés lényegét, mely elsősorban nem államjogi kérdés, hanem szociális és kulturális probléma, hogy pontosan állapítottuk meg a megoldás egyedül lehető módzatait is.

Íme, a kormány sok habozás és ingadozás után – melynek oka nem kis részben az ellenzék sovinszta politikája volt – egyre kifejezettebben kezd rálépni erre az egyetlen lehető útra. Végre valahára felismeri, hogy a magyarországi nemzetiségi kérdés *nemcsak román kérdés*, de minden más nemzetiség is ugyanazokat a jogokat kérheti közös hazánktól; hogy szakítani kell a politikai bűnperek rendszerével, mely több elkeseredést, mint megnyugvást kelt; hogy kímélni kell minden kérdésben – elsősorban a nemzetiségek jelvényeiben, színeiben, ősi hagyományaiban – a különböző ethnikai egyéniségek érzékenységét és kulturális aspirációit. Emellett a miniszterelnök levele arról tanúskodik, hogy konkrét reformterveiben is felismeri végre a nemzetiségi kérdés elmérgesedésének néhány alapvető okát.

Így mindenekelőtt a felekezeti *népiskolákban* kívánja gondosabban ápolni a nép nyelvét, természetesen a magyar államnyelv sérelme nélkül. Szakítani akar azzal a tarthatatlan rendszerrel, mely egyes tanítók hibáit egész iskolák beszüntetésével torolta meg, valamint azzal is, mely a fluktuáló magyar beköltözöttek százaléka szerint egyszer és mindenkorra szokta volt az iskola tannyelvét megállapítani.

Azután a *nép anyanyelvének szélesebbkörű használatát akarja biztosítani nemcsak a közigazgatási hatóságokkal, hanem a bíróságokkal való közvetlen érintkezésben is*. Ennek az elvnek következetes keresztülvitele (melynek első részéhez már a képviselőház közigazgatási bizottsága is hozzájárult) bizonyára nagyban enyhíteni fogja a széles néptömegek közigazgatási és jogszolgáltatási sérelmeit.

Végül a *választójogi törvény revízióját*, különösen az erdélyi román kisparasztságra kedvezőbb irányban jelöli meg a miniszterelnök, mint olyan reformot, melynek a háború után lelkes és odaadó harcosa lesz.

Lehetetlen észre nem venni, hogy a kormány itt nem egyes kiváltságoltaknak akar koncot osztogatni, hanem valóban a nemzetiségi kérdés gyökeréig szeretne eljutni s alapjaiban megmunkálni azt a talajt, melyből annyi sok mérges gaz hajtott ki s rontotta meg a nemzetiségi nép létfeltételeit. Kétségtelenül mindez haladás, bár még mindig nem teljes és következetes program. De ma bizonyára nincs itt az ideje annak, hogy e tervet részleteiben is bíráló alá vegyük, hisz a kormány intenciója csak az volt, hogy testvéri érzületét dokumentálja a nemzetiségekkel szemben, s mi ennek az elhárításának lelkünk mélyéből csak örülni tudunk. Egy észrevételt azonban már ma sem hallgathatunk el. És ez az, hogy *a kormány nagy lépést tett a nemzetiségi sérelmi plusz felismerésében, de még mindig nem veszi észre azokat a mélyebb és súlyosabb bajokat, melyek a magyar és a nemzetiségi nép közös sérelmei.*

Ezeket a sérelmeket pedig csakis az általános demokrácia szellemében lehet orvosolni, *a magyar és a nemzetiségi nép közös demokráciája szellemében.* Az úgynevezett nemzetiségi vívmányok mindaddig papiroson fognak maradni, amíg nem egy teljesen demokratikus törvényhozás, kormányzat és közigazgatás fogja azokat végrehajtani. *Ennek pedig alapfeltétele az, hogy a súlyosan elhibázott választójogi törvényünket nemcsak a román kisparasztság javára kell revízió alá venni* (ahogyan a miniszterelnök úr ígéri), *hanem az egész magyarországi nép érdekében.* Az igazi nemzetiségi béke tartós biztosítéka csak az lehet, ami egyszersmind a társadalmi haladás és az igazságos demokrácia biztosítéka: *az általános választójog!* Ez a nagyszerű nép, mely hősi bátorságával és határtalan áldozatkészségével annyi jelét adta államfenntartó szívósságának és lendületének, vére hullásával bizonyította be, hogy legalábbis annyira megérett a politikai jogok teljességére, mint bármely más alkateleme vagy osztálya a magyar államnak. A háborúnak ezt a felemelő tanulságát kell majd a békének valóra váltania minden dolgos ember – magyar és nem magyar – közös érdekében!

A továbbiakban a lap teljes egészében közli Tiszának Metianuhoz intézett szept. 22-i levelét és az érsek-metropolita szept. 23-án kelt válaszát (ezeket gyűjteményünkben I. I. B és C alatt).

Rendelet a jelvényekről

A hivatalos lap holnapi száma Sándor János belügyminiszternek valamennyi törvényhatósághoz intézett következő körrendeletét közli a nyilvános helyeken és alkalmakkor használható jelvények színének szabályozásáról:

Történelmi idő jelensége az a hazafias lelkesedés, amely egyetlen magasztos érzésben egyesíti az állam minden polgárát.

A közös veszély felismerésére elsimult minden ellentét. Az állam minden polgára egyé forrt érzésben és akaratban a trón és haza védelmére. Mindenki egyértelmű áldozatkészséggel ajánlja fel életét és vagyonát a haza oltárára, és nem szavakban, hanem maradandó cselekedetekben adja bizonyosságát annak, hogy boldogulását csak ebben a hazában akarja keresni és feltalálni.

A hazaszeretnek ez a magasztos megnyilvánulása és az egységes állameszmének ez az odaadással teljes elismerése kizárja még a lehetőségét is az olyan feltevésnek, mintha e hazának az egyes nemzetiségek körébe tartozó fiai néprajzi jellegük külső kifejezésével, különösen pedig történelmi színeik és jelvényeik használatával az állam egységének megbontására törekednének, vagy hogy e jellegük kidomborításával valamely idegen államhoz való ragaszkodásuknak és ezzel kapcsolatosan a magyar államtól való idegenkedésüknek kívánnák jelét adni.

Az állam fennhatóságát és területi épségét sértő ilyen viselkedést egy állam sem nézné el megtorlás nélkül. Viszont nincs ok arra, hogy az állam eltiltsa polgárainak egyes csoportjait olyan színek használatától, amelyek az ő néprajzi jellegük kifejezéseül, hagyományaik és népszokásuk alapján alakultak ki és vétettek már a múltban alkalmazásba: feltéve mindig, hogy ama nemzetiségek az állameszme iránt köteles hűséggel nem jutnak ellentétbe.

A magyar állam nemzetiségeinek a mai nehéz időkben tanúsított hazafias viselkedése tettekkel igazolja a magyar államhoz való feltétlen hűségüket és ragaszkodásukat. Ily viszonyok közt nem

volna helyénvaló továbbra is fenntartani az olyan színek és jelvények használatára vonatkozó rendőri tilalmat, amelyek az egyes nemzetiségek néprajzi jellegének feltüntetését célozzák, feltéve természetesen, hogy azok használata mellett jelentőségéhez méltó módon és helyen kifejezésre jut a magyar állameszme elismerése és tisztelete is.

Ebből a hazafias viselkedésből kiindulva, kijelentem, hogy a magyar államban élő nemzetiségek a történelem és népszokásaik alapján tényleg kialakult nemzetiségi színeket, amennyiben azok valamely idegen állam jelvényeivel nem azonosak, nyilvános helyeken és alkalmakkor [akadálytalanul használhatják, ha ugyanott és ugyanakkor]² a magyar nemzeti színeket legalábbis egyenlő mértékben szintén alkalmazzák.

Az ellenkező korábbi rendelkezések hatályukat veszítik.

Amnesztia

A király a magyar nemzet egész egyetemének a háború kitörésekor társadalmi és nemzetiségi különbség nélkül tanúsított hűsége és áldozatkész magatartása által indítva, utasította az igazságügyminisztert, hogy a királysértési és más politikai természetű büntetendő cselekmények miatt elítéltek megkegyelmezése és a folyamatba tett perek megszüntetése tárgyában tegyen előterjesztést. Az előterjesztés legközelebb öfelsége legmagasabb elhatározása alá lesz bocsátható. Már most fel vagyunk hatalmazva annak megállapítására, hogy öfelsége legkegyelmesebb elhatározásához képest ez a kegyelmi tény ki fog terjedni a királysértési ügyekre, a képviselőház 1910. évi március 21-iki ülésében a kormány tagjai ellen elkövetett bűncselekményekre,³ valamint a nemzetiségi és osztályharcra kapcsolatos bűnügyekre is.

2

1914 nov. 9

Bécsi lapvélemények gr. Tisza István miniszterelnöknek Mețianu érsekhez intézett leveléről¹

Gróf Tisza Istvánnak Mețianu érsekhez írt levele volt a mai nap politikai szenzációja. Konzenciáiban szinte kiszámíthatatlan jelentőségűnek tartják e levél hatását, mely levélben – mint ismeretes – a miniszterelnök jelentős engedményeket ajánl föl a nemzetiségeknek. „Háttérbe szorul minden ellentét, elnémul minden súrlódás” – írja Tisza, és kétségtelen, hogy a miniszterelnök békepolitikájának nem lesz ellenzője. De gróf Tisza István levelét nagyjelentőségűnek ítélik Bécsben is. Íme néhány osztrák lap véleménye:

A *Neue Freie Presse* kommentárral kíséri gróf Tisza István miniszterelnök és Mețianu nagyzebeni görögkeleti román metropolita levélváltását és a következőket írja: A világtörténelmi események forgataga, melybe a monarchia került, hatalmas próbája a birodalom belső szilárdságának. A monarchia ellenségeinek számításai, melyeket a nemzetiségi viszálykodásokból levont korai konklúziókra alapítottak, hiú számításoknak bizonyultak. A monarchia népei mint egyetlen ember szálltak szembe az orosz ellenséggel, amely a monarchiát megalázni akarta. A román katonák vitéz, odaadó magatartása, melyet a csatatereken tanúsítanak, mutatta, hogy a román nemzet fiai épp oly szorosan egybeforrtak a monarchiával, mint minden másik nép. A háború a premisszákat, amelyek alapján

² [ ] Az eredetiből sajtóhiba folytán kimaradt szavak. A belügyminiszteri körrendelet fogalmazványát l. kötetünkben 20/A sz. a.

³ A házfelosztató ülés felfüggesztését kiváltó ellenzéki csetepaté a miniszterelnök megdobálásával.

¹A közlemény címe és lelőhelye: *A háború és a nemzetiségek*. Gróf Tisza István levele. – Világ 1914. nov. 9; 282. sz. 6. l.

gróf Tisza István kezdeményezte román kiegyezési politikáját, teljesen igazolta. A magyar miniszterelnök a legújabb tapasztalt szép tényekből férfias elhatározással levonja a megfelelő következtetéseket. A koncesszió, amelyet gróf Tisza Mețianu metropolitához intézett levelében jelez, nagy lépéseket jelent a magyarországi nemzetiségek jogainak kiépítésében. A lap emlékeztet Vajda román képviselő beszédére a román tárgyalásokról szóló nagy parlamenti vita folyamán. E beszédben Vajda kifejtette, hogy a Magyarországon élő népeknek, a magyaroknak és szlávoknak egyaránt igyekezniök kell érdekeiket a német birodalomával összekapcsolni, mert mindnyájunkat ugyanazon veszély fenyegeti: a pánrussizmus. Ez az eszme, úgymond a lap, a monarchia és a német birodalom eme szövetsége a nehéz küzdelemben, amelyet Ausztria-Magyarország népei vállalva harcolnak az orosz veszély ellen, a vitéz katonák közösen ontott vére által a legnyomatékosabb megerősítését nyerte. Az érzelmeknek és érdekeknek ez az azonossága, mely a román népet is befoglalja, csendül ki a magyar miniszterelnök és a román metropolita levélváltásából is. A román képviselő szavai próféta szavak voltak, a monarchiának Oroszország ellen viselt háborújában erőteljesen életrekeltek és belső igazságuk mindenkor érvényesülni fog.

A *Reichspost* írja: Gróf Tisza István levelének közzététele az abban tartalmazott ígérek teljesítésére nézve magában foglalja az erős magyar kormány egész tekintélyének zálogát. Ez a levélváltás örömet okozhat mindazoknak, akik a monarchia nagyságára és az igazságosságra törekzenek. Újra megnyilvánul, hogy miként kelti életre ez a háború a monarchia legjobb életerőit és miként helyezi be ismét népeink jelenébe.

3

1914 nov. 10

Jászi Oszkár vezércikke: „Magyarország demokratizálása felé”¹

A magyar progresszív tábor úgy megérezte, hogy a mai világkatasztrófa közepette szünetelni kell a belső reformtörekvések, az új intézmények előkészítése és az új eszmék érlelése munkájának. Mert a progresszió elsősorban kritikát jelent, márpedig az élethalálharc óráiban nem szabad a bíráló szellemével lazítani vagy megosztani az érzelmeket. Ezért hallgatott el a magyar progresszív publicisztika nem egy munkása, sőt olykor nagy önmegtartóztatással tűrte, hogy kevésbé lojális ellenfelek ezt a hallgatást kihasználva eszméit és törekvéseit torz vagy gyűlölködő megvilágításba helyezték.

Ámde a társadalom élni akarása minden korlátnál erősebb, s íme maga a háború, minden kultúra momentán negációja, gondoskodott róla, hogy a túlizgatott vagy az elkábult lelkek figyelmét újra belső fejlődésünk problémáira irányítsa s Magyarország nagy jövő feladatait különös élességgel világítsa meg. A lobogó világkonfliktus tüzeiben maga a miniszterelnök úr állította be a nemzetiségi kérdést az érdeklődés homlokterébe, midőn több kormányintézkedésben, de különösen a Mețianu érsekhez intézett levelében egy egészen új belpolitikai programnak körvonalait rakta le. S minthogy mindenki érezte, hogy ezek a tények többet jelentenek diplomáciai sakkhúzásoknál avagy udvariassági aktusoknál, hogy e kezdeményezésekben a jövő magyar politikának új kurzusát jelenti be a jelenlegi kormányzati rendszer főképvisele: csak természetes, hogy azok minden oldalon nagy felindulást, örvendező vagy kínos izgatottságot keltettek. Az egyik tábor a nemzetiségi kérdés megoldását, a másik a „föderalizációt” látta a miniszterelnök reformterveiben, s ki-ki a saját látószögéből dicsőítette vagy ócsárolta azokat, de nem volt nézeteltérés arra nézve, hogy az ország igenis, a szorosán vett belpolitikai téren is válaszút elé jutott.

¹ Megjelent: Világ 1914. nov. 10; 283. sz. 1–2. l.

Ilyen körülmények között a radikális haladás hívei nem nézhetik hallgatagon a lelkek dilemmáját, hanem mindenkinek publicisztikai kötelessége a lehetőség szerint ellenőrizni s irányítani azokat a társadalmi fejleményeket, melyeket a miniszterelnök úr elhatározása felidézett. S ezt a kötelességet megértve és vállalva, mindenekelőtt konstatálni kívánjuk, hogy igenis a miniszterelnök úr által választott út valóban a nemzetiségi kérdés megoldásához vezethet, feltéve, ha kezdeményezéseit logikus bátorsággal végrehajtja s kiegészíti mindazokkal az intézményekkel, melyek nélkül a szorosan vett nemzetiségi reformtervei hatástalanok maradnának. Vagy világosabban: bármily fontosak legyenek is a nemzetiségeknek adandó nyelvi, iskolai, hatósági, kulturális és ethnikai engedmények, *azok mindaddig papirosdíszletek fognak maradni, amíg egy életerős politikai és társadalmi demokrácia nem viszi át őket a lelkek és a javak cseréjének reális vérkeringésébe.* A demokrácia és a nemzetiségi kérdés között junktim van: nemzetiségi engedmények demokrácia nélkül hiábavalók, az a demokrácia pedig, mely a jogokat nemzetiségek szerint méri, mely csak bizonyos nyelven beszélő polgárokat enged be az alkotmányos élet teljébe, áldemokrácia.

E sorok írója már közel egy évtizede hirdeti ezt az igazságot anélkül, hogy állami ügyeink intézői megértették vagy méltányolták volna ezeket a nagyon világos összefüggéseket. Most végre valahára a miniszterelnök úr átlátta az igazság egyik felét: a háború véres experimentuma közepett, különösen ruthén szemleútja hatása alatt meggyőződött róla, hogy *a nemzetiségi kérdés elsősorban nem közjogi kérdés, hanem a nagy néptömegeknek jó iskola, pártatlan közigazgatás, igazságos népképviselő után való törekvését jelenti* azon az úton, mely számára az egyedül elérhető: a saját anyanyelve közvetítésével. A miniszterelnök úr végre valahára észrevette tehát – amit az ellenzék túlnyomó többsége még mindig nem lát –, hogy a román, a tót, a szerb és a többi nemzetiségi néptömegek elégtelenségét nem valami államalakítási fantazmagória fűti, hanem elsősorban az élet ama nagyon reális érdekei, melyek anyanyelvéhez fűződnek. Ezt felismerve a miniszterelnök nagyban és egészen helyesen állapítja meg a baj orvosszereit, csak azt szerettük volna világosabban kidomborítottnak látni terveiben, hogy a nemzetiségi kérdés nemcsak román-kérdés, hanem Magyarország minden nemzetiségének jogos igényeit és törekvéseit egyenlő elbánásban kell részesíteni, tehát a nemzetiségi kérdés csak országos törvénnyel s egyöntetűen szabályozható.

Ellenben az említett igazság másik oldalát még mindig nem vette észre a miniszterelnök úr. Azt tudniillik, hogy a szorosan vett nemzetiségi sérelmek nem merítik ki a nemzetiségi kérdés egész tartalmát. A nemzetiségek nemcsak nyelvi, faji és kulturális bajaik miatt elégedetlenkednek, hanem olyan bajok miatt is, sőt elsősorban *olyan bajok miatt, melyek a magyar és a nemzetiségi nép közös bajai és sérelmei:* a kevés föld, az alacsony munkabérek, a rossz iskolák, a pártos közigazgatás, az igazságtalan adóteher, az elmaradt közegészségügy, szóval, mindazon bajok nyomása miatt, melyeket gyűjtőnéven *szociális kérdésnek* nevezünk. A nemzetiségi kérdés a szorosan vett nemzetiségi kérdésnek és a társadalmi kérdésnek a kapcsolata lévén, az egyik csak a másikkal összefüggően oldható meg. A miniszterelnök úr javaslatai csak a nyelvi és faji sérelmeket enyhítenék, de a szociális kérdés nyomasztó terhén vajmi keveset változtatnának. Különben magát ezt az igazságot is félig-meddig megértette a miniszterelnök úr akkor, amikor programjába vette a választójognak a románság érdekében való kiterjesztését. *Mit jelent ez egyebet, ha nem azt, hogy a demokráciának csak egy fejlettebb foka lesz képes a románság jogos érdekeit kielégíteni?*

Ámde van az országnak egy népe és alkateleme, mely minden más fajnál korábban, következetesebben, állandóbban és szenvedelmesebben követeli a politikai demokráciát, mely már régóta tudja és hirdeti, hogy testének és lelkének sok gyötrő sebet csakis az által orvosolhatja, ha nagyobb részt szerezhet magának az állam erőforrásaiból. Ennek a népnek hűségét és államfenntartó erejét a miniszterelnök úr is rég ismeri s nemcsak a mai háborús válság alatt tapasztalhatta. *A magyar nép bizonyára nem kevésbé méltó a politikai jogok kiterjesztésére azért, mert csak szociális kérdése van és nemzetiségi kérdése nincs.* Egyedül a román nép választójogának kiterjesztése olyan privilégium volna, mely nemcsak a többi nemzetiségekben, de a magyar népben is kínos érzelmet keltene.

Az igazi, a legmélyebb orvosság tehát csak az általános választójog, az igazi demokrácia lehet, mely nyelvi és osztálybeli különbség nélkül egyenlő politikai jogokat ad a haza minden polgárának.

Már abban az időben, amikor a miniszterelnök úr még visszariadt a nemzetiségi egyenjogúsítás gondolatának következetes keresztülvitelétől, e sorok írójának szabad meggyőződése volt, hogy *a nemzetiségek jogos igényeinek kielégítése nemcsak nem visz „föderációba”, hanem ellenkezőleg Magyarország egységének legbiztosabb alapja lehet.* Ámde e meggyőződésem logikai korolláriuma mindig az volt, hogy az általános demokrácia szelleme az, mely a nemzetiségek jogainak kiterjesztését kísérve, végeredményben a biztosabb egység és a fejlettebb kultúra irányában fog hatni. *Vagyis a nemzetiségek nyelvi és kulturális fejlődésének párhuzamosan kell haladnia a magyar nép anyagi és erkölcsi megerősítésével.* A fejlődő nemzetiségektől mi nem féltjük a fejlődő magyarságot, mely az ország demokratizálásának élére áll. *Ámde félthetnők a stagnáló magyarságot, mely kellő politikai szabadság, eleven demokratikus közszellem híján nem volna képes anyagi és szellemi erőit megfelelően növelni.* A nemzetiségi egyenjogúsítás, teljes politikai demokrácia nélkül – melyre a legfejlettebb magyar népnek az ország összes népei között leginkább szüksége van – nemcsak „sötétbe való ugrás” volna, de egyenesen a magyarság méltatlan háttérbe szorítása, nagyszerű erőinek alákötése, szellemi és erkölcsi fejlődésének megrövidítése.

A miniszterelnök úr amidőn a Deák és Eötvös nagylelkű nemzetiségi politikájának örökségét átveszi, ne feledje el, hogy ezek a messzelátó államférfiak egyszersmind a politikai demokrácia úttörői is voltak, s a közös szabadság szellemében akarták megkovácsolni az ország népeinek testvéri szövetségét. A progresszív magyarság bizonyára lelkesen fogja támogatni a miniszterelnök urat nemes célja, a *nemzetiségi béke* megvalósításában. De fegyverbarátsága feltételül ugyanekkor az *általános, egyenlő és titkos választójogot követeli az ország egész népe számára.* Vajha e vérzivataros idők ezt a másik megváltó reformot is megérlelnék a vezető magyar államférfiak lelkében!

4

1914 nov. 11

Hosszú Vazul szamosújvári gör. kat. püspök nyilatkozata a Tisza-Meşianu-féle magyar-román közeledési kísérletről¹

Hosszú Vazul szamosújvári görög katolikus román püspök igen érdekesen nyilatkozott arra vonatkozólag, hogy mi a véleménye a miniszterelnök és Meşianu érsek közt folytatott levélváltásról. A nyilatkozat ez:

„Osztom Meşianu érsek-metropolita úr véleményét és csatlakozom nyilatkozatához.

Mint népemet rajongóan szerető főpásztor, élénk örömmel és meglelégedéssel olvastam ama meleg elismerő szavakat, melyekkel a miniszterelnök úr honorálja a hazai románoknak a jelen háborús válság alatt tanúsított minden dicséretet felülmúló magatartását. Egy ilyen illetékes helyről jövő nyilatkozat az egész románság körében *jó hatást fog gyakorolni*, mert hiszen tudjuk, mennyi gyanúsításnak volt állandóan kitéve a hazai románság. Egy ilyen elismerés tehát szükséges is volt éppen ama gyanúsításokkal szemben szolgáló elégtétel gyanánt, de azért is, hogy megszűnjének maguktól ott a perifériákon egyes alantas közegek túlkapásai, akik még most sem restelkednek árulókat keresni a románok közt, habár – és ezt felemelt fővel mondom – az egész válság alatt még csak a hazafiatlanság gyanújának árnyéka sem fért egyetlen románhoz sem. Én tehát a miniszterelnök úr elismerésében nem érdemek jutalmát látom, hanem látok elégtételt a gyanúsításokkal és

¹ A közlemény címe és lelohelye: *A románok.* Hosszu Vazul püspök nyilatkozata. – Világ 1914. nov. 11; 284. sz. 6.l.

védelmet esetleges hatósági túlkapásokkal, valamint netán újból megismétlődhető vádaskodásokkal szemben.

A jövőre kilátásba helyezett reformokkal érdemileg foglalkozni nem lehet, mert hiszen a miniszterelnök levele általános irányokat és kereteket jelöl meg, a részletek ismerete nélkül pedig nyilatkozni nem lehet. Amit azonban konstatálni lehet, az a következő:

Amit a levél mond, elismerése annak, hogy a legutóbbi eszmecserék alkalmával kilátásba helyezett intézkedések nem voltak elegendők, és hogy az állam egységének és alkotmányának megingatása nélkül lehet tovább menni. Ennyinek a konstatálása is jelentékeny lépés a végleges megoldás felé. Egy jobb jövőnek alapos reményét hordja tehát magában a miniszterelnöki nyilatkozat. És ennek meg kell, hogy legyen hatása azoknál, akik a politikában is a természetes evolúció hívei.

E jobb jövő reményét alkalmas megerősíteni a miniszterelnök úr személye, aki köztudomás szerint életének egyik feladatául tűzte ki a magyar és román nép megértésének létrehozását, akitől tehát bizvást elvárhatni, hogy amit ígér, azt meg is fogja tartani. Ebben a nemes, de sok kitartást, türelmet és legfőképpen igen sok szeretetet megkövetelő munkában én is hajlandó vagyok segítő kezet nyújtani és éppen ezért ezt az egész akciót, mint egy szebb és jobb jövő megalapozására irányuló munkát készséggel támogatni is fogom.”

5

1914 nov. 12

*Mangra Vazul, Pop Csicsó István és Goldis László román nemzetiségi politikusok nyilatkozatai
Tisza István „román akciójáról”¹*

Tisza István miniszterelnök ismert román akciója nagy feltűnést keltett a magyar politikai világban. Igen sokan egy új, az eddigtől mélyen eltérő nemzetiségi politika inaugurálását sejtik e kezdeményezésben. Vezető politikusaink közül többen hozzászóltak a kérdéshez. Most román részről foglalkozik a miniszterelnök akciójával egynéhány befolyásosabb politikai tényező. Egyik nagyváradi hírlapíró előtt nyilatkozott Mangra Vazul vikárius, országgyűlési képviselő. Mangra nyilatkozatában megemlíti, hogy a miniszterelnökhöz levelet írt, melyben melegen üdvözli őt azért, hogy az érsek-metropolitához intézett levelében a román nemzetiségi aspirációkat teljesíti, illetve megjelöli azokat az irányokat, amelyek keretében a nemzetiségi reformokat megalkotja. Bárha kétségtelen, hogy a miniszterelnököt akciójában elsősorban a magyar állam belső egységének megszilárdítása és a jogegyenlőség tisztelete, valamint a román nép hazafias magatartásának méltó honorálása vezeti, mégis bizonyos, hogy a levélnek nagyjelentőségű külpolitikai konzekvenciái sem maradhatnak el. Nézete szerint a nemzetiségi kérdésnek ez a jóindulatú és mélyreható megoldása egyszerre el fogja némítani azt a kevés ruzzsofil áramlatot is, amely még Romániában él, és azok kezéből is kicsavarja a ruzzsofil agitáció fegyvereit, akiket Romániában a rubel csengése vagy az elvakultság még mindig oroszbarát hangulatokkal töltenek el.

Nyilatkozott különben Aradon dr. Pop Csicsó István országgyűlési képviselő is a miniszterelnök által kilátásba helyezett koncessziókról. E nyilatkozatában kijelenti a következőket: Mi románok és különösen a román nemzeti párt végrehajtó bizottsága minden oly kísérletet, mely a nagy probléma megoldását tűzi ki célul, örömmel üdvözlünk és amit be is bizonyítottunk, hathatósan előmozdítottunk. Mint a román nemzeti párt tizes albizottságának tagja, tanúbizonyságot tehetek arról, hogy rövid megszakításokkal körülbelül másfél éven keresztül tárgyaltunk Tiszával és mindig a legösszintébb szándékkal, amit a miniszterelnök úr is beismert. Igyekezünk volt oly alapot találni, amely a

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A románok.* – Világ 1914. nov. 14; 287. sz. 6. l.

román nép nemzeti létérdekeit biztosítja a magyar állam szuverenitásának sérelme nélkül. A mi pontozataink gróf Tisza István előtt állanak. Követelményeink nem változtak, nem szaporodtak és nem redukálódtak. Várva várjuk, mik lesznek azok az intézkedések, melyeket a miniszterelnök úr kilátásba helyezett és amelyek vonatkoznak különösen az iskolaügyre, a román nyelv hivatalos használatára és a politikai érvényesülés biztosítására. Hogy minők lesznek ez intézkedések, fájdalom, nem tudjuk, de a Tisza által remélt eredmény csak akkor fog beállhatni, *ha nem félrendszabályokkal, hanem intézményes őszinte intézkedésekkel orvosolja a számtalan sérelmet*, melyek a fenti három irányban összegyűltek. Megvallom azonban őszintén, hogy mi nem szívesen politizálunk a jelen viszonyok közt, mert a politika az a hálátlan tér, ahol ütköző pontok igen hamar keletkeznek s aztán nehezen simíthatók el.

Végül a *Romanul*-ban dr. Goldis László „Új kísérletek” címmel cikket írt, melyben közli a román nemzetiségi párt februári rezolúcióját és kifejti, hogy a román nemzetiségi párt, valamint az egész hazai románság a legnagyobb készséggel nyújt kezét a *magyar kormánypolitika és a hazai románság közötti konfliktus megszüntetésére*, örömmel fogadja a kezdeményezést, de egyúttal kijelenti, hogy végleges és őszinte béke csak úgy teremthető, *ha államjogilag és intézményesen biztosítják a hazai román nép nemzeti existenciájának feltételeit*.

6

1914 nov. 14

Román lapvélemények a „háborús paktum”-ról¹

Tisza István miniszterelnök közismert román akciója a hazai románság körében élénk visszhangra talált. A lapok egymás után foglalkoznak a kérdéssel, s más-más szempontból, de úgyszólván kivétel nélkül nagy szimpátiával szólnak a miniszterelnök kezdeményezéséről. A hazai román lapok doyenje, a brassói *Gazeta Transylvaniei* hosszabb cikkben foglalkozik a gróf Tisza István és Mețianu metropolita közt folyt levélváltással, melyet az idők dokumentumának nevez. Kétségkívül jelentős lépés ez – mondja a cikk – a függő nemzetiségi kérdés végleges rendezésére. Mint román újság, a román nemzetiségi pártvezetőség szolgálatában állunk, és igen természetes, hogy a vezetőség állásfoglalása lesz a mi álláspontunk is. *A miniszterelnök újabb levele a mi nemzeti kívánságaink jogosságát igazolja*. A román nemzeti párt éppen a miniszterelnök kívánságára ez év február hó 12-én formulázta pontozatait, melyek a kölcsönös megértés alapjait tartalmazzák. Ma még nincs itt az ideje, hogy ezek a kívánságok azonnal realizáltassanak, mert Európa összes népei és országai nem várt átalakuláson mennek keresztül, és ennek az átalakulásnak központjában éppen a mi monarchiánk áll. Következésképpen szükséges, hogy az állam összes erőit egyesítse a veszedelem legyőzésére, és így nem volna helyes most ezzel az akcióval és annak részleteivel foglalkozni. *A fődolog az, hogy megvan a lehetősége a kölcsönös megértésnek, és mi meglegszünk azzal, ha a mi nemzeti existenciánk biztosítatik ebben az országban*, és ezen hitben türelmesen várjuk az idők jobbra fordulását, amikor törvényes úton rendeztetni fog a mi dolgunk.

A lugosi *Drapelul* különösen a miniszterelnöknek azt az intencióját tartja fontosnak, hogy fölvegye a tárgyalási fonalat azokra a kérdésekre nézve, amelyekben nem lehetett ez ideig megállapodásra jutni, a román nemzeti kultúra kérdésében, a nyelv kérdése a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, valamint a közéletben való politikai képviselő kérdésében.

Az aradi *Romanul* a következőkben nyilatkozik: A magyar sajtó tehát akarva, nem akarva, elismeri gróf Tisza István eljárásának igazságosságát, amidőn a román nép kifogástalan magatartása

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A románok*. – Világ 1914. nov. 14; 287. sz. 6. l.

következtében helyénvalónak tartja, hogy megszüntessen sok igazságtalanságot, amelyeket ez a lojális és vitéz nép a múltban szenvedett. Mindamellet vannak egyes fővárosi lapok, amelyek vehemensen támadják Tisza grófot azért, mert bátorsága volt a románoknak nemzeti engedményeket tenni.

A balázsfalvi *Unirea*, a balázsfalvi görög katolikus érsek lapja, főleg azt a körülményt emeli ki, hogy Tisza gróf kormányfői minőségben elismeri a románok hazafias magatartását, és ilyképpen megállapítja, hogy minden, a románok ellen emelt gyanúsítás igazságtalan és sértő, s hogy a románoknak joguk van a magyarok rokonszenvére, és joguk van támogatást várni minden önálló nemzeti törekvéseikben. De nagyfontosságú az *Unirea* szerint gróf Tisza levelének második része is, mert bár nem oldja meg a román kérdést, de kifejezi abbéli kötelezettségét és akaratát, hogy a jövőben azt meg fogja tenni. „Bizonyára mondani fogják”, fejezi be a cikk, „hogy Tisza ígéreteit a külpolitikai helyzet nyomása alatt tette meg, s hogy győzelmünk esetére azok feledésbe fognak menni, és a románokra szomorúbb napok fognak elkövetkezni. Mi, objektívek, azt hisszük, hogy Tisza grófot nyilatkozatainak megtételére ama régi óhaja ösztönözte, hogy a román-magyar megértést létrehozza. Azonban lehet, hogy a külpolitikai helyzetnek is megvolt a maga szerepe.”

7

1914 nov. 18

Papp János gör. kel. püspök nyilatkozata és további román lapvélemények a magyar-román megegyezésről¹

A miniszterelnök közismert román akciója újabb és újabb nyilatkozatokat s hírlapi cikk formájában hozzászólásokat vált ki [a] hazai románság köréből. Így az aradi „*Romanul*” november 15-iki száma Papp János aradi román püspökkel folytatott beszélgetést közöl a miniszterelnök és a nagy-szebeni metropolita levélváltásáról. A püspök a többi közt ezeket mondta: A román nép kielégítését nem kell hazafiságának jutalmaként, hanem ama *kormányzási bölcsesség egyszerű folyományaként kell megtenni*, amely megvitathatatlan tényül kell, hogy elismerje azt, hogy az ország konszolidálása a hatalom megbízhatóbb forrása, s hogy a konszolidálást csak mindenkinek a lehető mértékben való testvéries kielégítésével lehet elérni. Arra a kérdésre, hogy a román kívánalmak kielégítésére elegendő lesz-e az, amit gróf Tisza István kilátásba helyezett, ezt válaszolta a püspök: *A kérdésnek ez a része még nem lehet vita tárgya*. Gróf Tisza István csak tágértelmű hivatkozásokat tesz azokra az engedményekre, amelyeket hajlandó megvalósítani. *Ezeknek az engedményeknek konkretizálásától és megvalósításától függ minden*. Meg vagyok azonban győződve arról, hogy a nagy kérdés nem oldható meg egyes múló jellegű könnyítésekkel, hanem mint minden nagy és főbenjáró kérdés, a maga megoldásával kell hogy bírjon. A román nép gazdasági és kulturális fejlődésének saját nyelvén való biztosítása, a román nyelvet megillető jogosultság, illetve e jogosultságnak a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, valamint az összes állami intézményekben való visszaállítása úgy, ahogy az évtizedekkel ezelőtt volt, a román népnek nemcsak az ország törvényhozásában, hanem a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban is számbeli és kulturális jelentőségének arányában a román tisztviselőknek kellő számban való alkalmazásával elért politikai érvényesülése; ezek azok a feltételek, amelyek teljesítése feltétlenül hozzá fog járulni ahhoz, hogy a nép a gróf Tisza István részéről nyilvánított ama jó és üdvös szándékok iránt bizalommal viselkedjék, amelyeket úgy előbbi tárgyalásai alkalmából, mint utóbbi nyilatkozataiban kifejtett. Különben e kérdés megoldása csakis a nép sorsának vezetésére hivatott összes tényezők egyöntetű közreműködésével érhető el, amely

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A románok*. – Világ 1914. nov. 18; 291. sz. 8. l.

tényezők közé a népnek par excellence politikai képviselői is tartoznak. Mindezek után annak a forró óhajomnak és annak a feltétlen szükségességnek adok kifejezést, hogy mindnyájan teljes bizalommal fogadjuk gróf Tisza István nyilatkozatait, és hogy *tőlünk telhetőleg támogassuk nemes és hazafias törekvéseinek megvalósításában.*

A hazai román lapok közül a brassói *Desteptarea* november 12-iki számában a többi közt a következőket írja: A magyar állambeli románok összességének egy óhaja volt és van: *ősi hitének és nyelvének használata, fejlesztése és megőrzése.* Ebben foglalható össze a románok évszázados politikai küzdelmeinek kvintesszenciája. *Az államra veszélyes tendenciák és centrifugális aspirációk nálunk nem voltak és nincsenek.* Gróf Tisza régi időktől fogva a román nép lelkek titkaiba hatolt és nyilvánosan kifejezést adott meggyőződésének, hogy a magyarok és a románok között teljes megértést kell létrehozni, mert ezt követeli az egymásra utalt mindkét nemzetnek fenntartási ösztöne. Rendkívül nagy értéke van a kilátásba helyezett három reformnak.

A lugosi *Drapelul* november 14-iki számában így ír: Megnyugtat bennünket az a tény, hogy az állami élet összes vezetői között ma talán a miniszterelnök egyedül az, aki elismeri nemcsak főbenjáró részükben, hanem gyakorlati alkalmazásukban is a román nép ama kívánalmait, amelyekről nem mondhatunk le a béke idején sem, annál kevésbé most, amikor a tények megsemmisítették mindazokat a gyanúkokat, amelyek az irántunk való bizalmat eddig megzavarták.

C

A brassói „Gazeta Transilvaniei” román hírlap közleményei a magyar-román „háborús paktum”-ról

1

1914 nov. 12

Vezércikk a Tisza-Mețianu levélváltás közzététele alkalmából¹

Lapunk két egymást követő számában közzétettük a politikai elítéltek amnesztiájára és a nem magyar népek jelképes színeinek szabad viselésére vonatkozó közleményeket, valamint a szeptember 22–23-án történt levélváltást Tisza miniszterelnök és Mețianu érsek között, melyet „a kor dokumentumának” neveztünk.

Kétségtelen, napjaink e dokumentumait úgy tekinthetjük, mint gr. Tisza és a kormány elhatározását, hogy újabb lépést tegyen a fontos nemzetiségi kérdés megoldására, s hogy az eddiginél szélesebb alapokon felvegye a magyar-román megbékélés tárgyalásainak fonalát.

Mint az erdélyi és a magyarországi román nemzet sorsának irányítására *egyedül illetékes* nemzeti párt szolgálatában álló román lap, tudomásul vesszük gr. Tisza elhatározását, hogy a román nép számára jelentősebb reformokat helyez kilátásba a nemzeti kultúra, anyanyelvünk igazságszolgáltatási és közigazgatási használata, valamint közéleti politikai képviselőnk területén, s várjuk gr. Tisza szándékainak részleteit, melyeket csak általánosságban körvonalazott a Mețianu érsekhez intézett levélben.

Ha gr. Tisza újabb próbálkozása ki fogja tudni elégíteni jogos követeléseinket, meg vagyunk győződve arról, hogy nemzeti pártunk teljes erejével hozzájárul a román nép és a magyar állam kormányzati politikája közötti nemzeti béke megvalósításához, s ez esetben megvalósul Tiszának

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Contele Tisza și Români* – Gr. Tisza és a románok. – *Gazeta Transilvaniei* 1914. okt. 30/nov. 12; 240. sz. 1. l.

az a vágya is, hogy „*a másik részről* is ugyanaz az előzékenység, ugyanaz az együttérzés kerüljön felszínre, hogy ezáltal elháruljanak a teljes összhang útjában álló utolsó akadályok is”. Ellenkező esetben azonban Tisza új próbálkozásainak is az lesz a sorsuk, mint múltbeli kezdeményezéseinek.

Hogy semmi kétség se férjen a román nemzeti párt komitéjának álláspontjához a gr. Tisza által mostani levelében kilátásba helyezettakkal kapcsolatban, fel kívánjuk itt frissíteni „*a nemzeti párt komitéjának határozatát*” ez év február 12-éről, melyet azon bizottság jelentésének meghallgatása után szavaztak meg, amely a román nép és a magyar államélet tényezői közötti normális viszonyok megteremtéséről folytatott tárgyalások eredményeiről számolt be:

„Alkotmányos szellemben, törvényes eszközökkel harcolunk a nemzeti lét biztosításáért, a román népnek a magyar állam keretében való szabad politikai érvényesüléseért, politikai, kulturális és gazdasági fejlődéséért a magyar nemzet és a román nemzet érdekközösségének tudatában, nem kevésbé véve tekintetbe a román nép külön fontosságát az osztrák-magyar birodalom szempontjából; a román nemzeti pártnak megalakulása óta az volt a meggyőződése, hogy megvilágítva programikus céljának igazságosságát és patriotizmusát az államélet vezető tényezőinek közreműködésével megszüntethető a Szent István Koronájának országaiban élő román nép nemzeti létfeltételei és a magyar államnak az alkotmányos élet 1867-i bevezetése óta folytatott kormányzati politikája közötti konfliktus.

Következésképpen a román nemzeti párt központi végrehajtó bizottsága jogos elégtétellel fogadta a miniszterelnök úr őexcellenciájának meghívását, hogy együtt alakítsunk ki egy olyan megoldást, mellyel a magyar állam kormányzati politikáját teljes összhangba lehetne hozni a román nép nemzeti-politikai, kulturális és gazdasági érdekeivel, hogy így megszűnjék a románok mély elégedetlensége közállapotaikkal és különösen az ország vezető köreinek velük szembeni ellenséges politikájával.

A bizottság jelentése és a bemutatott okmányok alapján, melyek jelezték gr. Tisza miniszterelnök úr őexcellenciájának a hosszadalmas és kimerítő tárgyalások folyamán kifejtett hazafias buzgalmát, a román nemzeti párt végrehajtó bizottsága leszögezi, hogy abból a célból, hogy *tartós összhangot teremtsenek a román nép nemzeti-politikai, kulturális és gazdasági érdekei, valamint a magyar állam kormányzati politikája között* – mely összhangot parancsolóan megkövetelik a hazabelső megerősítésének nagy érdekei –, képviselőiket a miniszterelnök úrral folytatott tárgyalások során áthatotta a helyzet történelmi súlya, javaslataikban a román nép jogos igényeinek keretei között *alapot nyújtották a jó megértésnek és a békés együttműködésnek*.

Ugyanakkor azonban a román nemzeti párt végrehajtó bizottsága mély sajnálattal kénytelen megállapítani, hogy a miniszterelnök úr őexcellenciája részéről ajánlott végleges megoldás mind tárgyi tartalmában, mind a következmények szempontjából – melyek mint a végrehajtás feltételei fölmerültek –, *nem alkalmas a románok és a magyar állam kormányzati politikája közötti konfliktusnak akár csak ideiglenes megszüntetésére sem*.

Jóllehet a miniszterelnök úr egyrészt megjelölte a magyar és a román nemzet érdekeinek egybeesését, másrészt elismerte a román nép természetes jogát arra, hogy saját politikai pártot alakítson, s szükségesnek érezte hangsúlyozni, hogy a magyarországi románoknak sorsukkal való megelégedése magától értetődő érdeke a magyar nemzetnek is, s kijelentette, hogy kész hozzájárulni ehhez a megelégedéshez az általa jogosnak tekintett panaszok orvoslásával; ennek ellenére a román nemzeti párt központi végrehajtó bizottsága hazafias kötelességének tartja minden lehetséges alkalommal kifejezni aggodalmait, tiltakozásait és igényeit, s ezúttal is szükségét érzi megállapítani, hogy a magyar miniszterelnök úr őexcellenciája nemcsak hogy *nem fogadta el az elengedhetetlen feltételeket a magyar kormányzati politika és az ezen országban élő román nép létérdekei közötti egyetértés megteremtéséhez*, s nemcsak hogy nem talált megfelelő megoldást a román népnek számbeli és kulturális fontosságához méltó történelmi fejlődésére, hanem célszerűnek látta közölni, hogy *nemzetünkkel szemben még azokat a minimális jogokat sem hajtja végre, melyeket az Őfelségétől szen-*

tesített és nem hatálytalanított 1868:XLIV. tc. előír a magyarországi nemzetiségek egyenlő jogairól; ugyanakkor megállapítja, hogy a román népnek az új választási törvény nyomán az eddiginél szűkebb keretek jutnak politikai befolyásának az ország törvényhozásában való érvényesítésére.

Ilyen körülmények között megállapítván a fájdalmas tény, hogy az 1867-től kezdődő alkotmányos korszakban a román nép által elszenvedett igazságtalanságok még az utóbbi időben sem szűntek meg, hanem politikai helyzete az új választójogi és sajtótörvénnyel, a választókerületek kialakításával s a nyilvános gyülekezésre vonatkozó miniszteri rendelettel szinte az elviselhetetlenségig megromlott, a román nemzeti párt központi végrehajtó komitéja mély hazaszeretettel és a trón iránti tántoríthatatlan hittel mindenkor kész a jövőben is bármikor hozzájárulni a kölcsönös jogtisztelenten, az előlegezett bizalmon, a jogon és igazságon alapuló nemzeti béke megvalósításához, és kívánja, hogy Ófelsége kormánya nemzetünk számára kedvező kormányzati tettekkel teremtsen meg az ilyen megegyezéshez feltétlenül szükséges légkört; a komité kénytelen kijelenteni, hogy – tiszteletben tartva az állam területi integritását és politikai szuverenitását – az adott helyzetben a nemzeti pártnak kötelessége, hogy alkotmányos szellemben és törvényes eszközökkel tovább harcoljon azoknak az igazságtalanságoknak a megszüntetéséért, melyek miatt népünk szenved, s hogy kívánja és biztosítsa a nemzeti lét szempontjából elengedhetetlenül szükséges jogokat politikai érvényesülése, kulturális és gazdasági érdekei felvirágzásának érdekében.

A román nemzeti párt központi végrehajtó bizottsága szilárdan meg van győződve arról, hogy ebben a hazafias törekvésében az egész nemzet szolidáris lesz vele.²

*

Befejezésül megismételjük itt azokat a következtetéseket is, melyeket kiváló vezetőnk, dr. Iuliu Maniu közölt a Pester Lloyd ez év március 18-i számában „A Gr. Tisza és a románok közötti tárgyalások meghiúsulásának okai” címmel publikált jelentős cikkében²:

„...A román nemzeti párt a legjobb szándékkal és őszinte törekvéssel kezdte meg és folytatta a megegyezésre irányuló akciót, és nem ő a hibás, hogy az akció nem járt eredménnyel. Abban az óriási forrongásban és veszélyekkel fenyegető küzdelemben, melyben ma Európa népei egymással szembenállnak, e földrész váratlan átalakulások küszöbén áll, s az a veszély, melyben monarchiánk van, mindannyiunkat figyelmeztet, hogy egyesítsük erőinket, és az állam magasabb céljait korrektil becsüljük meg. Ilyen időkben nem tanácsos időrabló elemzésekkel foglalkozni az államjog definiálásáról. Gondolatainkat a kölcsönös támogatás és az egészséges erők koncentrációja kell hogy lekösse, s ezek kell hogy kijelöljék akcióink útját. Ezért a megegyezés keresése során tartózkodtunk az elvi vitáktól, s amint ez az általunk nyilvánosságra hozott pontozatokból kiderül, a dolog lényegét kerestük, s gondosan kerültünk minden érzékenységet. Természetes azonban, hogy nem hunyhatunk szemet azon dolgok fölött, melyek érdemlegesen hozzátartoznak a kölcsönös megértés gyakorlati lehetőségeihez, mert máskülönben éppen ellenkező eredményre, még súlyosabb bonyodalmakhoz jutottunk volna.

A mi problémánk az, hogy biztosítsuk nemzeti létünket, s habár e célra nem tartom megfelelőnek a jelenlegi államjogi szerkezetet, mégis hajlandók voltunk elfogadni ezt is, s valóban nem mi vagyunk az oka, hogyha a magyar államférfiak nem tartják összeegyeztethetőnek az állam jelenlegi berendezkedését a népek nemzeti fejlődésének gyakorlati lehetőségével. Mivel a népek létezni fognak, és nem lehet tőlük elrabolni tudatos életerejüket, s az államnak is léteznie kell, ezért nem lehet csodálkozni azon, ha a nem túl távoli jövőben teret hódít az a meggyőződés és elhatározás, hogy vagy az államférfiaknak kell megváltozniuk, vagy az államberendezkedésnek kell majd módosulnia.

² Maniu cikkének eredeti címe és lelőhelye: *Die Ursachen des Scheiterns der Verhandlungen zwischen dem Grafen Stefan Tisza und den Rumänen.* – Pester Lloyd 1914. márc. 18; 66. sz. 2–4. l.

Bízunk igazságos ügyünkben, s bízunk mindenekelőtt az állam egészséges életösztönében, amely nem kerülheti el sokáig az ésszerű államvezetésnek az önfenntartáshoz feltétlenül szükséges útját. Addig a román nemzeti pártnak nem marad más választása, mint a leghatározottabb politikai harc, amelyet nem némíthat el egy eredménytelen próbálkozás, s amelyet teljes elszántsággal folytatni fog, de mindenképpen törvényes fegyverekkel.”

2

1914 nov. 18

*Román nemzetiségi közéleti és egyházi vezetők nyilatkozatai a Mețianu érsekhez intézett Tisza-levelel („háborús paktum”)*¹

Miként előrelátható volt, gr. Tiszának Mețianu metropolitához intézett levele, melyet utólag megküldtek az összes erdélyi és magyarországi román főpapoknak is, látható érdeklődést keltett a román körökben, s azok igyekeznek is gr. Tiszának válaszolni, sorra leszögezve álláspontjukat.

Mint összes politikai jellegű mozgalmaink hú krónikásai, alább közöljük egyes legkiválóbb közéleti vezetőink nyilatkozatait, amelyek kétségtelenül hozzájárulnak a Tisza új kezdeményezése nyomán számunkra kialakult helyzet tisztázásához.

Dr. Iuliu Maniu nyilatkozata

Kiváló közéleti vezetőnk, dr. Iuliu Maniu a következő fontos kijelentéseket tette nemzeti pártunk hivatalos lapjának adott interjújában:

– Mi a véleménye gr. Tisza új kezdeményezéséről a románok megbékítésére vonatkozólag?

– Nagyon természetesnek tartom, hogy az ország miniszterelnöke véget próbál vetni a magyar királyságban élő románok körében uralkodó elégedetlenségnek.

Annak az állami szükségletnek az elismerése, hogy az országban lévő valamennyi népet, s különösen a román népet ki kell elégíteni, politikai fejlődésünkben előrelépést jelent. *A hősi odaadást, mellyel a Habsburg birodalombeli román nép sietett eleget tenni állampolgári kötelezettségeinek, éppoly kevésbé lehet arra vonatkozó bizonyítéknak tekinteni, mintha a román nép körében nem volna komoly elégedetlenség, mint ahogy megengedhetetlen volt az erőteljesen megmutatkozott elégedetlenségéből negatív következtetéseket levonni állampolgári kötelességük érzését illetően.*

Tisza kezdeményezésének különös jelentősége éppen a román nép lojalitásának – amelyről mi kezdettől meg voltunk győződve – hivatalos elismerésében van, s abban a megállapításban, hogy következképpen eltűnt az *utolsó akadály* is a logikus következmények megvalósítása előtt, ami abból a tényből következik, hogy a román kérdés megoldása mára a politika aktuális feladatává vált.

Tisza törekvése, hogy megoldja a román kérdést és a román nép lojalitásának megállapítása bizonyára mindenütt jó benyomást kelt.

Annál inkább aggodalommal kell hogy eltöltsön koncepciója az ország kormányzati politikája és a román nép közötti konfliktus megoldásának módjáról. Különösen a múltbeli tapasztalat tesz bennünket szkeptikussá, bár nem tagadhatjuk, hogy a tavalyi és a mostani, I. Mețianu főtisztelendő metropolitának küldött levelében kifejtett álláspontja között több szempontból különbség van.

– Mit gondol gr. Tisza levelének tartalmáról, és mi a véleménye a kilátásba helyezett engedmények értékéről?

Gr. Tisza leveléből nem látszik világosan, hogy valójában mit szándékozik tenni a *kérdés érdemi részében* és milyen mértékben hajlandó elismerni a román nép jogait azon határok között, melyeket

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *In jurul scrisoarei contelui Tisza* – Gr. Tisza levele körül. – Gazeta Transilvaniei 1914. nov. 5/18; 244. sz. 1. l.

kezdettől fogva kijelölt a „*magyar nemzeti állam szempontjainak*” hangsúlyozásával. Következésképpen, végleges véleményt alkotni még nem lehet.

Tudjuk azonban, hogy a múlt tapasztalatából és politikai harcaink történetéből a román közvéleményben kikristályosodott a meggyőződés, hogy a román nép politikai befolyásának a kormányzásban és az ország törvényhozásában való szerves és intézményes biztosítása nélkül, a román oktatásnak minden jellegű és fokú összes tanintézetben való bevezetése nélkül, a román nyelvnek a közintézményekben való elfogadása nélkül s a román tisztviselőknek az összes közhivatalokban igazságos mértékben való alkalmazása nélkül nem lehet végleges és kielégítő megoldást elképzelni az erdélyi és magyarországi román kérdésben.

Sohasem csináltam meggyőződésemből titkot, hogy az önkormányzati elv elfogadása és alkalmazása a legmegfelelőbb módozat ezeknek a követeléseknek a kielégítésére. Nem tudhatom még, milyen magatartást fog tanúsítani maga a román nemzeti párt és annak végrehajtóbizottsága – amelyek egyedül hivatottak irányelveket adni a román nép politikai kérdéseiben – gr. Tisza új kezdeményezéseivel szemben, de addig is, úgy hiszem, megállapíthatom anélkül, hogy ellentétbe kerüljek a pártvezetéssel, hogy a gr. Tisza levelében lefektetett keretek távol állnak nemcsak az autonómia elvétől, hanem azoktól a praktikus módozatoktól is, melyekkel az előbb kifejtett követeléseket és politikai harcaink fő célját: nemzeti létünk biztosítását el lehetne érni.

A román nép bizonyára meg fogja tudni ítélni gr. Tisza kezdeményezésének politikai tartalmát saját reális követelményeinek és elengedhetetlen kéréseinek igazságos mértékével, amelyekre nézve biztos útmutatása van nemcsak a nemzeti párt programjában, hanem a gr. Tiszának az elmúlt téli tárgyalásokon előterjesztett követelésekben is.

Hiba lenne, ha belebocsátkoznék a kérdés részletesebb tárgyalásába, amely olyan természetű, hogy szenvedélyeket vált ki és fájdalmas emlékeket éleszt újjá. A nehéz napok, melyeket élünk, kell, hogy egyesítsenek bennünket nemcsak a segítségben, hanem a jogok és a jogos törekvések kölcsönös tiszteletében, és meg vagyok győződve, hogy a román nép e tekintetben is mindig helyt fog állani.

Ioan I. Papp püspök gr. Tisza István leveléről

– Olvasta-e méltóságod gr. Tisza magyar miniszterelnöknek a főtisztelendő metropolitához intézett levelét a románok kibékítése céljából? Mi a véleménye főtisztelendőségnek az ügyről?

– Olvastam mind a magyar miniszterelnök úr, gr. Tisza István öexcellenciájának levelét, mind pedig a főtisztelendő érsek úr válaszát, és miként bármely igazi hazafit, még inkább államunk románjait, teljes szívből jövő örömmel kell, hogy eltöltsön a tény, hogy öexcellenciája, gr. Tisza István vissza szándékozik térni korábbi próbálkozásaihoz, hogy normális viszonyokat teremtsen a román nép és a magyarországi államélet tényezői között.

Különösen mi, román püspökök nagyon boldogok lennénk, ha híveink a nemzeti és kulturális fejlődés minden feltételének biztosítása révén abba a helyzetbe jutnának, hogy támogatni tudnák az állam kormányának politikáját, mert ilyen helyzetben hivatalos kötelezettségeink teljesítése is összehasonlíthatatlanul könnyebbé válna.

– Mit gondol, milyen okok készítették gr. Tisza Istvánt új kezdeményezésére? Vajon nem az a vágy, hogy meghálálja a román nép igazi hazaszeretét, melyet a mostani háború alkalmával kimutatott?

– Szerény véleményem szerint az igazi buzdítást nem az adta, hogy mostanság a román nép bizonyította lojalitását és hazaszeretét, s nem is az óhaj, hogy meghálálja ezt a hazafiságot és ezt a lojalitást. *Egyrészt a magyarországi román nép hazafisága és lojalitása nem szorult új bizonyítékokra, mert nemzetünknek ezek az erényei minden időben minden kétségen felül álltak*, amint hangsúlyoztam ezt a háború kitörésekor kiadott pásztorlevelemben, és nemzetünk sohasem vétett ezek ellen az erények ellen, *másrészt a román nép nem vár jutalmat hazafiságáért és a trón iránti tántoríthatatlan hűségéért*, mert a román nép patriotizmusa és lojalitása feltétel nélküli erények, amelyeket nem lehet megvenni vagy meghálálni.

A román nép elégedettsége nem valósítható meg e népnek a hazafiségéért nyújtott jutalommal, hanem bölcs kormányzással, a vitathatatlan tény elismerésével, hogy az ország konszolidációja a legbiztosabb forrása erejének, a konszolidáció viszont mindenkinek a lehetséges mértékben való testvéri elégedettségével érhető el.

Tehát az új kezdeményezések igazi indítékát *gr. Tisza István magasztos hazafiségében és államférfiúi bölcsességében és előrelátásában* látom; ő nem vadászik olcsó népszerűségre, hanem a dolgok mélyére tekintve, államunk belső konszolidációját óhajtja megvalósítani, amelyet valóban lehetetlenség elérni valamennyi népe, s különösen a román nép meglegedése nélkül, amely a magyar nép után a legjelentősebb ebben az országban.

– Hiszi-e főtisztelendőség, hogy a *gr. Tisza István* által kilátásba helyezettek elégségesek lesznek e meglegedés elérésére?

– A kérdésnek ez a része még nem tárgyalható. *Gr. Tisza csak általános utalásokat tesz az engedményekre*, amelyeket kész megvalósítani. *Minden ezen engedmények konkretizálásától és megvalósításától függ.* Meggyőződésem azonban, hogy a nagy problémát nem lehet megoldani valamilyen átmeneti jellegű könnyítésekkel, hanem szükséges, hogy a *nagy és elvi kérdések* kerüljenek megoldásra.

A román nép gazdasági és anyanyelvű kulturális fejlődésének biztosítása, a román nyelv jogaiba állítása, illetve e nyelv jogainak visszaadása a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban és valamennyi állami intézményben, ahogy ez néhány évtizeddel ezelőtt volt, a román nép politikai érvényesülése számbeli és kulturális jelentőségének arányában nemcsak az ország törvényhozásában, hanem a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban is román tisztviselők megfelelő számú alkalmazásával – ezek a feltételek, amelyeknek teljesítése feltétlenül hozzájárul ahhoz, hogy a nép bizakodjék a *gr. Tisza* öccellenciája által a korábbi tárgyalásokon kinyilvánított jó és üdvözlendő szándékokban és a legutóbbi nyilatkozatokban.

Különben e kérdés megoldása nem lehetséges másképpen, mint a nép sorsát intéző összes arra hivatott tényezők harmonikus együttműködésével; e tényezők között tekintetbe kell venni a nép par excellence politikai képviselőit is.

Mindezek után kifejezem forró vágyamat és feltétlen szükségességét annak, hogy mindannyian fogadjuk teljes bizalommal *gr. Tisza István* nyilatkozatát és adjuk meg neki a magunk minden lehetséges hozzájárulását nemes és hazafias törekvéseinek megvalósításához.

3

1914 nov. 24

*Cristea E. Miron karánsebesi gör. kel. román püspök nyilatkozata Tisza miniszterelnöknek
Meşianu János érsek-metropolitához intézett leveléről¹*

A lugosi „Drapelul” című újság képviselője az elmúlt napokban megbeszélést folytatott dr. Miron E. Cristea főtisztelendő püspök úrral főleg a *gr. Tisza* és ötisztelendősége Meşianu érsek közötti levélváltásról. Főtisztelendősége felhatalmazásával a „Drapelul” az alábbi vázlatot közli a Főtisztelendősége által a beszélgetés folyamán kifejtett nézetekről:

– Mit gondol Főtisztelendőség a miniszterelnök levelében felvetett új kezdeményezéséről?

– Kezdetből különös érdeklődéssel követtem *gr. Tisza* akcióját, hogy megvalósítsa a nemzeti békét a magyarországi románokkal, s mindig kész voltam teljes erőből támogatni a miniszterelnök

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *P. S. Sa Episcopul Cristea despre scrisoarea contelui Tisza – Ötisztelendősége Cristea püspök gr. Tisza leveléről.* – Gazeta Transilvaniei, 1914. nov. 11/24; 248. sz. 1. l.

törekvéseit ebben az irányban. És természetes, ha a mai rendkívüli körülmények között erőteljes érdeklődéssel követem az akciót, amelyet kilátásba helyez, különösen, mert az ötisztelendősége Mețianu Ion érsek úrhoz intézett leveléből kiolvashatónak hisszük a miniszterelnök úr elhatározását, hogy sokkal messzebb elmenjen kívánásaink teljesítésében, mint az úgynevezett béketárgyalások végén, amelyek ez év tavaszán negatív eredménnyel végződtek.

A részletekről azonban nem beszélhetek, nemcsak azért, mert *ezek még kevésbé tisztáztak, hanem a nagy felelősség tudata miatt sem, mely mindnyájunkra nehezedik ebben a korszakos jelentőségű kérdésben, s a végleges vélemény kimondása a román nép létérdekeit képviselő valamennyi hivatott tényező tanácskozásától függ.*

– Azt hiszi Főtisztelendőséged, hogy ez alkalommal gr. Tisza kezdeményezésének nagyobb lehetősége van a sikerre?

– Mivel itt a jövőbeli fejlődés új alapjainak lerakásáról van szó, természetes, hogy magyar részről sem tekinthető egyetlen párt békéltető akciójának, amely ezen áll, vagy bukik, hanem *az egész magyar nép akciójának.* Ebben a vonatkozásban nem tudom elfojtani értetlenségemet a többi magyar párttal szemben, amelyek gr. Tisza levelének megjelenése óta tartózkodtak a nyilvánosság előtti véleménynyilvánítástól. Különösen nagy súlyt helyezünk arra, hogy megismerjük Andrássy Gyula, Apponyi Albert, Károlyi Mihály, Zichy Aladár grófoknak, valamint Justh Gyula úrnak e tárgyban való véleményeit; ők képviselik nagyrésztben a mai magyar érzést és gondolkodást.

Erre súlyt helyezünk az okból kifolyólag is, mert a múltbeli tárgyalások folyamán arról győződünk meg, hogy gr. Tisza bizonyos tartózkodást tanúsított éppen azokkal a honfitársaival szembeni megfontolásból, akik nem értettek egyet az akkori békéltetési kezdeményezéssel. Mert ha gr. Tisza olyan elégedetten emeli ki a románok magatartását a háború folyamán és a harcmezőn – minden jogunk megvan elvárni, hogy ez ne szorítkozzék csak a hatalmon lévő pártra, hanem terjedjen ki az egész magyar népre. Csak így lesz a közeledés őszinte, általános és tartós, megteremtve az ország belső konszolidálásának feltételeit minden vonalon.

A román nép mostani magatartása nem valami új vagy szokatlan, hanem évszázados magatartás, melyet minden alkalommal bebizonyított, amint ezt a monarchia harcai történetének a román dicsőségről szóló számos lapja bizonyítja.

Új és szokatlan népünk e magatartásának csupán csak elismerése attól a tábortól, amelyik eddig inkább minket gyanúsított és kihasználta ezeket a politikai gyanúsításokat, mint hogy elismerje állampolgári erényeinket, és ezekből elkerülhetetlen politikai következtetéseket vonjon le. Éppen ezért helyezünk nagy súlyt arra, hogy az egész magyar nép egyformán lásson és ítélkezzen ebben a nehéz kérdésben.

Mindezek szükségesek, hogy a megvalósuló béke ne maradjon írásos dokumentum, hanem meghonosodjon a lelkekben.

– Milyen kapcsolatot lát Főtisztelendőséged a külpolitikai helyzet és gr. Tisza új kezdeményezése között?

– Nem ismerem az esetleges külső befolyásokat, de mind a mi, mind a béke érdeke megköveteli, hogy gr. Tisza akciója maradjon szabad ezektől a külső befolyásoktól, és feleljen meg *Magyarország belső szükségességének.*

A külső helyzet máról holnapra megváltozhat, és állandóan változni is fog, de a belső szükség egy és ugyanaz minden körülmények között. Bármilyen is jön, és bárhogyan is végződik ez a félelmetes háború, mind a magyarok, mind pedig a románok itt maradnak továbbra is egymásra utalva. *Ezért számukra csak olyan akció lehet értékes, amely ebből a belső szükségletből következik, és állandó, nem függ a külső változások szeszélyeitől.*

Ki bízna nálunk olyan békében, amely csak a külső körülmények kényszere alatt valósul meg, hogy megsemmisüljön és ellenkezőjévé változzon, amikor a külső körülmények kényszere megszűnik?

A magyar–román béke elengedhetetlen feltétele *a kölcsönös bizalom helyreállítása.*

A háborús események annyiban hozták előtérbe a kérdést, amennyiben a román nép magatartása megcáfolta a bizalmatlanság okait azoknak a szemében, akik attól féltek, hogy a románok alig várják a mostanéhoz hasonló krízist, hogy eltávolodó, tehát veszélyes elemeknek bizonyuljanak.

Ma elvárhatjuk, hogy ez a bizalmatlanság, amely a múltban sem volt igazolt, véglegesen eltűnjön, s végül törvényekkel támasszák alá azokat a jogokat, amelyeket éppen e bizalmatlanság okából mostanáig nem ismertek el nekünk.

A román nép bizalmatlansága azonban más természetű.

A román nép négy évtizede minden kormányzati tevékenységből megérezte *azt a törekvést, hogy politikailag ki akarják semmizni, nemzetileg pedig abszorbeálni.*

A román nép bizalmát a kormányzati politikában csak akkor lehet visszaállítani, *ha visszanyeri a nemzeti és politikai biztonság érzését Magyarországon, ha mindenféle politikai kisémmizési törekvéstől és nemzeti megsemmisítéstől védve érzi magát.*

D

Vitacikkek a Nyugat „Figyelő” rovatában az 1914. őszi „háborús román paktum”-ról

1

1914 nov. 16

*Ady Endre glosszája gr. Tisza István miniszterelnöknek
a magyarországi román főpapokkal való kapcsolatfelvételéről¹*

Tisza István bizonyosan bátrabb ember, mintsem akárhogyan azért mondjon *most* valamit, mert neki lehet mondania. Számolnia kellett s okvetlenül számolt is avval (örömmel olvasom Jászi Oszkár cikkét a „Világ”-ban), hogy vétókat kap. Vétókat éppen azoktól, akik a nemzetiségi, legelső sorban román kérdésben látók és bátrak voltak világháború nélkül is. Azoktól, akiket golyónál jobban elnémított, kiformált az államok, a népek, a világok háborúja. A „Nyugat”-ban ujjongva én írtam volt Jászi Oszkár legnemesebb könyvéről, mely a nemzetiségi kérdést majdnem újra fölfedezte. Mely nem számolt ugyan egy világháborúval, de a demokráciát minden, zűrös-lázás világháborún túlható panaceának mutatta ki. Kötelességnél több hittel hiszem én is, hogy nem a medve bőrére iszunk, bár én még a Tisza István helyén hallgattam volna. Úgy sejtem: ha a magyar nép a háborúval, a román értelmiség pedig népe ügyének ügyes adminisztrálásával nem volna elfoglalva, szintén nyepozvolimoznána. Vétóznának éppen úgy, mint a nacionalista magyar ellenzéki politikusok avagy mi, a nemzetiségi kérdésnek és demokráciának legnotóriusabb, de legliberálisabb egybekapcsolói. Tisza István megint csak arra gondolt, hogy a fajtájabelieknek ne csináljon bajt egy fránya nép-szabadítással. A románok kapnak szebb, jobb, több választójogot (tudjuk, hogy ez nem sok, még nem is elég), a többiek nem. Esetleg belehal e parciális demokráciába a román értelmiség, de úgy kell neki, mivel konkurenciát csinált a mi úri eltartóságunk magyarjainak. A háború sorsa valóban katonáink, de egy kicsit (Tisza István is hiszi ezt) Isten kezében is van. Utána nem következhet olyan fizetés, melynél mi szegény, cégér-adó nagylelkűek vagyunk. Nekünk megvolt s meglesz a saját nemzetiségi orvosságunk, de ez nem engedi meg, hogy a magyar nép tovább is a magyar uraké legyen. Átkozott, szép fajta ez az enyém, ez a mienk, mely élete eldobása után is azt üzeni, hogy az ő sorsa a legrosszabb és segítségünk rajta. Talán elmegyünk katonának, orosz golyó elé, de (figyelni tessék) igazságaink itt maradnak.

ADY ENDRE

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *Háború és háború.* – Nyugat 1914. nov. 16; 22. sz. 506. 1. Kritikai kiadását 1. AEÖPM XI. 83–84. 1.

1914 dec. 16

Emil Isac cikke „a román–magyar békéről”¹

Az idő nem alkalmas arra, hogy lirizáljunk – sem arra nem alkalmas, hogy bosszankodjunk azon, ami rosszul lehet megcsinálva – most az ágyú beszél, s milliók véreznek a harcmezőn – ilyenkor a szubjektivitás legalábbis merészség.

De azért úgy gondolom, a román–magyar békéről inkább szubjektív vélemények hallszanak – általános értékű ítéletet nem provokálhat a jelen, s hiába – bár banálisan hangzik – a jövő fog véglegesen határozni.

Több mint bizonyos, hogy a szívek és elmék itt nálunk máris megtisztultak. Az emberek – románok és magyarok – észreveszik egymást, s ez az, ami biztosít és lelkesít. Eddig a magyarok rólunk románokról csupán azt hitték, hogy nem szeretjük a hazánkat, hogy nihilisták és Elisée Reclus-isták² vagyunk, hogy intranzigensek és türelmetlenek vagyunk aspirációink elérésében. Viszont mi románok, féltünk a magyar nemzeti eszmétől – féltettük a nyelvünket, a szokásainkat, a kultúránkat tőle – s íme, a háború megmutatta, hogy nagy akarásban és a történelem lapjai számára készülő tetteinkben eggyé tudunk lenni.

Hogy kinek mi a szubjektív véleménye erről az együvértartozásról – azt nem kutatom. Lesznek olyanok, akik az időt nem gondolják őszintének, szintúgy az embereket, akik ebben az időben cselekedtek. De hittel hiszem, hogy az ország gondolkodó többsége – s ez az, amelynek döntő súlya lehet a fejlődésre nézve – megegyez velem abban, hogy a háborúnak egyik legnagyobb tanítása: a demokrácia szükségessége. Ebben a háborúban nem a rendiség s az osztályozott gőg, nem a születési előny és a gazdagság vezet – hanem a tömeg. Ezt a tömeget, zömöken és adhesió nélkül, az ország lakossága alkotja – s természetesen, ami természetes, legelső sorban magyarok és románok. Ez a két faj, az egyik subordináltan bár, vesz részt a legnagyobb véráldozatokkal a háborúban – gondolhatunk-e ilyenkor másokra, s szabadna-e előnyben részesítnünk másokat, mint önmagunkat? A feleletre még Ady Endre se mondhatja: nem, akinek egyáltalán nem osztom véleményét abban, hogy a Tisza békeakciójától nem vár sokat. Ez nem alamizsna, amit Tisza ad, s ezt nem „a geszti földesúr” csinálja. *Ez jó szándék*, amelynek fajsúlyát igazán nem ismerhetjük még. De a jó szándéknál többet az fog nyújtani, aki a leszámolás után az akciót perfektuálja, s ez – természetesen – a magyar közvélemény.

Nem féltém én a józanságát a magyar közvéleménynek, hogy a román–magyar békét félreértse – hisz mi, erdélyi románok megmutattuk, hogy megérdemeljük a jó sorsot. Mi nem lázadtunk fel, nem gyilkoltunk, nem raboltunk – legszebb fiaink ott sápadtak örökre a harcmezőn, bankjaink s főpapjaink megnyitották gazdagságuk malmának zsilipjeit, s nem kényszerből tettük s nem is gondolkodás nélkül, hanem őszintén és becsületesen.

Mi is félünk a szlávoktól, nemcsak a magyarok – ez több, mint jogcím, hogy szeressük közös hazánkat – de nem érdem, hogy megjutalmaztassunk. A jutalom, amelyet Tisza ad, valójában nem is jutalom – hanem okos és komoly beismerése a tévedéseknek, s így nem is előny számunkra, hanem bölcs magyar megnyilatkozás – hogy papjaink s ügyvédek s nagyszámú bankjaink lesznek ezáltal boldogabbak, mint parasztjaink – ez igazán már csak ötödik kereke a dolognak. Itt boldogabb lesz mindenki, s középosztályunk boldogulása – amelyet Ady Endre szintén lebecsül –, az alsóbb osztályok kultúráját fogja emelni – mert Tiszának békeakciója kultúrkérdésekben ad igazat a ro-

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A román–magyar béke*. – Nyugat 1914. dec. 16; 24. sz. 650–651. l. A cikk szövegét az 1. sz. alatti Ady-glossza kritikai jegyzetében újra közli: AEÖPM XI. 326–328. l.

² Reclus, Elisée (1830–1905) francia földrajztudós, egy időben forradalmár és szocialista nézetek képviselője.

mánságnak, mint politikailag. S hiába tagadjuk, az eddigi románság inkább kultúrájában él, mint aspirációiban – ezt a kultúrát megismerni és megszeretni, átvinni a politika mezejére, már nemcsak Tiszának a kötelessége. Itt expiálhatja bűneit minden rossz politikus, mert a legsúlyosabb politikai vexációkat rendszerint a kultúrtörekvések lebecsülése okozza. S nem tudom, jogosan hozom fel, de mindenesetre felemlítem – hogy minket románokat kultúránkban egyáltalán nem ismer a magyarság – s amit belőlünk, kultúránkból a magyarság ismer, az már inkább a Jászi Oszkár érdeme, mint a Tisza Istváné. Ezt a miniszterelnök – aki lojális ellenfél – el fogja ismerni, mert az invenció épp oly értékes a politikában, mint a konzekvencia.

EMIL ISAC

III.

A Tisza–Meşianu-féle „háborús román paktum” magyar ellenzéki fogadtatásának diplomáciai irataiból

1914 nov. 28

*Daruváry Géza, a kabinetiroda magyar osztálya főnökének levele
gr. Tisza István miniszterelnökhöz a függetlenségi és 48-as párt felterjesztéséről
az uralkodóhoz a „román akció” tárgyában, 1 melléklettel*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:19/50
(Gévelt másolat)

Tisztelt Barátom!

A román actiód alkalmából az országgyűlési függetlenségi és 48-as párt elnöki tanácsa nevében gr. Károlyi Mihály egy a politikai helyzetre vonatkozó felterjesztést intézett Ő Felségéhez.

Ezen felterjesztést tegnap gróf Apponyi Albert adta át nekem, s egyben közölte, hogy ezen felterjesztés benyújtásáról csak a függetlenségi és 48-as párt elnöki tanácsa tagjainak, névszerint, Apponyin kívül: Bakonyi Samu, Földes Béla, Justh Gyula, gróf Károlyi Mihály, Lovászy Márton, Sággy Gyula, Szentiványi Árpád és Tóth Jánosnak, – s ezeken kívül még gróf Andrássy Gyulának és gróf Zichy Aladárnak van tudomása; a felterjesztés benyújtásáról sem a függetlenségi párt nem értesítettett, sem egyébként azt nyilvánosságra nem hozzák.

Legfelsőbb parancsra van szerencsém Veled ezeket közölni, s egyben a szóban forgó felterjesztést ide zártan azzal az értesítéssel megküldeni, hogy Ő Felsége óhajtani méltóztatik, hogy ez ügyről Neki alkalmilag szóbeli jelentést tegyél.

Igaz tisztelettel maradok

őszinte híved
Daruváry s. k.

Bécs, 1914. november 28.
exp.[ediálva] 28/XI. 1914.

Melléklet:

[1914 nov.]

*A függetlenségi és 48-as párt felirata az uralkodóhoz
a Tisza-féle román paktumtárgyalások ügyében¹*

Felséges Császár és Apostoli Király!

A függetlenségi és 48-as párt, éppúgy mint a többi ellenzéki pártok, a háború idejére felfüggesztette a belpolitikai küzdelmeket, és minden törekvését állandóan oda irányítja, hogy a nemzet összes erői a győzelem kivívására tömörüljenek. A pártnak ez a magatartása nem azt jelenti, mintha akár elvi meggyőződése, akár a közelmúlt alkotmányosértő és a közélet erkölcsi alapjait megtámadó tényeivel szemben elfoglalt álláspontja bármi tekintetben módosult volna; hanem csupán azt, hogy a mai történelmi órában nem tartja megengedettnek a nagy nemzeti erőfeszítésnek bármilyen zavarást. Midőn a függetlenségi és 48-as párt ekképp teljesen számolt a rendkívüli helyzet követelményeivel, méltán elvárhatta, hogy a kormány is tartózkodni fog olyan kezdeményezésektől, amelyek a pártok közt vitás kérdéseket érintenek. Igen helytelen kormányzati eljárás az, amely controvers kérdéseket akkor kíván megoldani, amikor az alkotmányos ellenőrzés alig érvényesülhet, és amikor a kritika szabadságára, hatósági korlátokon kívül, magasabb szempontok nyomása is nehezedik rá.

Megdöbbenéssel értesült tehát a függetlenségi és 48-as párt azokról a lépésekről, amelyeket a kormány ilyen viszonyok között a nemzetiségi kérdés terén tenni jónak látott. Hatványozottan újul meg azokban az a politika, amelyet régebben a miniszterelnök úrnak a román nemzetiségi párt egyes vezéreivel folytatott tárgyalásai juttattak kifejezésre, és amelynek úgy módszerével, mint tartalmával szemben a függetlenségi és 48-as párt annak idején, a képviselőház naplójának tanúsága szerint a legnagyobb határozottsággal fejezte ki ellentétes álláspontját.

Nem tudjuk, hogy minő indokok bírhatták a miniszterelnök urat éppen most az említett kezdeményezésre. Az általánosan elterjedt felfogás azt azzal a törekvéssel hozza összeköttetésbe, hogy a román királyság rokonszenve a mi ügyünknek megszereztesse. Ha csakugyan ez volt Felséged kormányának célja, úgy ez idő szerint már meggyőződhetett arról, hogy ilyen eszközökkel a jelzett irányban semmi eredményt sem érhet el. Ellenben elérte azt, hogy aggodalmat és lehangoltságot idézett elő a magyarságban; abban a magyarságban, mely a történelmi válság tanúsága szerint is Felséged hatalmának legbiztosabb erőssége, hadviselésének gerince, és amely most, ugyanakkor, amikor fiai ezrével hullatják véréket a harcmezőn, egyik legdrágább kincséért: a magyar nemzet politikai egységéért kénytelen aggódni!

Felséges Urunk! A helyzet komolysága és felelősségünk átérzése hallgatást parancsol nekünk ezekkel a súlyos tényekkel szemben is, mert nem tudjuk minden irányban mérlegelni a felszólalás következményeit. Teljesítjük tehát, bár sajnos egyoldalúlag, a politikai önmegtartózkodás kötelességeit; elhalasztjuk a parlamenti és egyáltalán a nyilvános kritika gyakorlását arra az időre, mikor az magasabb [érdekek] érintése nélkül történhet. De mivel azokkal az érdekekkel szemben is vannak kötelességeink, amelyeket a kormány kezdeményezése meggyőződésünk szerint veszélyeztet, ezen kötelességeink teljesítésében oda kell fordulnunk, ahol minden aggodalom nélkül nyíltan szólhatunk: fordulnunk kell az alkotmányos hatalom másik tényezőjéhez, Felségedhez, Királyunkhoz!

Mi nemcsak nem ellenezük, hanem a nemzet politikai egysége által megszabott határokon belül egyenesen követeljük a legmesszebb menő méltányosság gyakorlását nem magyar ajkú pol-

¹ Szövegét közli: Károlyi Mihály levelezése. Szerk. Litván György. Bp. 1978, I. köt. 742–744. l. Uo. I. Károlyi Mihálynak Justh Gyulához intézett, 1914. nov. 10-én Parádán kelt magánlevelét is, melyben bizalmas megbeszélésre és az ezt követő pártelnöki tanácsülésre hívja meg Justhot „A kormánynak a hazai románsággal történt – most nyilvánosságajutott – megegyezése tárgyában” (117. l.).

gártársaink jogos kívánságaival szemben. De ez a méltányosság hitünk szerint nem nyilvánulhat meg egyes nemzetiségi csoportoknak tett külön engedményekben, melyek már azért is, mert külön engedmények, megsebzik a politikai magyar nemzet egységét, hanem csak a mindenkivel szemben egyaránt igazságos és törvénytisztelő, erkölcsileg kifogástalan, nemzeti életünk teljességét és tekintélyét biztosító, demokratikus és szociális szellemtől áthatott egységes politikában.

És ez a méltányosság nem állhat meg a nemzetiségeknél, hanem érvényesülnie kell az összes, különösen pedig a mostohább sorsban levő társadalmi osztályokkal szemben is. Ezeknek, jelesen a politikai jogoktól úgyszólván teljesen megfosztott munkásságnak panaszai sokkal alaposabbak, mint a nemzetiségek kifogásai. Ha egyes nemzetiségekkel szemben a politikai téren kívánjuk megjutalmazni a harcmezőn tanúsított kötelességteljesítést, úgy valóban nem szabad megfélemlenünk a munkás osztály azon ezreiről sem, akik az alkotmány sáncaiból kizárva, mégis ott vérzenek a hazáért a kiváltságosok fiával együtt. Elsősorban nekik tartozik a haza kiegyenlítő igazságossággal. És ha a háború tapasztalásai alkalmul szolgálnak szűkkeblű választási törvényünk revíziójára, úgy mi ezt csak megelégedéssel üdvözöljük; de ennek a revízióknak alap gondolata és célja nem lehet egyes nemzetiségi csoportok súlyának mesterséges növelése, hanem annak a demokratikus ideálnak legalább megközelítő megvalósítása, amely a haza polgárainak egyenlőségét nem csak az áldozatok követelésében, hanem a jogok kiterjesztésében is érvényesíti.

Főleg pedig nem feledkezhetik meg ezen méltányosság és a politikai előrelátás a magyarság jogos kívánságairól. Mikor más tényezők, mégpedig megbízhatóságukkal fordított arányban, kedvezésekben részesülnek, mikor ezek a kedvezések a nemzet politikai egysége szempontjából aggodalmakat keltenek, nem lehet félretenni a magyarságnak azon követeléseit, melyek nem holmi faji igényekből, hanem az állami szuverenitás fogalmából, az egységes nemzeti élet természetéből folynak, melyek tehát nem szétbontó, hanem tömörítő tényezőket képviselnek. Nagy érdek lehet a nemzetiségek megnyugtatója: de még nagyobb érdek a magyar nemzet politikai egységének megszilárdítása, a magyarság lelkesedésének fenntartása, sőt fokozása. Ez a politikai egység, ez a földrajzilag természetszerűen körülhatárolt és történelmileg kifejlődött nagy organikus erő, amelyhez hasonlóval, kívülre, nem rendelkezik Felsőged; ez a nemzeti egység a maga független állami szervezetében és önálló érzelmi világában: ez az a szikla, amelyen megtört Felsőged ellenségeinek a birodalom szétmállására számító fondorkodása. Ennek az egységnek letéteményese pedig a magyarság. Súlyos hiba volna épp a jelenlegi válságos pillanatban a magyar nemzeti egységet lazítani; súlyos hiba volna a magyarságban azt a benyomást előidézni, hogy az a háború, amelyben pazarul ontja vérért, a kevésbé megbízható tényezőknek gyarapodást ígér, de az általa képviselt nemzeti egységet megbontással; az ő hazáját közjogi helyzetének gyengülésével; az ő természetes vezérszerpét lefokozással fenyegeti; – súlyos hiba volna ilyenképpen a magyarság lelki összhangját megzavarni, lelkesedését lohasztani.

Felsőged Urunk! Ezek az aggodalmak léteznek, és sok jó hazafi lelkületét zavarják meg, akik egyébként mindenüket hajlandók feláldozni hazánk és Felsőged fegyvereinek győzelméért. Felsőged kormányának a nemzetiségi kérdésben tett újabb lépései az aggodalmakat élénkítették és szélesebb körökben terjesztették. Sürgősen kell tehát gondoskodni a nemzet megnyugtatójáról. Ha esetleg már nem lehet visszavonni a kilátásba helyezett egyoldalú nemzetiségi engedményeket, úgy szükséges azok aggasztó hatását a magyar nemzet törvényes és jogos kívánságainak teljesítése által ellensúlyozni. Ezek a kívánságok Felsőged előtt nem ismeretlenek: A gazdasági önállóság követelésén kívül vonatkoznak ezek a magyar nemzeti színeknek és jelvényeknek, valamint a magyar állami nyelvnek érvényesítésére a magyar hadseregben. Magáévá tette azokat a magyar nemzet óriási többsége, és még e többség megbomlása után is csak hihetetlen korrupció segítségével lehetett új parlamenti többséget teremteni, mely azokról hallgatott. Felsőged e követelményeket annak idején az egész hadsereg egységes vezetésének és harcképességének szempontjából nem vélte teljesíthetőnek. Ámde éppen most, midőn a harcképesség a legkeményebb próbának van kitéve és éppen a harcképesség

fokozása céljából, az egységes vezetés minden hátránya nélkül tényleg érvényesül a magyar csapatoknál a magyar szín és a magyar szó. Igenis, azokban a válságos órákban, amelyekben méríteni kell a néplélek mélységeiből, amelyekben eltűnnek a fikciók és a valóságok érvényesülnek, ott lobog csapataink előtt az a zászló és ott csendül fülünkbe az a szó, amely egyedül képes őket a végső erőfeszítésre buzdítani; ott lobog, ott csendül, mint elismerés, mint remény, mint ígéret. Méltó-e a hadsereghez, méltó-e a hazához, méltó-e Felségedhez, hogy a veszély órájának elmúltával mindez ismét eltűnjön, mindez utólag megtévesztésnek bizonyuljon? Milyen hatás várható az ilyen csalódástól a jövőben előállható háborúknál, melyek lehetőségét, sajnos, a legfényesebb diadalok után sem tekinthetjük kizártnak?

Hazánkért és Felséged birodalmának hatalmi állásáért aggódva fordulunk tehát mélységes alattvalói hódolattal és bizalommal Felséged atyai szívéhez és uralkodói bölcsességéhez. Méltóztassék egy fejedelmi szóval elejét venni a fenyegető veszélynek; méltóztassék ellenállhatatlan erőre fokozni a hű magyar nemzetének harcképességét olyan fejedelmi szóval, mely különben is szilárdabbá teszi Felséged trónját, hatalmasabbá Felséged uralkodói helyzetét és boldoggá a magyar hazát, olyan fejedelmi szóval, amely biztosítja ezt a nemzetet, hogy az önálló és egységes magyar nemzeti állam katonai és politikai jelentőségének a megpróbáltatás órájában való kidomborodása, valamint hazánk egész népe hűségének és áldozatkészségének magasztos megnyilvánulása meg fogja teremteni gyümölcseit úgy a népjogok kiterjesztésének, mint a magyar nemzet törvényes és természetszerű követelményei teljesítésének terén.

Midőn kötelességünk sugallata szerint és felelősségünk tudatában ezeket a kérelmeket Felséged magas színe elé terjesztjük: kérjük az Egek Urát, hogy áldja meg Felségedet és drága hazánkat fegyvereink teljes diadalával, azt követő tartós békével és a béke műveinek oly sikeres előbbre vitelével, amely gyógyítja a háború sebeit, jóváteszi a közelmúlt politikai tévelygéseit, megteremti a teljes összhangot a Király és a Nemzet közt; azzal, hogy a magyar nép összességét természetes jogaiban és a magyar nemzetet a nemzeti lét összes feltételeiben részesíti, amelyek élvezete által megerősödve, gyarapodva és haladva, az eddiginél is szilárdabb támasza lesz a trónnak és a pragmatica sanctio által létesített kölcsönös védelmi államszövetségnek.

Kik egyébiránt vagyunk
Császári és Apostoli Királyi Felségednek
legalázatosabb hódolattal

a függetlenségi és 48-as párt
elnöki tanácsa

1914 szept. 7–9

Thallóczy Lajos 1914. őszi boszniai útleírása¹
(Részletek)*1914. szeptember 7.*

Ma reggel Paul osztályfőnökkel az országos múzeumban [voltam], Hörmann osztályfőnökkel és Truhelka igazgatóval a mostani sarajevói társadalmi helyzetről beszélgettünk. Mindketten megállapították, hogy lassanként terjed az idegesség. Először a katonai hatóságok tanácsára elutaztak az asszonyok; ez még nem tett nagyobb benyomást, hanem amióta az újságok jelentették Lemberg kiürítését, ez a tény nyugtalanította a nem stratégiailag gondolkozó közönséget és némely tekintetben a mohamedánokat. Ezeket azonban szoroson kezében tartja a járási előljáró, Defterdarović Ibrahim bég. A mostani helyzet általában sokaknak volt alkalom olyan teljesítményekre, amilyeneket béke-

¹ Közli: *Hauptmann Ferdinand* (Sarajevo): Ein Reisebericht Dr. Ludwig Thallóczy's aus Bosnien. – Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (Wien) Bd. 13. [1960.] 404–450. l. – A jelentés eredeti címe és leléhelye: *Tagesrelation während einer Dienstreise 2–11. September 1914.* (Archiv des k. k. Gemeinsamen Finanzministeriums, Bosnisch-Herzegovinische Abteilung No. 1524/Pr.B.H.ex 1914. Staatsarchiv Sarajevo). – F. Hauptmann bevezetőjében közli, hogy Thallóczy Lajos, „az ismert magyar történész, évekig a bécsi udvari kamarai és pénzügyi levéltár igazgatója, egyben a közös pénzügyminisztérium osztályfőnöke” hivatali útjelentése napló formában németül 49 gépírt oldalt tesz ki; ezenkívül megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban (Fol. Hung. 1678. sz. a.) ennek fogalmazványa, amely helyenként kiegészíti a tisztázatot: utóbbiban a szerző egyes kifejezéseket enyhített, jellemzéseket, személyes ítéleteket mellőzött. Thallóczy egyébként 1885-től haláláig (1916) vezetett feljegyzéseket, majd naplót, és ennek összefüggő része ugyancsak az Orsz. Széchényi Könyvtárban található (Thallóczy Lajos naplója 1887–1913: Quart. Hung. 2459., ill. a fenti útról: Fol. Hung. 1677.) A hivatalos útról magyarul írt napló az események napirendjét tartalmazza, az ezzel párhuzamosan vezetett német fogalmazvány a jelentés céljára a tárgyalások érdemét.

Thallóczy utazását – írja bevezetőjében Hauptmann – Biliński Leo közös pénzügyminiszter 1914. aug. 29-én táviratilag jelezte Potiorek tábornagynak, a bosznia-hercegovinai országos kormány főnökének azzal, hogy az út célja pénzügyi kérdések megtárgyalása Potiorekkel és Prileszky ottani pénzügyi osztályfőnökkel. Thallóczy azonban nemcsak idevágóan tett jelentést, hanem a Budapest-Doboj-Sarajevo-Budapest állomásokon tett észleleteiről szóló teljes naplóját nyújtotta át a közös pénzügyminiszternek (aki továbbította az uralkodóhoz), sőt megkapta azt Berchtold, Kroatina hadügyminiszter és Burián is. A boszniai viszonyok szakértőjének, aki éles, bár gyakran egyoldalú megfigyelő volt, nyilvánvalóan tágabb körre terjedt küldetése. Az utat, amint az az idézett naplóból kiderül (OSzK Fol. Hung. 1677), maga Thallóczy ajánlotta a kritikus helyzet jobb áttekintése céljából. Már a sarajevói merénylet előtt megmutatkozott a bosznia-hercegovinai kormányzati reform szükségessége; a merénylet utáni közös minisztertanácsokon Tisza és Biliński egyaránt bíralták az országos kormányt, de akkor győzött Potiorek álláspontja, hogy előbbre való a leszámolás Szerbiával, amely a boszniai szerb nemzetiségi mozgalmak támasza. Potiorek azonban éppen itt szenvedett már a háború első hónapjában vereséget: hadvezetését Thallóczy augusztus végén „kalandor”-nak nevezte. Ebben a helyzetben, amikor Potiorek az ún. balkáni haderő főparancsnoka, de egyben a bosznia-hercegovinai országos kormány főnöke is volt, s hadi balsikerei olasz–román–bolgár viszonylatban is ártottak a monarchiának, fontos volt megbizonyosodni a boszniai belső viszonyokról. Elutazása előtt Thallóczy meggyőződött róla (Biliński, Berchtold és Kroatina miniszterekkel folytatott megbeszélései során), hogy legkésőbb a háború végén Bosznia-Hercegovina közjogi állásának megváltoztatását tervezik. A magyar és osztrák politika kölcsönös bizalmatlanságának e területen csak így lehet véget vetni, de Thallóczy is időszerűtlennek tartotta – és nem vette be jelentésének tisztázatába – Potiorek kijelentéseit az elképzelt felosztásról (szemben Tiszának a dualizmust megőrző szándékával). – A tanulmányút során – jegyzi még meg bevezetőjében Hauptmann – Thallóczy meglehetősen bizonyos egyoldalúsággal tájékozódásában, és pedig azzal, hogy sem a boszniai horvátok, sem a délszláv ifjúsági mozgalom képviselőivel nem volt alkalma találkozni. Visszatérte után naplójában, idézi Hauptmann, mégis úgy összegezi benyomásait, hogy „fejtől bűzlök a hal”.

Thallóczy útjelentésének fenti közléséből, ill. annak idézett forrásaiból fontos mellékletek hiányoznak, és pedig: az 1914. szept. 6-hoz csatolva volt kimutatás az eltoloncolt vagy internált túszokról; szept. 7-hez az országos kormány részletes összeállítása a bosznia-hercegovinai középiskolák titkos diákszervezeteiről, továbbá Thallóczynak a Frangeš és Prileszky osztályfőnökkel folytatott megbeszélései lefolyásáról szóló részletes beszámolója.

időben aligha vártak volna el tőlük. Akadt ugyan néhány bátortalanabb közigazgatási tisztviselő, de a tisztviselői kar nagyjából egészen jól viselkedett. Ez előrelátható is volt, hiszen itt kellett leginkább visszhangot keltenie a monarchia mindkét állama bátor magatartásának. Az eddig igen gyakran viszálykodó nemzetiségek, éppúgy mint a monarchiában, megegyeztek. Különösen a horvátok és magyarok között a legjobb az egyetértés. Kétségtelen tény, ismétlem, hogy a katonai és polgári hatóságok között egyes dicséretes kivételektől eltekintve nincs meg mindig a szükséges egyetértés. Nagyon nehéz az is, hogy a nemrég Boszniába helyezettek oly gyorsan megértsék a viszonyokat, mint ahogy azokat az őshonos katonák bizonyára ismerték. Elvezényelték például Šnjarić csendőrpáncsnokot, aki az ország egyik legjobb ismerője; helyettese nem mérhető hozzá tapasztalatokban stb. Sokaknál, polgáriaknál és katonaiaknál egyformán, nincs meg a szükséges nyugodtság, ezek a jelenségek azonban a mi bíráló, fecsegő közönségünk körében komolyabb alkalmakkor sajnos néha előfordulnak.

Ma is csak azt ismételhetem, amit tegnap, hogy a szerbség elleni visszahatást még csak növeli a közvetlen érintkezés az itt sebesülten fekvő szerb foglyokkal. Bebizonyosodott, hogy a szerbek megölték saját sebesültjeiket. Egy ápolónő ezt mondta nekem: „Ezek a nagyobb részét rosszul táplált, tüdőbeteg emberek oly durvák, hogy ápolásunk jótéteményeit egyáltalában nem méltányolják, sőt egész egyszerűen félnek tőle. Néhány művelt tiszt kivételével senki sem köszönte meg ápolójának. Ellenkezőleg, mind azt hitte, meg akarják őket ölni, ha az ápolás esetleg erélyesebb módon történik.” Erről még meg kell győződnöm.

Egy szerb, akinek enyhülést nyújtottak és megkérdezték, mit kíván még, azt mondta: „Egy puskát, hogy lelőjelek benneteket.” Mindazonáltal nem tudják, miért harcolnak. Mind azt mondja, a tisztek hajtják őket előre. De mert a hajdukok ősi vére folyik bennük, gyűlölettel és féktelenül verekszenek. Alapjában véve az *egyéni* harcban nem bátrak, tömegben kegyetlenek. Két nőt is találtak köztük.

Látogatásom fő célja azonban a múzeum ritkaságainak és kincseinek megmentése volt Sarajevo kiürítése esetén. Most a hadbiztos és az igazgató becsületszavát vettem, hogy senkinek sem árulnak el semmit, és azután Paul osztályfőnök útján utasítottam őket, hogy már most válasszák ki tervszerűen azokat a tárgyakat, amelyeket majd esetleg becsomagolva Zágrábba vagy Budapestre kellene küldeni. A múzeummal szemben a dombon voltak az akasztófák a lázítóknak felállítva, a tartományfőnök azonban emberieségből eltávolíttatta azokat, hogy a nép ne lássa. A közönség egy része ezen jól szórakozott.

A múzeumból az országos kormány elnöki osztályának főnökéhez, Collas báróhoz mentem, és ismét meggyőződtem arról, hogy valóban ő működik az itteni közigazgatás szellemi vezetőjeként. Ennek az az oka, hogy az egyes reszortok főnökeit annyira elhalmozzák teendőik, hogy a vezetésnek egyesülnie kell e tehetséges, de természetesen nagyon gyakran nem egészen alapos embernek a kezében. Ezt ő maga is elismerte.

Az aznapi hírek szerint a szerbeket a Drinánál visszavetették; a Dunánál, illetve a Szávánál átkelt szerbek közül hivatalosan négyezer elfogását jelentik, így nem lehet a napokban Sarajevo ostromára számítani. A kiürítésre nézve a tartományfőnök azt telefonálta Dobojból, hogy semmit se szállítsanak el, csak *lelkileg* készüljenek elő a főváros *esetleges* elhagyására. Ezt úgy értelmezik, hogy az osztályfőnökök tegyenek előkészületeket a legfontosabb dolgok becsomagolására. Collas báró azt javasolta Dobojban, hogy a menekülő mohamedánokat egy csendőroszlop tartóztassa fel Rogatica-Čajniča és Foča térségében, tartsa a szerbek előnyomulása ellen azok elhagyott tanyáin. – A magyar honvédcsoportok kitűnően harcolnak, de egyáltalában nem ismerik a helyi viszonyokat, nem tesznek különbséget mohamedán, katolikus és görögkeleti között; így történt, hogy alaposan feldúltak egy mohamedán falut a mi bosnyák területünkön, s ezzel persze a déli területeken rontották a mohamedánok hangulatát. Ez jellemző az országos kormányzat ténykedésére; a személyes megjegyzésekről ne essék szó. – A Drinánál aznap kellene megkezdődnie, gyengébb csapatokkal, merészen az offenzívának. A helyzet megbeszélésére Mandić tartományfőnök-helyettes is bejött az elnöki osztályra; örömmel hallotta a tartományfőnök utasítását; ő maga házáat a sebesülteknek rendezi be, és kitézi a vörös keresztet. (Aligha fogják a szerbek respektálni, véli Thallóczy.)

Arról is szó esett ezúttal, mi legyen a görögkeleti szerb egyház helyzete a jövőben. Egyhangúlag az a vélemény, hogy nem volna helyénvaló autokefál szerb egyházat berendezni; bizonyos kikötésekkel Karlóca alá kellene rendelni, de nem egyesíteni. Dolgoznak a szerb egyházi szabályzat megváltoztatásán. Úgy gondolom azonban, hogy azután következésképp a mohamedán szabályzat reformját is meg kell csinálni.

Hosszasabban beszéltem az igazságügyi osztály főnökével, Chmielewski úrral. Valóban nyugodt, energikus és tökéletesen tárgyilagos ember, aki különbséget tud tenni törvénykezés és politikum között. A szomorú június 28-a merénylőit kényszerítő eszközök nélkül bírták szólásra. Nemcsak frázis, hanem egészen bizonyos, hogy ennek az összeesküvésnek a szálai egészen Sándor szerb trónörököségig vezetnek. Elrettentő mélységet tár elénk ez a vizsgálat, jól érthető a szerbellenes visszahatás, amikor ezeknek az embereknek a működését meglátták. Nem lehet eléggé dicsérni, hogy a hadüzenet megingathatatlan jogi alapon történt, és félre kell tenni minden meggondolást, csak hogy ártalmatlanná tegyünk reánk nézve ezt a balkáni Piemontot. Egyébként alkalmam volt rövid úton átvehetni az országos kormányzattól a titkos diákszervezetek részletes leírását Bosznia-Hercegovina középiskoláiban. Figyelmesen elolvasva nem meglepő, milyen mérvű kormányzati rendszerünk meglazulása. Mellékelem ezt a munkálatot.²

Ennek a mozgalomnak egyébként majdnem minden szálát felfedte a Narodna Odbrana névsoarának megtalálása Loznicán.³ Kiderül ebből, hogy fertőzött az egész ország, a kormány egyes elemeitől kezdve a parasztság szerb részéig. E hipernacionalista fanatizmus mértékének példája, hogy egy sarajevói gépirónő odaadta magát egy tisztnek, hogy attól az ellenség számára titkokat csaljon ki; terve persze nem sikerült, de jellemző a szerb társadalomra, hogy semmilyen eszköztől nem riad vissza, csak kiüssön bennünket a nyeregből. Máskülönben a szerbellenes reakció ellenére sem éri a szerbeket gazdasági hátrány. A mohamedán földbirtokos eltompult agrárius; a katolikusok szegények, a spániolok⁴ nem sokat számítanak. Híres lojalitásuk különben a szerbekkel együtt fordul meg, mert azt hitték, hogy azok járnak helyes nyomon. Marad a szerb kereskedő és szatócs. Ez hasznot húz a háborúból. (A megjegyzés egy osztrák-magyar izraelitától származik.)

Még egy példa: kiküldték Vasić törvényszéki tisztviselőt egy kerületbe a szerbellenes pogrom által okozott károk kiderítésére. Két szerbet vett maga mellé becsüsként, és azt mondta a katolikus lakosságnak: „Maradjatok csöndben, eljön az ideje, hogy ti éppígy jártok, akkor majd megbánjátok, ha ellenkeztek velem.” Vasić ugyan vizsgálati fogságban van, de az igazságügynél más szerbek is gyanúsak.

Az igazságügyi főnök úr amennyire lehetett, felkutatta az elítéltek számát.

A Frangeš osztályfőnökkel folytatott megbeszélés főbb eredményeit a mellékletben adom meg.⁵ Ezt a fürge tisztviselőt, aki azonban túl ötletgazdag és túl gyorsan akar cselekedni, egy kicsit le kell hűteni. Nem akarok nagyon éles jellemzést adni, ezért megelégszem ezzel az általánosságban tartott megállapítással.

A megfélemlített Zurunić osztályfőnökkel nem sokra mentem. Hiába, egy szerb az országos kormányban nem tud nyíltan beszélni, ez védekezésének lényege. Zurunić pontossága nagyon is ismert ahhoz, semhogy erről a szorgalmas és most népszerűtlen tisztviselőről még további jellemzést kellene adni.

Érdekes, hogy tőle származik a kötelező kmetmegváltásra vonatkozó uralkodói kézirat eszméje, már most, a háború alatt. Bátor voltam rögtön e gondolat felmerülésekor megjegyezni, hogy ez az akció korai, és pénzügyi tekintetéből aligha keresztülvihető. Most azonban már látom, honnan van

² Hiányzik. [A közlemény jegyzete.]

³ Csakhamar ismeretessé vált ugyan, hogy a Narodna Odbrana mögött az „Ujedinjenje ili smrt” (A Fekete Kéz) nevű titkos szervezet állott. [A közlemény jegyzete.]

⁴ Spanyol zsidók.

⁵ Hiányzik. [A közlemény jegyzete.]

ez a nagy fordulat. A telek-tehermentesítési akció egyébként most szünetel, és nézetem szerint aligha rendezhető törvénnyel, hanem csak az ország alkotmányának felfüggesztése után legfelsőbb rendelettel. (Analogiák: Ausztria, Magyarország, Oroszország.) Ez a szábor, és talán egy másik sem lesz erre kapható. Egyébként az ügy egyáltalában csak annyira aktuális jelentőségű, amennyire az egész akció pénzügyeink kezelésében vándorkövet képez.

A Prileszky osztályfőnökkel folytatott tárgyalást a mellékletben adom meg.⁶

Ezután Letica metropolitát kerestem fel. Levert hangulatban találtam. Először is megmutatta szobájában azt a mély repedést, amit az utcáról bedobott és közvetlenül a feje mellett elröpült kő okozott. Felpanaszolta a mostani hangulatot a szerbek ellen, amin csak siránkozhat, hiszen ő egyike azon kevés, sajnos befolyás nélküli lojális szerbeknek, akiknek nem adatott meg az energikus fellépés. Paul osztályfőnök társaságában voltam nála. A püspök felhasználta az alkalmat lelkészei azon kérésének az előterjesztésére, hogy az ártatlanokat bocsássák el a letartóztatásból, mert „bárányai” pásztor nélkül maradtak. A mai helyzetben nem adhattunk neki más választ, mint hogy nem érezzük magunkat bármiféle intervencióra hivatottnak: élje túl keresztényi türelemmel ezeket az időket, és azután működjék közre a viszonyok megjavításán. Egyúttal elébe tártam történeti-etnográfiai és politikai alapon a szerbek minden tekintetben jogtalan akcióját: ezzel minden pontban egyetértett. A látogatás bizonyos fokig megvigasztalta.

Stadler érsek nincs Sarajevóban, betegen fekszik valamelyik kolostori birtokon. A ferences rendfőnök is elutazott.

Čaušević efendi természetesen boldog, és buzgón imádkozik fegyvereink győzelméért. Szerinte a mohamedánok mind egy véleményen vannak, és az ő szultánjuk most I. Ferenc József. El kell ismerni egyébként, hogy a mohamedánokat most közömbösségük ellenére a már gyakran említett Defterdarović Ibrahim efendi olyan tetterőre lendíti, hogy ha ez tartós volna, talán nemzetiségük üdvös fejlődéséhez vezethetne. Mit lehet tudni, hátha kedvezőtlen hírekre már holnap olyan pánikba esnek, mint azok a szandzsákból menekültek, akik között ma a gyávaság pazarul fejlett példányaival találkoztam.

A Mandić tartományfőnök-helyettes feleségénél tett udvariassági látogatáskor az volt az első kérdés: valóban Derventára költözik-e a kormány – vagyis a tisztek és tisztviselők családja révén minden hír kiszivárog. – Tárljárás]-hírek keringenek. Lemberg kiűritése erősen hatott, a köztisztviselők között sok a közvetlenül érintett lengyel. Családi körökben is mindenütt tanácsot kértek: menni vagy maradni. A hatósági rendeletek bevétele a nők szerint rájuk nem vonatkozik. A mohamedánok is kezdenek izgulni, tíznél is több katonát szeretnének házuk vagy birkanyjájuk őrzésére. Jó hírre azután bizakodók. A lojális lakosság nagyobbrészt bátor magatartású.

Estefelé Rohonyi Gyula volt tartományfőnök-helyetessel beszéltem. Ez a megbeszélés semmi figyelemreméltót nem nyújtott. Folytonosan azt hangsúlyozza, hogy az előző évi kivételes állapot⁷ vitte a szerb agitációt a legveszélyesebb mederbe, ettől fogva szilárdult meg Boszniában a Narodna Odbrana, mert szerb körökben azt terjesztették, hogy ha amúgy is páriák, minek lojálisnak lenni? Hát az biztosan igaz, hogy az a rendszabály rosszul gyümölcsözött, de az agitáció sokkal korábban kezdődött, és a mostani állapot, ha később is, de mindenképpen azon rendszabályok nélkül is bekövetkezett volna. A jó öregúr elismeri, kevés hiányzott ahhoz, hogy felkeléssel álljunk szemben. Ez egyébként a határon még bekövetkezhet.

Az utca élete mind élénkebb. A kis muzulmánok a monarchia minden újságját kínálják, a kávéházak mindenütt tele vannak, élénk a korzó. A török kávéházakban nemzeti dalokat hallani, a jobb családokban mindenütt a sebesülteknek dolgoznak; az előkelő asszonyok megtekintik a kórházi konyhákat, és nem tartózkodnak a kritikától. A politikai élet teljesen kihalt. Csak Dimovićot látni

⁶ Hiányzik. [Ua.]

⁷ Azok a kivételes rendszabályok, amelyeket Potiorek 1913. máj. 3–15. között a szkutari [Shkodër, Albánia] válság miatt alkalmazott. Ez alkalommal ideiglenesen vagy véglegesen betiltották igen sok szerb egyesület és szervezet tevékenységét. [Ua.]

az urak klubjában estig kártyázni; ami őt illeti, pártja beszüntette lapját, az „Istina”-t. De mivel a görögkeleti szerb lelkészek nagy részének letartóztatása folytán a nép lelképásztor nélkül maradt, és titokban arról suttoztak, hogy ez csak az emberek katolikussá tétele végett történt, a párt elhatározta, hogy ezeknek a híreszteléseknek a helyreigazítása céljából újból megjelenteti a lapot; az első szám megjelenése után azonban a várparancsnok betiltotta. Az ügy most a tartományfőnök döntésére vár.

1914. szeptember 8.

Kora reggel végigjártam a piacot és az egyes élelmiszertelepeket. Ez az akció tökéletesen sikerült. Elegendő mennyiségű hús van, zöldség bőségesen, és szigorúan betartják az élelmiszerek árhatárát, úgyhogy nem történt drágulás. Ezt a körülményt a családok is igazolták, s így nem fordult elő panasz. Sőt, olcsóbbodás van. Sokat javult a tejjelátás is.

A sebesültek meglátogatása a reáliskolában kezdődött, ahol az igazgató, Karaman kormánytanácsos teljesen megfelelő kórházi helyiségeket rögtönzött. Az országos kórházban az új tüdőtuberkulózis-pavilon valóságos szanatórium. A helyőrségi kórházat dr. Fronius az eddigi módon vezeti. A sebesültek elhelyezése mindenütt jó, ellátásuk általában megfelelő, amihez a társadalmi jótékonyág nagyban hozzájárul. – Egyetlen bajonetszúrásos eset kivételével a sebesüléseket mind puskalövés és srapel okozta. A halálzási arány csekély, amputálást a legkritább esetben végeznek. A hangulat kitűnő, tisztek és csapatok egyetértése teljes, mind újból be akar vonulni, s meg is teszi. A sebesültek többsége magyar, ők a legvidámabbak. A románok a legelhagyatottabbak és a legbosszúvágyóbbak, hogy sebesülésüket megtorolják. Általában türelmesek, s küzdenek az uralkodóért, mintha fiai volnának. – A német védősereget itt istenítik; azok bevallják a bosnyák terep nehézségeit. – A szerb és montenegrói sebesültek méltányolják az emberséges bánásmódot, de arra a kérdésre: miért harcolnak, egyöntetűen azt válaszolták: nem tudjuk. Ha ezeket a szerbeket eltéríthetnék vezetőiktől, éppoly használhatók volnának, mint a bosnyákok. A vad és szélsőséges elem a táborban van; ezekkel beszélve óvatosan kell a néplélek megítélésénél a hamis következtetéseket elkerülni.

Újból az országos kormányhoz mentem, ahol Collas bárónál ismét néhány osztályfőnök értekezett. Most sem hallgathatom el, hogy egynémely ízléstelen viszály támadt a várparancsnok és a polgári kormányzat között, ezekben a távollevő tartományfőnöknek kell döntenie. A tartományfőnök távollétében elrendelte, hogy az összes osztályfőnökök minden délután értekezletet tartsanak a folyó ügyekben való határozathozatal végett. Persze a reszortjaikkal teljesen elfoglalt osztályfőnökök természetesen nem lehetnek bizonyos politikumokról tájékozva. Miután a [főnök]helyettes nem adminisztrátor, magától alakult ki, hogy az elnöki osztálynak a főbb dolgokban tájékozott vezetője lett a szinte döntő szóvivő, annál is inkább, mert a belügyi osztályfőnök exponált helyzetében maga vonult a háttérbe. Megismétlem ezt a benyomásomat, mert helytálló.

Zárójelben említek egy érdekes tárgyat. Mondhatnám, az élet sürgeti, hogy radikális rendelkezés jöjjön a hazaárulókra nézve. Állítólag már eddig is előfordult, hogy egy földbirtokos ellenünk harcolt Szerbiában, és elvitte családját Boszniából. A kormánytanácskozáson most felvetették az eszmét, nem kellene-e lefoglalni ennek a hazaárulónak a birtokát. Az igazságügyi osztályfőnök nem talált sem a török, sem az osztrák-magyar törvényekben olyan szakaszt, amelynek alapján az elkobzást elrendelhetné. Az oly sokszor kigúnyolt természetes ész azonban azt mondja, hogy az ilyen feltűnő esetben radikálisan kell eljárni. Hiszen a kivételes állapot arra való, hogy lehessen ilyen kivételes rendelkezést hozni, de túlságosan bürokraták ahhoz, hogy túltegyék magukat egy paragrafuson, ha szükséges.

Sajnálattal kell azonban megállapítani, katonai részről a parancsok nagyon gyakran homályosak. Pánikot indított meg például a várparancsnok rendelkezése, hogy mindenki lássa el magát negyven napi élelemmel, mert lehetséges, hogy a város ostrom alá kerül. Ahelyett, hogy azt mondta volna, előírás szerint a határmenti helységeken és erődített helyeken 40 napi élelemnek kell lenni stb. stb. Teljesen felesleges volt az ostrom lehetőségét feltüntetni. Ma a mohamedánok között terjedt el olyan félelem, amit ellensúlyozni kellett. Defterdarović Ibrahim bég az itt szokásos és bevált módszerrel tette meg a magáét. Rogaticába utazott, ahol a pánik keletkezett, és egyszerűen kijelentette, mindenkit

felakasztanak, aki a helységet elhagyja. Ez hatott. Nem gondolta ugyan komolyan, de olyan tekintéllyel lépett fel, hogy mindenki engedelmessé lett neki.

Az biztos, hogy a hatóságok ma három járási [székhelyet otthagytak: Čajničát, Fočát és Višegrádot. Višegrádból még hozzá kétszer mentek ki és megint vissza. Ennek persze Sarajevóban még a bátrak között is megvan a reakciója. Hiszen csak egy vasútvonalunk van, amely a monarchiába vezet, s ez pánik esetén túlterhelt lesz.

Végre sikerült Dimović lapjának, az „Istina”-nak, amelyet Stefanović, egy lojális tanár minden ellenszolgáltatás nélkül szerkeszt, ma újból megjelennie. A várparancsnok azért tiltotta be ezt az újságot, mert feltűnő helyen hozta Lemberg kiürítését. De ebben nem volt semmi álnokság, mert csak a hivatalos távirati irodai jelentés utánnomása volt. (Itt jegyzem meg, hogy a kormány a nem dolgozó gimnáziumi tanárokat irodai munkában foglalkoztatja, és az állami tanítókat is szétszórta különböző hivatalokba írásbeli munkákra. Beérkezett jelentés szerint a tanítónők mint ápolónők működnek. A villamoson a behívottak feleségei tevékenykednek.)

Most, amikor 380 szerb lelkész közül 163 van fogva vagy túszként eltoloncolva, szükséges, hogy a lelképásztor nélkül maradt ortodoxokat ne rémítgessék tatár[járás]-hírek. A sajtó itt vidéken is általában nincs berendezkedve a közönség kioktatására.

Többször beszéltem Labbia olasz főkonzullal, akit még Janinából és Korfuról ismerek. Személyes barátja volt az elhunyt Biliński főkonzulnak. Lojális őszinteséggel hangsúlyozza mindig Olaszország szigorú semlegességét, habár szívében az a ritka olasz, aki tűzön-vízen át velünk tartana.

A német konzul, Eiswaldt, igen művelt, általános rokonszenvnek örvendő ember, élénken részt vesz sorsunk minden fázisában.

Délután két órakor búcsút vettem ideges barátomtól, Kussevichtől, akinek fiai a harctéren vannak, maga családjától elszakítva. Ezekben az oly veszélyes háborús időkben valóban emberfeletti felelősség terheli a közlekedésért.

Elvette a kedvem, hogy a legkülönbözőbb elemek között már bizonyos tudomással bírtak mai támadásunkról Srebrenica ellen. Ebben a mikrokozmoszban nem volna csodáltnivaló, ha a szerbeknek is volna róla hírük (volt is).

Sarajevóból ezután ismét Dobojsba mentem, ahová 9-én reggel érkeztem. A tábort élénk mozgásban találtam. A kósza hadfiak – az autós urak még mélyen aludtak.

1914. szeptember 9.

Tegnap kellett tehát az előkészületnek megkezdődnie a támadásra szerb területen. Magyar népfelkelők különböző egyenruhákban egészen katonásan meneteltek; az állomáson bizakodó a hangulat. Különösen a vasutasok mintha ki volnának cserélve a háború óta, mert leginkább reájuk nehezedik a tisztelt bosnyák tartománygyűlési képviselők nyomása, azoknak különösen célpontjaik. [Ezek a vasutasok] néhány év alatt elérték volna a vezető állásokat. Az országos kormány főnöke csak a táborban mutatkozik. Jó és okos ember, általánosan tisztelik, de idegesnek tartják, amit én, legalábbis ma nem állíthatok. Az biztos, hogy ez a kiváló ember túlságosan megterheli magát. Fenntartott magának egy sor teendő, és az országos kormánytól mozdulni sem tudnak nélküle. Egyébként nagyon örködik is jogköre fölött, és igen neheztel, ha csak valamennyire is katonai jellegű ügyhöz polgári tisztviselői hozzányúlnak. Helyette, Mandić dr. nagyon magabiztosan, „a kormány nevében” meglátogatta a sebesülteket, és volt, amit dicsért, volt, amit bíralt. Ezt azután a tartományfőnök mint katona kifogásolta. A tartományfőnök-helyettes öntudatos fellépése csakugyan nem volt helyénvaló.

Az országos kormány főnökét itt is zavarják hivatali ügyekkel a hadműveletek közepette, de hát ő akarta így. Prileszky osztályfőnök velem jött, mert pénzügyi főbiztosával szemlét tartott.

Fél tízkor fogadott bennünket az országos kormány főnöke. Beszámoltam neki sarajevói benyomásaimról, s nyíltan kimondtam, hogy távollétében az egész országos kormány fejtel. Mandić mit sem számít, Collas báró ugyan okos fiatalember, de nincs meg minden tulajdonsága ahhoz, hogy helyettesíthesse. A tartományfőnök ezt őszintén elismerte, és azt mondta, ez másutt is így van, és

az egész helyzetnek most természetes folyománya, hogy Collas báró a közvetítőt játssza. Egyben azonban bosszankodott is, hogy minden csekélységgel terhelik. (A kormánytisztviselők részben kénytelenek így tenni, részben bizonyos dolgokat nem mernek elintézni.) Távollétében, mondta a tartományfőnök, nem lehet a mostani tartományfőnök-helyettes fölé helyezni még valakit. Elismeri, mondta, hogy az egyébként nagyon derék várparancsnok és az országos kormány között néha vi-szályok fordulnak elő. Igaza van abban, hogy a közös célra egyesülniök kell.

A tartományfőnök egyben azt is elismerte, hogy Sarajevóban nagy szerepet játszik a pletyka, és ebben a katonák is részt vesznek. Az a szándéka, hogy eltiltja a katonákat az urak klubjának látogatásától. Először be is akarta záratni a kaszinót; dehát, mondta, a tisztak akkor a tiszt kaszinóban fognak véleményét cserélni.

Meghagyta, adjam át üdvözlését a közös pénzügyminiszternek, és közölte, hogy most nem lehetséges az összeköttetést úgy fenntartania, mint korábban. Tisza grófnak azt üzente általam, hogy katonailag nem sokat jelenthet a betörés a Szerémségbe és Dél-Magyarországra, ennek ne tulajdo-nítsanak nagy fontosságot.⁸ Azután felpanaszolta, hogy Tallián kormánybiztos kissé nyersen jár el a katonai szervekkel szemben, mintha hiányozna belőle a szükséges belátás. Előbb az V. hadtest parancsnokával, majd – ha nem csalódom – Péterváradon Lüttendorffal nem tudott megférni.

Szerencsekívánataimmal búcsúztam az új offenzívához, amely tegnap kezdődött, átment a ha-táron, de a szerbek is átlépték a határt Bijeljjinánál. Sarajevo kiürítésére nézve úgy nyilatkozott a tartományfőnök, hogy habár a mostani várparancsnok szívesen venné az ostromot, és a sarajevói erődtések a legerősebbek közé tartoznak, szó sincs a főváros elhagyásáról. Ha bekövetkezne, akkor [is] ott szándékozik hagyni az országos kormány egy részét.⁹

A tartományfőnököt egészen frissnek találtam ma; tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy vi-szonylag nehéz helyzetben van itt a határon. Az a benyomásom is volt, hogy látogatásomat jó néven vette. Hogyan fog a helyzet [ebben] az országban alakulni, nem tudom. Civil létemre is vakon bíznom kell és bízni akarok vezetőinkben. De biztosra veszem, hogy hadseregünk helytáll, és aligha ismétlődik

⁸ A szerb Timok-hadosztály átkeléséről van szó a Száván Mitrovicánál, Kupinovónál [Kölpény] és onnan délre, ahol mindenütt újból visszaverték őket szeptember 6. és 14. között. [Ua.]

⁹ Amikor bekövetkezett, Thallóczy a következő levelet írta Tiszának: „Bécs. 915. V. 31. Kedves barátom, Bécsben nem lehetett hozzád szerencsém, azért most levélben teszek jelentést. – Boszniában folyik az evakuáció Szerajevoben. Rendkívül rossz vért szült a hivatalnokok közt, hogy a magyar kormány nem ad nekik szabad (ingyen) utazási engedélyt, holott az osztrákok szabad jegyet adnak. Nem különben megjegyzésekre adott alkalmat az is, hogy Ausztria, noha egy milliónál több a fogoly s a menekült[,] elfogadja a bosnyákokat, s Magyarország, mely igényt tart Boszniára[,] csak Horvátországba engedi őket. Én csak jelentem ezt, mert az ilyen imponderabiliákkal számolni kell. – Az evakuálás folyik. Bródban a határ állomásnál megtorlódott a sok menekülő s internálandó olasz, mert nincs MÁV kocsik. Ha majd közhírré lesz, hogy olasz csapatok *máris* átmentek Antivariba s felvonulnak, pánik lesz. – De ettől eltekintve, kötelességem hogy mint legrégebb tisztviselő nyíltan feltárjam előtted a helyzetet. – Szarajevo evakuációja katonai szempontból szükséges. Élelmiszer nincs elég annyi embernek, azért restringálni kell a lakosságot. Katonailag a 200 km. Drinavonalat védni a rendelkezésre álló erővel nem lehet, azért a kormány Szerajevóból Banjalukára teszi át székhelyét, s a fölösleges hivatalnokokat szabadságolja. – Nos anélkül, hogy kritikát mondanék, azt előre látom, hogy Banjalukából az országot igazgatni nem lehet, s ezek a burokraták, akik a centrum vezetéséhez szoktak[,] elvesztik az irányt: összeroppan a gép. Ebből meg az következik, hogy a szerb nép fellázad, rabolni s gyűjtogatni fog s az esetleg előnyomuló olasz-szerb csapatokhoz csatlakozik. – A katonák arra fognak szorítkozni, hogy a Száva vonalát fogják védeni. S aztán majd – visszafoglalják Boszniát. Hogyan? Mivel? Legjobb esetben egy tönkre tett országot kapunk vissza, ha sikerül a visszafoglalás. – Nem az én tisztem tanácsot adni, nem is igen tudnék hideg vérnél egyebet javallni, s azt, hogy a kormány maradjon legalább pepinièreben Szarajevóban. Ezt ellenzik s lehetetlennek mondják. – Minden esetben azonban tisztem, hogy a magam tapasztalataiból kiindulva, ezeket Noked előadjam. Burián osztózik aggodalmaimban, Körber is. – Dixi et salvavi animam meam. – Egyébként Bosznia kukac ette sajt, abból így többé ép sajt nem lesz. – Nagyon örvendek Roszner kinevezésének. Csak oszt reformálja meg azt a rokkantak menhelyét. – Szeretettel szolgál híved Thallóczy Lajos.” (Sajátkezű magánlevél, rajta Tisza ceruzáírása:) „észretérinttem és lelket vertem belé. Megfelelő ellenrendeletek mentek VI 2”. (Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-ir. 4:16/93.)

meg a valjevói balsiker, amely a tartományfőnök kijelentése szerint nem annyira a cseh csapatok, mint inkább tisztjeik miatt esett meg.

Ezután közvetlenül Budapestre utaztam. Hazafelé hosszabb időt töltöttem a bosznabrodi állomáson. Túlzás nélkül meg kell állapítanom, hogy a bosznia-hercegovinai vasutak ebben a hadjáratban különleges teljesítményt nyújtottak. A legcsekélyebb incidens sem fordult elő. Semmi zúgolódás a személyzet részéről. Őszintén bevallva: sohasem hittem volna, hogy ez a munka ilyen eszközökkel keresztülvihető. Szerencsére a vasútigazgatás még nem került honi kezekbe. Korai volt kiképzés és tradíciók nélkül bevenni őket az igazgatásba. E tekintetben a háború után mind az országnak, mind a vasúti szolgáltatásnak alkalmasan kell változásnak történnie. Alkalmazzanak ugyan honiakat, de csak a monarchiában folytatott gyakorlat után.

Ha most áttekintem az egész képet, és rövidre akarom fogni benyomásaimat, akkor az a meggyőződésem, hogy az országban négy év óta a nyilvános élet minden ágát következetesen megragadó centrifugális törekvések teljesen bizonytalanná tették számunkra ezeknek az országoknak a birtoklását. Ugyanezek az irányzatok újra fognak éledni, ha nem teremtünk – éspedig még a háború hatása alatt – következetesen olyan helyzetet, amely gyökerükön ragadja meg és teszi lehetetlenné ezeket az ellenséges törekvéseket. Qui vivrà, vedrà.¹⁰

19

Iratok a „Délszláv tanulóifjúság szünidei szövetsége” ügyében folytatott vizsgálat tárgyában

A

1914 szept. 8

*Balogh Jenő igazságügyminiszter átirata Jankovich Béla vallás- és közoktatásiügyi miniszterhez
„a szerb-horvát forradalmi ifjúsági szervezettel” állítólagos összeköttetésben álló
„Délszláv tanulók szünidei szövetségéhez” tartozó egyetemi
és főiskolai tanulók elleni nyomozás elrendelése tárgyában¹*

VKMeln. 1917–IV–196.970 (3828/4438–914)

(Gépelte eredeti irat)

52166. szám.

1914.I.M. III.

Bizalmas!

Ő Excellenciája vagy az Államtitkár
urak Ő Méltóságaiak saját kezébe.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A szegedi királyi főügyésznek hozzám tett jelentése szerint a nagybecskereki kormánybiztos úr ad 172/1914. K.M. számú bizalmas átiratában arról értesítette a nagykikindai királyi ügyészt, hogy a délszláv tanulók szünidei szövetségéhez tartozók a szerb-horvát forradalmi ifjúsági szervezettel összeköttetést tartanak fenn, és hogy az erre vonatkozó adatokat a bosnyák-hercegovinai országos kormánytól lehet beszerezni. Közölte a kormánybiztos úr a nagykikindai királyi ügyéssel azt is, hogy hatósága területén is vannak az említett szövetséghez tartozók, éspedig Terzics György nagy-

¹⁰ Aki megéri, meglátja (ol.).

¹ Az irat felzetén ceruzával írt feljegyzések: „Szerb propaganda ellen intenzívebb akció. 3828/914. eln. Belos tóképzői növ. 4299/1914. eln. Ru VI. b. üo. IX/2, eln. Bizalmas.”

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, VII. 1914–1916.

szentmiklósi, Marinkovics Jován nagykikindai, Palikucsin Próka mokrini és Dimits Pál basahidi lakosok. Ezek ellen a királyi ügyészség a Btk. 131. §-ának 2. bekezdésébe ütköző, felségsértés elkövetésére irányuló szövetség büntette címén a nyomozást elrendelte.

Szükségesnek véltem erről Nagyméltóságodat tisztelettel értesíteni azzal, hogy annak idején közölni fogom a folyamatba tett nyomozás eredményét is.

Budapest, 1914. évi szeptember hó 8-án.

Balogh s. k.

B

1914 szept. 20

Balogh Jenő igazságügyminiszter átirata Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a „Délszláv tanulók szünidei szövetsége” tagjai ellen az újvidéki határszéli rendőrkapitányság által a nagykikindai ügyészséggel közölt „nyomozati adatok” tárgyában

VKM eln. 1917–IV–196.970 (3828/4438–914)
(Gépírásos eredeti irat)

54631. szám.

1914. I.M. III.

Bizalmas!

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A délszláv tanulók szünidei szövetségéhez tartozók ellen a nagykikindai királyi ügyészség által folyamatba tett nyomozás tárgyában a folyó évi szeptember hó 8-án 52166/1914. I.M. III. szám alatt kelt átiratomra hivatkozva, van szerencsém Nagyméltóságodat értesíteni, hogy miután az újvidéki határszéli rendőrkapitányság a nagykikindai királyi ügyészséggel a folyó évi szeptember hó 11-én közölte, hogy a délszláv tanulók szünidei szövetségének még Szimics Milos, Radovics Rádó, Bogoszavlyev Andria, Zamurovics Eszkadije, Vászity Mladen nagykikindai és Setyerov Vladimir ókeresztúri lakosok is tagjai, a királyi ügyészség a nyomozást felségsértés elkövetésére irányuló szövetség büntette címén ezek ellen is elrendelte.

Budapest, 1914. évi szeptember hó 20-án

Balogh s. k.

C

1914 szept. 22

*Vallás- és közoktatásügyi miniszteri átirat-fogalmazványok a közös pénzügyminiszterhez
és Dellimanics Lajos Bács-Bodrog és Torontál megyei kormánybiztoshoz
a „Délszláv tanulók szünidei szövetsége” és a szerb-horvát forradalmi szervezet kapcsolatáról*

VKM eln. 1917–IV–196.970 (3828/4438–914)

(Kézírásos fogalmazvány)

Tárgy:

Az igazságügyminiszter a délszláv tanulók szünidei szövetségéhez tartozóknak a szerb-horvát forradalmi ifjúsági szervezettel való összeköttetése tb.

Iroda! nagyon bizalmas!

I.¹

Bizalmas, kizárólag saját kezéhez

A közös pénzügyminiszternek

Az igazságügyminiszter úr – a nagybecskereki kormány-biztos úrnak a nagykikindai kir. ügyészhez intézett átirata alapján – arról értesített, hogy a délszláv tanulók szünidei szövetségéhez tartozók a szerb-horvát forradalmi szervezettel összeköttetést tartanak fenn, és hogy az erre vonatkozó adatokat a bosnyák-hercegovinai országos kormány ismeri.

Van szerencsém ennél fogva (*Címedet*) felkérni, hogy engem a szóban forgó ügyről tájékoztatni méltóztassék.

Fogadja stb.

II.

Dellimanics Lajos kormánybiztos úrnak

Bizalmas, k. s. k.

Az igazságügyminiszter úr (*Címednek*) a nagykikindai királyi ügyészhez intézett átirata alapján közölte velem, hogy a délszláv tanulók szünidei szövetségéhez tartozók a szerb-horvát forradalmi szervezettel összeköttetést tartanak fenn, s hogy a (*Címed*) hatósága alá tartozó területen Terzics György nagyszentmiklósi, Marinkovics Jován nagykikindai, Palikucsin Próka mokrini és Dimits Pál basahidi lakosok is ehhez a szövetséghez tartoznak. Ezt követően pedig – az újvidéki határszéli rendőrkapitányságnak a nagykikindai ügyészséghez intézett átirata alapján – azt is közölte velem az igazságügyminiszter úr, hogy a délszláv tanulók szünidei szövetségének még Szimics Milos, Radovics Rádó, Bogoszavlyev Andria, Zamurovics Eszkadije, Vászity Mladen nagykikindai és Setyerov Vladimir ókeresztúri lakosok is tagjai.

Van szerencsém (*Címedet*) felkérni, hogy nevezettek közül azokra vonatkozóan, akik valamilyen iskolával kapcsolatban állanak, a közelebbi személyi adatokat közölni, valamint az említett szövetségről és működéséről engem tájékoztatni méltóztassék.

Fogadja...

Bp. 914 IX. 22 (olvashatatlan aláírás)

1. X. 14.

Jankovics s. k.

---

¹ Az egész I. fogalmazvány áthúzva.

D

[1914 okt. 18]

*A délszláv tanulók szünidei szövetségének alapszabályai*¹

VKM eln. 1917–IV–196.970 (3828/4931–914)

(Soksz. gépirásos fordításmásolat)

A délszláv tanulók szünidei szövetségének alapszabályai

I. Cél.

1. Tanulók védelme, amikor hazájukban utaznak azon célból, hogy utazásokkal ismereteiket gyarapítsák.
2. Az utazó tanulóknak ingyenes szállás adása a „Délünk” összes részeiben.
3. A tanulókat megismertetni egymás között, saját népével és saját hazájával.
4. A tanulókat az utazáshoz szükséges tanácsokkal ellátni. (Azért célszerű volna, ha egyes tanulók nekünk beküldenék a., a saját szülőhelyük és környékének leírását, b., azon vidék leírását, amelyben szükséges és hasznos volna az utazás, c., a már megtett útnak leírását, éspedig azonnal, azon útnak pedig, melyet a következő ünnepek alatt szándékoznak megtenni, az ünnepek után, d., hogy a tanulók figyelmeztessenek azon nehézségekre, melyeket utazásaik közben észleltek.)
5. Lehetőség szerint a „Szláv Délen” közös utazások rendezése.

II. Tagok.

A délszláv tanulók szünidei szövetségének tagja lehet:

6. Minden délszláv tanuló, aki az igazolványért és a megszállóhelyek jegyzékéért az 1 koronát befizette.
7. A tagok kötelesek a délszláv tanulók szünidei szövetsége minden tagjának, aki helységükön keresztül utazik, egy éjszakára szállást adni.
8. Tag lehet azon tanuló is, aki esetleg nem tudna éjjeli szállásokat adni, de kötelességévé tétetik, hogy ennek ellenértéke fejében, saját ismerősei között egy vagy több éjjeli szállást találjon, de minden esetre a címeteket közölni tartozik, akikhez fordulhatunk.
9. Minden tag beíratási díja fejében igazolványt és az éjjeli szállások jegyzékét kapja. (Ha valaki kívánja, beküldheti a fényképét is, amelyet mi igazolni fogjuk [!].)
10. Utazásaik alkalmával a délszláv tanulók szünidei szövetségének 1914. éve érdekében agitálni.

III. A délszláv tanulók szünidei szövetségi megbízottjának kötelességei.

A délszláv tanulók szünidei szövetségi megbízottjának kötelességei a következők:

11. Minden erővel agitálni, hogy az ingyenes éjjeli szállások száma minél nagyobb legyen.
12. A tagoktól az igazolványért és az éjjeli szállások jegyzékéért a pénzt (1 koronát) beszedni.
13. Az összegyűjtött pénzt és az összegező ívet a központnak beküldeni. (Ajánlatik, hogy előbb és kisebb időközökben is beküldessék.)
14. Agitálni, hogy a magánosok is (ne csak tanulók) adjanak a tanulóknak ingyenes éjjeli szállásokat.

¹ A Nagybecskerekén a fenti időpontban sokszorosító eljárással készült fordításmásolat első oldalán felül piros tintával az alábbi feljegyzést találtuk: *Kivonatos fordítás*. Készítve a nmélt. m. kir. Belügyminiszter Úr által rövid ideig használatra átengedve volt Statutumokból.”¹

15. Mindenkit arra figyelmeztetni, hogy az éjjeli ingyenes szállások jegyzékét megkaphatja minden magán egyén is, aki beküldi az 1 koronát, de igazolvány nélkül, mert azt csak a tanulók kapják. (Az ingyenes éjjeli szállások jegyzéke igazolvány nélkül utazásokra nem érvényes.)

IV. A délszláv tanulók szünidei szövetség[e] jötevőinek kötelességei és jogai.

16. Mindenki, aki ingyenes éjjeli szállást ad, köteles fogadni mindazon tanulót, aki nála [a] délszláv tanulók szünidei szövetség[ének] igazolványával jelentkezik.

17. Mindenki, aki megszállást nyújt, a délszláv tanulók szünidei szövetség[ének] igazolványa nélkül meghálásra ne fogadjon el egy tanulót sem. Az éjjeli szállások jegyzékének végén találatnak lapok, ahová a tanulónak fel kell jegyeznie, hogy hol hált meg, és amelyet a jötevő[nek] saját aláírásával meg kell erősítenie.

***

18. Minden tanulónak kötelessége ezen lapokat az iskolai év kezdetével a központnak beküldeni.

19. Minden tagért felel a Délszláv tanulók szünidei szövetségének választmánya. Azért a megbízottaknak nem szabad oly tanulót fogadnia, akiről tudják, hogy nem tud illedelmesen viselkedni.

***

Kivonatos fordítás.

A délszláv tanulók szünidei szövetsége 1913-ban.

Írta: a választmány nevében Jankovics Iván.

A bevezetésben mondja, hogy az egyesület új utakon kezdte meg a járást. Az ő Szlovén egyesületükből alakult a délszláv tanulók szünidei szövetsége, melynek más céljai vannak.

Tovább mondja, hogy „amit az őseink elmulasztottak, azt nekünk helyre kell hozni. Az egymással való megismerés útján növekedni fog a mi hatalmunk és a délszláv egyesülés ideájának hatalma.” „Az ifjúságnak a tettek és áldozatok új útjain kell haladnia. Utazásai közben a legkönnyebben megtudhatja az ifjúság, hogy minket Szloveneket a Szerb-horvátokkal nem csak a vér, de a közös bajaink is egyesítenek.” E bajok megmutatták nekünk a közös tettek útját, a nagy célt, mely hazánk szerencséje és szabadsága felé vezet. „A horvátoknak és szerbeknek hozzánk kell jönniök, hogy megismerjék a szlovén népet, hogy lássák a szlovén földön a természet folyását, hogy élünk jogok nélkül. A szlovén tanulóknak viszont délre kell utazniok, hogy lássák a szerb, horvát földnek gazdagságát és szépségét, hogy megismerjék azon emberiséget, akik nehéz ütlegek alatt sóhajtoznak. Mindnyájunknak pedig egy oly országban[!] kell mennünk, ahol a szabadság honol, hogy lássuk, hogy egy nép szabadságban hogy él és fejlődik.”

Beszél továbbá az egyesület alakulásáról és annak eredményeiről, és mondja, hogy a munkánk csak akkor lesz eredményes, ha a délszláv népének minden rétege az egyesület céljaival meg fog ismerkedni, – azért szükséges, hogy az minél szélesebb mederben terjesztessék, különösen a tanulók között, akik annak legnagyobb harcosai.

Ismerteti az alapszabályokat és az azokban lefektetett célt, és mondja, hogy a népnek meg kell ismernie és meg kell tudnia, hogy mi az ő számára születünk, és a munkálkodásunk az ő szomorú helyzetének megjavítása és szabadságának kivívása érdekében történik.

***

Jutalmak.

A szlovén testvéreinkkel történt találkozásunk alkalmával elhatároztuk három jutalomnak kiírását, három legjobb útirajzért, amelyek az iskolai ünnepek után hozzánk be fognak érkezni.

Két jutalom nemzeti történetünkéből való mű, – az egyik pedig a harmadik útirajz tanulójának a jövő évi közös kiránduláshoz adandó segély.

A művek a délszláv tanulók szünidei szövetség[ének] havi folyóiratában, amely a jövő iskolai 1913–1914. évben fogja megjelenésének kezdetét venni, vagy pedig külön röpiratokban fognak napvilágot látni.

Laibach – Szusak.

A szerb királyság államvasutain való utazás a vitelbérnek negyedrésze mellett.

Kérelmünkre a szerb királyság vasúti minisztériuma 1912. évi április hó 30-án kelt 17287/12. számú határozatával engedélyezte az összes szerb állami vonalakon a 75% árelengedés melletti utazást. Aki Szerbiában utazni akar, szükséges, hogy a délszláv tanulók szünidei szövetségének igazolványával bírjon, mert csak avval válthat magának kedvezményes jegyet. Azért kell a szerb államvasutak igazgatóságánál Belgrádon jelentkezni. Belgrádtól tovább negyed ár mellett lehet utazni. Reméljük, hogy a mi tanulóifjúságunk most Szerbiában levő testvéreikhez le fog rándulni.

A választmány.

Utazás gőzhajókon.

Figyelmeztetésül szolgáljon, hogy a tanulók a Magyar-Horvát és Osztr.-Horvát hajózási társulatok gőzhajóin kedvezményben részesülnek, t.i. fizetik a III. osztályú jegyet, és utaznak második osztályon. Ehhez szükséges az iskolai bizonyítvány vagy az iskolai igazgatóságnak nyilatkozata.

A választmány.

Délszláv tanulók szünidei szövetsége.

A délszláv tanulók szünidei szövetségének megalakítását tárgyalja, mely 1913-ban alakult olyképpen, hogy néhány susáki tanuló akart utazni Krajnában, és felvilágosításért a lajbachi tanulókhöz fordultak, akik felhívták őket, hogy lépjenek be az ő szünidei szövetségükbe. A belépésük folytán a szloven szövetség átalakult délszláv szövetséggé.

Néhány szó a tanulóifjúságról.

Írta: egy tanuló.

Értekezésében írja, hogy mikép[p]en kell egy tanulónak utazni, és mikép[p]en kell hogy magát felszerelje.

Utazás Csehországon keresztül.

A választmány értesíti tagjait, hogy Csehországban is utazhatnak.

Utazás a mi hegysegeinkben.

A választmány értesíti tagjait, hogy mikép[p]en kell a krajnai hegysegekben utazni, és közli menházainak jegyzékét.

Névsor.

E

1914 júl. 25

*A bosznia-hercegovinai országos kormány átirata a belügyi kormánynak
a „Délsláv tanulók szünidei szövetsége” szervezettel kapcsolatban*

VKM eln. 1917–IV–196.970 (3.828/4931–914)

(Soksz. német nyelvű másolat fordítása)

944/1914. V.H.K. számhoz. Másolat.

Bosznia-Hercegovinai Országos Kormány. 6558 eln. sz.

Sarajevo, 1914. július 25-én. Szerb-horvát nemzeti ifjúsági szervezet Sarajevóban.

A defenzív hírszerző szolgálat Központjának Budapesten. Az eddig foganatosított nyomozás kimutatta, hogy a fenti, forradalmi végcélú szervezet valóban létezik, és itt már megindítottuk a megfelelő büntetőbíróági lépéseket. Az elvégzett házkutatások alkalmával lefoglaltatott egy a „Fiumei Részvénytársaságban” 2673–13 sz. a. nyomtatott névjegyzék a – Fiume melletti Susak központú – szünidei szövetség alapszabályaival és magyarázatával együtt szlovén-szerb-horvát nyelven (az alapszabályok cirillbetűs nyomással is), amely név szerint felsorolja minden délsláv ország helyi bizottságát. Az alapszabály a legcáfolhatatlanabb bizonyítékát nyújtja e szervezet politikai és az államra nézve veszélyes irányzatának. Az itteni nyomozás azonban azt is bebizonyította, hogy ezek a helyi bizottságok implicite tagjai a fent említett nacionalista-forradalmi ifjúsági szövetségnek, amely ellen a legszigorúbb intézkedéseket kellene tenni. Ennélfogva felhívatik T. Cím figyelme erre az alapszabályra és névjegyzékre, amelyet a fiumei m. kir. határrendőrség könnyen megszerezhet, és amely ennek az ügynek további folytatásához értékes támpontokat nyújt. Ha ez T. Címnek mégsem állna módjában, akkor az Országos Kormány ottani óhajra szívesen megküldi a névjegyzéknek hatáskörükre vonatkozó kivonatát az alapszabályokkal és a magyarázattal együtt. Jellemző módon ebben a könyvecskében benne foglaltatik a szerb kir. Vasútügyi Minisztérium 1912. április 30-i, 17287/12 sz. határozatának lenyomata, miszerint a nevezett szervezet minden igazolt tagjának a szerb vasutakon való utazásnál 75% tarifaengedményt nyújtanak, és amely azzal az óhajjal, illetve abban a reményben zárul, hogy ifjúságunk most már meg fogja látogatni a szerbiai testvéreket. Mindenesetre azonban már most tisztelettel megküldjük T. Címnek a Bács-Bodrog, Baranya, Torontál, Temes és Krassó-Szörény megyei helyi bizottságok kivonatát. Az Országos Kormány feje helyett az elnöki hivatal főnöke: Aláírás. A másolat hitelül – Csizmazia s. k. P. H.

F

[1915 jan. 13]¹

Faragó János tanfelügyelő távirati jelentése Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a zombori tanítóképző intézetben a „Délszláv tanulóiifjúság szünidei szövetsége” ügyében eszközölt letartóztatások tárgyában

VKM eln. 1917–IV–196970 (524/915)
(Eredeti távirat)

zombori tanítóképző 7 növendékét királyi ügyesség magyar nemzet elleni izgatás miatt letartóztatatta. – növendékek intézetből kizarattak. – gyorsított bírói eljárás folyamatban, befejezése után azonnal személyesen teszek jelentést = farago janos tanfeluegyeloe. =

G

1915 jan. 16

Vallás- és közoktatásügyi minisztériumi pro domo a zombori tanítóképzőben a „Délszláv tanulóiifjúság szünidei szövetsége” ügyében a helyi ügyesség által eszközölt letartóztatásokról és átirat-fogalmazvány ez ügyben Bács-Bodrog megye tanfelügyelőjéhez¹

VKM eln. 1917–IV–196970 (524/915)
(Kézírással fogalmazvány)

Jelen számmal egyidejűleg beérkezett a zombori kir. ügyességnek f. é. január hó 11-én 112. sz. a. kelt jelentése, mely itten 4742/915 szám alatt iktattatott.

Ezen jelentés szerint a zombori kir. ügyesség nemzetiség elleni gyűlöletre való izgatás büntette miatt előzetes letartóztatását elrendelte:

- 1) Manojlović Radivoj
- 2) Kurjacski Milorád
- 3) Mikovics István
- 4) Vujics Sebők
- 5) Konyics Sándor
- 6) Jovanovics Ozrém
- 7) Sztepanov Milivoj képezdei tanulóknak és
- 8) Vucsetin Bogdán felsőkereskedelmi iskolai tanulóknak.

Bács-Bodrog vm. tanfelügyelőjének.

A zombori gör. kel. szerb felekezeti elemi iskolai tanítóképző intézet hét növendékének a királyi ügyesség által – magyar nemzet elleni izgatás büntette miatt – elrendelt letartóztatásáról szóló jelentését tudomásul veszem.

¹ A távirati űrlap hátlapján lévő iktatás időpontja.

¹ Az irat felzetén a következőket olvassuk: „Bács megyei tanfelügyelő; zombori tanítóképző növendékeinek letartóztatása tbn. – Rövid úton: VI.b. ü.o. további eljárás végett átteszem. Bp. 1915. I. 14. [Olvashatatlan aláírás].”

Egyben felhívom *Címet*, hogy ezen növendékek ellen indított eljárás kimeneteléről annak idején tegyen ide *Címed* kimerítő jelentést.

1915. I/16.

Dr. Alszeghy s. k.

L. 915. I. 18. Neményi s. k.

H

1915 febr. 13

*Balogh Jenő igazságügyminiszter átírata Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszterhez
a temesvári ügyészség által a „Délszláv tanulóiifjúság szünidei szövetsége” tagjai ellen
folyamatban levő eljárás tárgyában¹*

VKM eln. 1917–IV–196970 (1695/915)

(Gépírásos eredeti irat)

7831 szám

1915. I.M. III.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Hivatkozással 1914. évi december hó 7. napján 5943. El. 1914. szám alatt kelt nagybecsű átíratára, van szerencsém Nagyméltóságoddal tisztelettel közölni, hogy a „Délszláv tanulóiifjúság szünidei szövetség”-ének tagjai ellen a temesvári kir. ügyészségnél felségsértésre való szövetkezés büntette címén folyamatban lévő bűnügyben a temesvári kir. ügyészség az előzetes letartóztatásban volt terhelteket – név szerint Masirevics Sámuel, Szabovlyevics Bozsidárt, Lekics Sebőt, Zsorzs Istvánt, Ivanov Györgyöt, Andreics Simont, Belos Márkot és Belos Illést a nyomozás folytatása mellett – *szabadlára helyezte*, Jakovlyevics Áron terhelte pedig, aki más ügyből folyólag jogerősen börtönbüntetésre ítéltetett, büntetésének megkezdése végett a szabadkai kir. ügyészséghez kísértette át, miután a belügyminiszter úr a rendőri hatóságokat utasítással látta el a szabadlára helyezett terheltekkel szemben alkalmazásba veendő biztonsági intézkedésekre nézve.

A folyamatban maradt nyomozás fejleményeiről Nagyméltóságodat tájékoztatni fogom.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1915. évi február hó 13-án

Balogh s. k.

¹ Az irat felzetén a következő jegyzetet találjuk: „Igazságügyminiszter a »Délszláv tanulóiifjúság szünidei szövetség«-ének bűnügyei tárgyában. – Ru. I. a keb. VI/b. ügyosztály az előiratok kapcsán. II. 20.”

I

1915 aug. 30

A temesvári királyi ügyészség határozata „a felségsértés elkövetésére létrejött szövetség büntette miatt Szabovlyevics Bozsidar és társai mint a délszláv tanulóifjúság szünidei szövetsége tagjai ellen folyamatba tett ügyben lefolytatott nyomozati eljárás” megszüntetéséről

VKM eln. 1917–IV–196970 (1. tétel – Ig. Min. 46313/915)
(Litografált irat)¹

5365 szám.

1915. k.ü.

A temesvári kir. ügyésztől.

A felségsértés elkövetésére létrejött szövetség büntette miatt Szabovlyevics Bozsidar és társai mint a délszláv tanulóifjúság szünidei szövetsége tagjai ellen folyamatba tett nyomozati ügyben.

Határozat.

Ezen ügyben a nyomozást a B. P. 101. §-ának 3. pontja alapján megszüntetem.

Erről 1.) Joanovich Sándor és 2.) Dr. Dellimanics Lajos m. kir. kormánybiztosokat, 3.) Temes, 4.) Torontál, 5.) Bács-Bodrog vármegyék tanfelügyelőit, 6.) a verseci, 7.) pancsovai, 8.) újvidéki m. kir. határszéli rendőrkapitányságokat, 9.) a m. kir. állami rendőrség főkapitányi hivatalát, 10.) az újvidéki gör. kel. szerb főgymnasium, 11.) a zombori gör. kel. szerb tanítóképző intézet igazgatóit tudomásvétel végett, valamint 12.) Belos Illés tanítóképezdész budapesti (Attila-körút 5. szám), 13.) Belos Márk pénzügyigazgatósági hivatalosolga budapesti (Attila-körút 5. szám), 14.) Csiplics Vuja tanítóképezdész zombori, 15.) Jojkics Szilárd érettségizett túrjai, 16.) Kasanin Radivoj egyetemi hallgató pélmonostori, 17.) Fuka Száva érettségizett újvidéki, 18.) Szimics Milutin orvosnövendék újvidéki, 19.) Zlokotica Szlavko tanuló újvidéki, 20.) Pavlovics Radojko orvosnövendék újvidéki, 21.) Miroszavlyevics Szvetozár banktisztviselő törökbecsei, 22.) Tapavicza Braniszláv tanuló újvidéki, 23.) Angyelic Sebő joghallgató újvidéki, 24.) Szlankamenácz János tanító osovei, 25.) Vukovics Vazul orvostanhallgató kátyi, 26.) Cselovics Döme tanító perlaszi, 27.) Vukszanov Nedity Krszta tanuló boldogasszonyfalvi, 28.) Vernácski István tanuló felsőkaboli, 29.) Jovanovics György tanuló mozsori, 30.) Konacsev Emil tanuló felsőkaboli, 31.) Joviczki Jován tanítóképezdész ópalánkai, 32.) Csursics Vlajkó tanuló újverbászi, 33.) Jakovlyevics Áron tanuló adai, 34.) Jakovlyevics Vladimir orvostanhallgató adai, 35.) Duics Lázár tanuló sajkásszentiváni, 36.) Masirevics Sámuel tanítóképezdész zombori, 37.) Zsorzs István tanító zombori, 38.) Stefanovics Szvetiszláv tanuló zombori, 39.) Grgurov Sztoján orvostanhallgató zombori, 40.) Drakulics György tanuló zsablyai, 41.) Katyanszky Márk tanuló csurogi, 42.) Madakov Gruja joghallgató, pénzügyminiszteri díjnok budapesti (I. Úri-utca 25. I. 1.), 43.) Ikrás Sebő műegyetemi hallgató pacséri, 44.) Radivojevics Jován tanító borjádi, 45.) Nikolin Timót tanítóképezdész alibunári, 46.) Zsulik János tanuló antalfalvai, 47.) Rakicsics Bogdán tanuló dolovai, 48.) Tuka Szvetiszláv tanuló dolovai, 49.) Rajim Jova tanítóképezdész szekerenyi, 50.) Andreics Szima tanítóképezdész varázsligeti, 51.) Jovancsics Bozsidar tanító klarii, 52.) Galetics Emil tanítóképezdész aracsi, 53.) Tretyakov István tanítóképezdész aracsi, 54.) Aukics Bozsidar joghallgató torontálszigeti, 55.) Terzics György tanítóképezdész nagyszentmiklósi, 56.) Marinkovics János orvostanhallgató nagyikindai, 57.) Pakikutyin² Próka tanuló mokrini, 58.) Szimics Milutin egyetemi hallgató nagyikindai, 59.) Radovics Radovica egyetemi

¹ Több helyütt kiemelésekkel, ceruzával vagy színes ceruzával megjelölve.

² Az A iratban a vezetéknev: Palikucsin.

hallgató nagykikindai, 60.) Bogoszavlyevics András egyetemi hallgató nagykikindai, 61.) Vászics Mladen orvostanhallgató nagykikindai, 62.) Szeccserov Vladimir tanuló ókeresztúri, 63.) Krsztics Mita orvostanhallgató pancsovai, 64.) Dimity Pál paed, hallgató basahidi, 65.) Filipon Miklós tanuló homokszili, 66.) Alexics Simon egyetemi hallgató újvidéki, 67.) Szabovlyevics Bozsidar műegyetemi hallgató verseci, 68.) Ivanov György tanítóképezdész krassó-szombati, 69.) Lekics Száva theol. hallgató temespaulisi lakos gyanúsítottakat értesítem.

Indokok:

Bosznia és Hercegovina országos kormánya 1914. évi július hó 25-én 6558 szám alatt kelt átiratban értesítette a m. kir. belügyminisztériumot, hogy a Sarajevóban működő forradalmi szervezet szálainak nyomozása során kiderítettett, hogy a monarchia délszlávlakta területeire kiterjedő „Délszláv tanulóifjúság szünidei szövetsége” („Jugoszlavenszki diácski ferijálni szávez”), mely alapszabályaiiban azt tűzte ki célul, hogy lehetővé tegye, hogy a délszláv tanulóifjúság a szünidőkben a délszláv vidékeken tanulmányi és szórakozási utazásokat tehessen, – titkos forradalmi célokat szolgál. Megállapított ez abból, hogy ezen szövetség sarajevo-i tagjai egyúttal tagjai a szerb-horvát nemzeti ifjúsági forradalmi szervezetnek, továbbá hogy a szerb vasútiügyi minisztérium ezen szövetség igazolt tagjainak a szerb vasutakon való utazás alkalmával 75% utazási díjkedvezményt engedélyezett, és végül hogy az alapszabályokból ezen szervezet politikai, az alapszabályokhoz a választmány nevében fűzött ismertetésből pedig annak államellenes irányzata kétségtelenül kiolvasható. Egyben közölte a nevezett országos kormány a szövetség Bács-Bodrog, Baranya, Torontál, Temes és Krassósörény vármegyékben lakó tagjainak névjegyzékét.

A m. kir. belügyminiszter ezen átiratot és névjegyzéket a dél-magyarországi kormánybiztosokkal közölvén, azoknak intézkedésére a névjegyzékben megnevezettek ellen különböző hatóságok külön-külön nyomozást tettek folyamatba, majd midőn a m. kir. igazságügyminiszterium 1914. évi szeptember hó 20-án 52.560/1914. F.M. III. szám alatt kelt rendeletével a nyomozási eljárást a temesvári kir. ügyészségnél központosította, ezen kir. ügyészség a szövetség összes, a magyar büntető törvénykönyv területi hatálya alá eső tagjaival szemben 8185/1914. k.ü. szám alatt felségsértésre irányuló szövetség büntette címén elrendelte a nyomozást azzal, hogy ezen egyesített ügybe más hasonló egyesület, avagy a gyanúsítottak egyike-másika által netán elkövetett egyéb bűncselekmény ügye be nem vonható, és hogy ennek folytán a házkutatások alkalmával csak olyan tárgyak foglalhatók le, melyek szorosan ezen ügyre vonatkoznak.

A kihallgatott gyanúsítottak – egy-kettő kivételével – beismerték, hogy a szövetség tagjai voltak. A leghatározottabban tagadták azonban valamennyien, hogy a belépés alkalmával a szövetség politikai céljairól, államellenes irányzatáról tudomással bírtak, hogy erről később tudomást szereztek, és hogy a szövetség titkos politikai céljai megvalósítása iránt bármiképp is közreműködtek.

A gyanúsítottak csaknem kivétel nélkül a zombori gör. kel. szerb tanítóképző intézet, az újvidéki gör. kel. szerb főgymnasium növendékei s a budapesti egyetem és műegyetem hallgatói közül kerültek ki.

A szövetségnek a zombori szerb tanítóképzőből kikerült tagjai többnyire Szpaics Pál horvát-szlavonországi illetőségű akkor volt I. osztályú növendék felhívása folytán lettek az egyesület tagjai. Az újvidéki gör. kel. szerb főgymnasiumban a taggyűjtést legnagyobb részt Juka Száva gyanúsított végezte, ki a taggyűjtő ívet Alexics Simon orvostanhallgató gyanúsítottól kapta, kinek viszont a szövetség susaki központja küldötte meg. Az egyetemi s műegyetemi hallgatók között a taggyűjtés a budapesti Szerb Ifjúsági körben történt.

Gyanúsítottak előadása szerint mind a három helyen a taggyűjtés azzal történt, hogy I. K lefizetése s annak elvállalása ellenében, hogy lakóhelyükön megforduló tagtársukat kötelesek egy napon át ingyenes ellátásban részesíteni, – a monarchia délszlávlakta vidékein vasúton és hajón csaknem ingyen utazhatnak, és mindenütt, ahol megfordulnak, ingyen ellátásban részesülhetnek. Ennek folytán

egyik részük azért lépett be, hogy olcsón utazhasson, másik részük pedig azért, hogy szegénysorsú szláv tanulók részére az utaztatást lehetővé tegye.

A nyomozás adatai szerint ezen biztosított kedvezményt gyanúsítottak közül senki sem vette igénybe, ellenben más tagtársát ezen kedvezményben két gyanúsított részesítette.

A nyomozás folyamán az összes gyanúsítottaknál házkutatás fogatosított. Ezen házkutatások alkalmával több gyanúsítottnál megtaláltatt és lefoglaltatt a névre szóló, számmal ellátott tagsági jegy „legitimácija iskaznica” és az alapszabályokat, az egyesület céljának külön ismertetését, a tagok névjegyzékét és egyéb útmutatót tartalmazó „Seznam-popis” nevezetű tagsági könyvecske. Egyéb ezen szövetségre vonatkozó bűnjel, mint levél, feljegyzés, irat, könyv stb. egyetlen gyanúsítottnál sem volt feltalálható és lefoglalható. Az egyes gyanúsítottaknál a nyomozást elrendelő 8185/1914. k.ü. számú határozat intenciói ellenére lefoglalt, többé-kevésbé szerb nemzeti s nagyszerb kérdéseket és eszméket tárgyaló könyvek és folyóiratok a konkrét nyomozással tárgyilag összefüggő bűnjeleknek annál kevésbé tekinthetők, mert arra nézve, hogy ezen gyanúsítottak ezen szövetségtől kapták volna ezen könyveket és folyóiratokat, nemcsak hogy semmiféle adat fel nem merült, hanem ellenkezőleg azon egyéb nyomozati ügyekben megállapított tapasztalati tény, hogy ezen könyvek és folyóiratok a szerbek lakta vidékeken közkézen forognak, ennek lehetőségét is csaknem kizárja.

Gyanúsítottak kihallgatása és a házkutatások fogatosítása után terhelő adatnak tehát a tagsági minőségén kívül csak a „Seznam popis”-ban, a tagsági könyvecskében megjelent és Jankovics Iván által a választmány megbízásából írt és a szövetség céljait tárgyaló ismertetés tekinthető.

Ezen ismertetés szerint „az ősök elmulasztott hibáit helyre kell hozni”. „Az egymással való megismerkedés útján növekedni fog a mi hatalmunk és a *délszláv egyesülés idejének* hatalma.” „Az ifjúságnak a tettek és az áldozatok új útjain kell haladnia. Utazásai közben a legkönnyebben meg tudhatja az ifjúság, hogy minket szlovéneket a szerb-horvátokkal nemcsak a vér, de a közös bajaink is egyesítenek.” „E bajok megmutatták nekünk a közös tettek útját, a nagy célt, mely hazánk szerencséje s szabadsága felé vezet.” „A szlovén tanulóknak viszont délre kell utazniok, hogy lássák a szerb, horvát földnek gazdagságát és szépségét; hogy megismerjék azon emberiséget, akik nehéz ütlegek alatt sóhajtoznak. Mindnyájunknak pedig egy oly országba kell mennünk, ahol a szabadság honol, hogy lássuk, hogy egy nép szabadságában hogy él és fejlődik. Az egyesület működése csak akkor lesz eredményes, ha annak céljaival a délszláv nép minden rétege megismerkedik; ez a feladat a tanulókra, a kitűzött cél legnagyobb harcosaira vár.” Stb.

A tagsági könyvecskében megjelent ezen ismertetésből minden kétséget kizárólag kitűnik az, hogy a szövetség vezetőségének az alapszabályokban megjelölt célok mellett politikai céljai is voltak; a délszláv és nagyszerb törekvések ismerője pedig egyúttal azt is kiolvashatja ezen ismertetésből, hogy ezen politikai cél államellenes és forradalmi irányú, amennyiben az nem más, mint az összes délszlávok politikai egyesítésének előkészítése.

A szövetség azon tagjai tehát, akik intelligenciájuknál fogva ezen titkos politikai, forradalmi célokat felismerni képesek voltak, ha Jankovics Iván ezen ismertetését elolvasták, ha a szövetségbe történt belépés alkalmával annak valódi, rejtett céljait nem is ismerték, azokat utólag megismerhették.

Hogy azonban a szövetség ezen tagjai közül valaki a Jankovics Iván ismertetésében foglaltakról tudomást szerzett, – bizonyíthatóan nem mutatkozik. Egyrészt ugyanis gyanúsítottak legtöbbször azt vallotta, hogy a tagsági könyvecskéket figyelemre sem méltatta, másrészt ezen cikk irodalmi szlovén nyelven van írva, amelyet gyanúsítottak – előadásuk szerint – alig értenek meg.

A nyomozás ily állása mellett annak megállapíthatása végett, hogy a szövetség működésében gyanúsítottak közül kik vettek tevékenyen részt, és ennek folytán kik bírhattak tudomással a szövetség valódi, rejtett céljairól, szükségesnek mutatkozott a nyomozásnak a szövetség központjaira való kiterjesztése, a szövetségi központok iratainak lefoglalása és átvizsgálása.

A szövetségnek két központja volt: egyik Susakon a magyarországi, horvát-szlavonországi és bosznia-hercegovinai tagok részére, másik Laibachban (Ljubljana) az ausztriai tagok részére.

Az e tekintetben a laibachi kk. Landesgerichthez és a susaki járási főnökhöz és majdan az ettől kapott felvilágosítás alapján a zágrábi kir. rendőrbiztossághoz intézett megkeresések eredményre nem vezettek, amennyiben sem Laibachban, sem Susakon nem voltak a szövetség működésére vonatkozó iratok lefoglalhatók és ennek folytán gyanúsítottakra vonatkozó adatok beszerezhetők.

A laibachi kk. Landesgericht vizsgálóbírójának 100/a naplósám alatti átírata, a zágrábi kir. rendőrbiztosság 114. naplósám alatti átírata és mellékletei azonban ettől eltekintve a szövetségre vonatkozó nagyon fontos adatokat tartalmaznak. Ezen adatok a sarajevoi országos kormány által a Bosznia és Hercegovina tanulói ifjúsága között létezett titkos egyesületek működéséről készített, 65. naplósám alatt másolatban elfekvő jelentésben foglalt adatokkal, valamint a sarajevoi kerületi törvényszék által a Délszláv tanulóifjúság szünidei szövetségének boszniai és hercegovinai működéséről beszerezett és a m. kir. igazságügyminisztériumnak hiteles másolatban megküldött, annak folyó évi január hó 29-én 66613/1915. I.M. III. számú rendeletével rendelkezésre bocsátott, 112. naplósám alatt elfekvő adatokkal kiegészítve alkalmasak arra, hogy teljes világot vessenek ezen kérdéses szövetség alakításának körülményeire, rendeltetésére, taktikájára s működésének tartamára.

Elsősorban megállapítható ezekből, hogy azon mozgalom, melyből idővel ezen szövetség alakult ki, a szlovén tanulóifjúságból, Laibachból indult ki. A szünidei utazgatásnak kölcsönös segélyezéssel való megkönnyítését ezek kezdték meg. Ezen mozgalomnak akkor kizárólag turisztikai és kulturális céljai voltak.

Ezen mozgalomtól teljesen függetlenül történt a délszláv tanulóifjúságnak politikai küzdelmekre való szervezése. E téren az első lépést szintén a laibachi szlovén ifjúság tette meg. Innen terjedt át a mozgalom Horvát-Szlavonországra, majd pedig Bosznia-Hercegovinára, ahol az első szervezeteket a Laibachból kiküldött Endlicher János, a szünidei szövetség későbbi elnöke, alakította meg. A laibachi tanulóifjúság a „laibachi délszláv középiskolai tanulók szervezeté”-ben gyűlt össze, míg a horvát-szlavonországi és a bosznia-hercegovinai tanulóifjúság horvát-serb nacionalista ifjúsági szervezeteket, majd egyes helyeken még ezenfelül „A nemzeti egyesítés” ifjúsági köröket alakították meg. Mindezen egyesületek, illetve szervezetek úgynevezett „délszláv” politikát űztek, programul kitűzték az összes délszlávok kulturális és politikai egyesítését egy egységes államban, és kivétel nélkül közvetlen összeköttetésben állottak szerbiai politikai körökkel, a belgrádi „Narodna ujedinenje” („Nemzeti egyesülés”) ifjúsági klubbal, továbbá a „Narodna Odbrana”-val, és onnan kaptak irányítást és sok esetben anyagi támogatást.

Midőn a Jukics-féle merénylet³ folytán megindult vizsgálat az ifjúsági délszláv politikai küzdelmeket és szervezeteket felfedte, ezen szervezetek további működése, agitációja nagyon meg lett bénítva. Ezen körülmény kényszerítő hatása alatt és miután a laibachi szervezet ügyis feladatul tűzte ki, hogy tagjait a délszláv vidékeken leendő utazgatásokra serkentse, s ezen célból egy délszláv szünidei szövetség alakítását vette tervbe, 1912. év őszén az ifjúsági forradalmi szervezetek a már főnnállott szünidei szervezeteket egyszerűen kisajátították, azok tagjai sorába belépve a szervezet némi külső alakszerű átalakítása után azokat a forradalmi szervezeteknek alárendelték. Ezen szövetség Laibachban azontúl „Jugoslovanska dijaška počitniška zveza” név alatt szerepelt, és a forradalmi szervezet egy albizottságának volt alárendelve, a többi délszláv területeken a szervezet címe „Jugoslovanski dijački ferijalni savez” volt, székhelye Susakon volt, és Endlicher János vezetése alatt állott.

A forradalmi szervezeteknek ezen szünidei szövetséggel kettős céljuk volt: 1.) hogy a forradalmi szervezetek tagjai ezen ártatlannak tetsző egyesület neve s leple alatt további tevékenységet fejthessenek ki, 2.) hogy a délszláv tanulóifjúság nagy többségét, mely forradalmi szervezetek működésében részt venni vonakodott, melyről azonban feltételezték, hogy ezen külső látszat szerint minden politikai céltól ment, tisztán turisztikai, humánus és kulturális célokat szolgálni látszó szövetségbe tömegesen fog belépni, ilyképp működésük körébe vonják, s lassan-lassan, fokozatosan, mintegy

³ L. Iratok VI. köt. 243. l., 2. j.

tudatlanul politikai céljaiknak megnyerjék, és ezáltal délszláv politikai törekvéseik körébe néhány éven belül az összes délszláv népeket bevonják.

Megállapítható továbbá a susaki járási hatóságnak 1914. július 20-án 15.996 szám alatt a laibachi Landesgerichthez intézett és annak 100/a naplósám alatti átiratában szó szerint idézett átiratából, hogy ezen szövetség susaki központja 1913. évi július hó 28-án 289. Pr. szám alatt hozott határozattal főslozlat[tat]ott, és a szövetség működése hatóságilag megtiltatott, úgyhogy a szövetségnek nem is igen volt ideje és módja, hogy Magyarország területén államellenes politikai tevékenységet fejtsen ki.

Megállapítható a zágrábi kir. rendőrbiztosság 114. naplósám alatti átiratából, hogy a szövetség bizalmi férfiai között gyanúsítottak egyike sem szerepelt, és hogy ezek a szövetség megalakítása körül sem fejtettek ki tevékenységet.

Megállapítható végül, hogy a szövetség valódi, rejtett forradalmi céljairól a szövetség megalakítóin, bizalmi férfiain kívül nagyon kevesen bírtak és bírhattak tudomással.

Az erre vonatkozó adatok a következők:

A bosznia-hercegovinai országos kormány [a] 65. naplósám alatti jelentés 21. és 22. oldalain kifejti, hogy miután a szünidei szövetség névjegyzékében a nacionalista forradalmi szervezetek számos tagja és ismert vezetője is szerepel, joggal következtetni arra, hogy a nacionalista ifjúság kapva-kapott az alkalmon, hogy ezen szövetség útján forradalmi eszméinek az ifjúság nagy többségét megnyerje. Minthogy azonban ezen szövetség tagjai gyanánt oly egyének is szerepelnek, kiknek neve már kizárja azt, hogy a szövetség forradalmi céljait támogatni kívánták volna, és minthogy a szövetségnek számosan bizonyára csak azért lettek tagjai, hogy a tanulóifjúság utazási kedvét fölélesszék és támogassák, feltehető, hogy a szövetség tagjainak nagy többsége az utazások valódi céljairól tudomással nem bírt.

A laibachi Landesgericht vizsgálóbírója ismételten hivatkozott átiratában kifejti, hogy miután a szünidei szövetség csak közvetve szolgált politikai célokat, amennyiben az ifjúsági forradalmi szervezetek azt eszközül kívánták felhasználni, hogy eszméiket, törekvéseiket könnyebben terjeszthessék, az, hogy ezen szövetség egyes tagjai a szövetség forradalmi céljairól mennyiben szerezhettek tudomást, alig mutatkozik bizonyíthatónak, mert ezen szövetség irányzata teljesen burkolt, köteléke laza, az alapszabályokban megjelölt cél teljesen ártatlan színezetű, és mert a szövetség nem minden tagja volt egyúttal tagja a délszláv tanulóifjúság valamely politikai nacionalista szervezetének is. Éppen ezért a tagsági minőség büntetőjogi elbírálásánál az általánosítás annyival inkább kerülendő, mert annak lehetősége, hogy 1 K lefizetése ellenében aránytalanul nagy előnyök voltak biztosíthatók, sok embert tisztán anyagi szempontból bírhatott rá, hogy a szövetségbe tagul belépjen.

Közölte egyúttal a laibachi Landesgericht vizsgálóbírója azt is, hogy ezekre való tekintettel a laibachi ügyészség a szünidei szövetség és a laibachi délszláv tanulóifjúság szervezetének tagjai közül csak Endlicher János és Novák János – mindkét szervezet vezetőemberei – ellen emelt felségértés miatt vádat, míg a forradalmi szervezet tagjait csakis titkos gyűlésezés miatt vádolta meg.

Heister Habadus Rezső és Horvatics József, a sarajevoi kerületi törvényszék által az országos kormány útján a m. kir. igazságügyminisztériumnak másolatban megküldött, ezen kir. ügyészségnek rendelkezésre bocsátott és 114. naplósám alatt elfekvő vallomási jegyzőkönyvekben egyértelműleg és egymást kiegészítve azt vallották, hogy Endlicher János előttük 1913. év május-június havában úgy nyilatkozott, hogy a „Délszláv tanulóifjúság szünidei szövetsége” álarca alatt a főcél az lesz, hogy a horvát, szlovén és szerb országok deákjai a szünidők alatt kölcsönösen megismerkedjenek, és azok közül némelyek, akik agilisabbak, a nagy Délszlávág gondolatát és eszméjét terjesszék. Horvát, szerb, illetve bolgár és szlovén elnevezés meg fog szűnni, és csak egy név lesz, és pedig „Délszláv”. A szövetségnek hatalmas védnökei vannak Belgrádban magánál az udvarnál is. A szövetség – ha levelez – ezt tizedik személy útján teszi, s a levelezést vagy megsemmisítik, vagy jó helyen elrejtik. A szövetségnek igen sok tagja van Dalmáciában, Krajnában pedig igen jól vannak

szervezve. Hogy az emberek mennyire nem voltak beavatva a szünidei szövetség működésébe, annak jellemzésére előadta Endlicher, hogy egy katolikus pap előtte úgy nyilatkozott, hogy szívesen fogad el szállásra két diákot is, csak jó horvátok legyenek.

Minthogy mindezekre való tekintettel az, hogy gyanúsítottak a szünidei szövetség valódi rejtett politikai forradalmi céljait ismerték, és azok megvalósítása iránt bármi tekintetben is közreműködtek, bizonyíthatónak annál kevésbé mutatkozik, mert arra nézve, hogy gyanúsítottak közül bárki is tagja lett volna valamely délszláv tanulóifjúsági politikai szervezetnek, adat fel nem merült, és illetve, mert a zágrábi rendőrség azon megállapítása, hogy a „Seznam popis”-ban megnevezettek a helyi választmányok tagjai voltak, nyilvánvalóan téves, amennyiben a „Seznam popis”-ban a szövetség tagjainak névjegyzéke van közölve:

a nyomozást a Bp. 101. §-ának 3. pontja alapján megszüntettem.

Temesvár, 1915. évi augusztus hó 30.

Dr. Boross Dezső s. k. kir. ügyész

A kiadmány hitelül:

Ivácskovics s. k.

kir. ügyészségi kiadó

Királyi ügyészség Temesvárott
körpecsétje

J

1915 szept. 19

*Balogh Jenő igazságügyminiszter átírata Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszterhez,
a „Délszláv tanulóifjúság szünidei szövetsége” tagjai ellen folytatott eljárás megszüntetéséről*

VKM eln. 1917–IV–196970 (1. tétel – Ig. Min. 46.313/915)

(Gépírásos irat)

46313 szám.

1915. I.M. III.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A folyó évi február hó 13-án 7831/III. szám alatt kelt átiratom kapcsán a „Délszláv tanulóifjúság szünidei szövetségének” tagjai ellen folytatott bűnügyben hozott megszüntető ügyészi határozat egy kiadmányát szíves tudomás végett Nagyméltóságodnak /. alatt tiszteletteljesen megküldöm.

Budapest, 1915. évi szeptember hó 19-én

Balogh s. k.

20

*Iratok „a nyilvános helyeken és alkalmakkor használható jelvények színének szabályozásáról”
szóló 8200/1914. évi belügyminiszteri rendelet történetéhez*

A

1914 szept. 8

A 8200/1914. BM eln. számú körrendelet fogalmazványa valamennyi törvényhatósághoz „a nyilvános helyeken és alkalmakkor használható jelvények színének szabályozásáról”¹

BM eln. 1914–34–8200 (ad 8200/914)
(Gépírásos fogalmazvány)

Körrendelet.

A nyilvános helyeken és alkalmakkor használható jelvények színének szabályozása.
Valamennyi törvényhatóságnak.

Történelmi idők jelentése² az a hazafias lelkesedés,³ amely egyetlen magasztos érzésben egyesíti az állam minden polgárát.

A közös veszély fölismerésére elsimult minden⁴ ellentét. Az állam minden polgára egygyé forrt érzésben és akaratban a trón és a haza védelmére. Mindenki egyértelmű áldozatkészséggel⁵ ajánlja fel életét és vagyonát a haza oltárára, és nem szavakban, hanem maradandó cselekedetekben adja bizonyosságát annak, hogy boldogulását csak ebben a hazában akarja keresni és feltalálni.

A hazaszeretetnek ez a magasztos megnyilvánulása és az egységes állameszmének ez az odaadással teljes elismerése kizárja még a lehetőségét is⁶ az olyan feltevésnek, mintha e hazának az egyes nemzetiségek körébe tartozó fiai néprajzi jellegük külső kifejezésével, különösen pedig történelmi színeik és jelvényeik használásával az állam egységének megbontására törekednének, vagy hogy e jellegük kidomborításával valamely idegen államhoz való ragaszkodásuknak és ezzel kapcsolatban a magyar államtól való idegenkedésüknek kívánnák jelét adni.

Az állam fennhatóságát és területi épségét sértő ilyen viselkedést egy állam sem nézne el megtorlás nélkül. Viszont nincs ok arra, hogy az állam eltiltsa polgárainak egyes csoportjait olyan színek használatától, amelyek az ő néprajzi jellegük kifejezéséül, hagyományaik és népszokásuk alapján alakultak ki és vétettek már a múltban alkalmazásba; feltéve mindig, hogy ama nemzetiségek az állameszme iránt köteles hűséggel nem jutnak ellentétbe.⁷

A magyar állam nemzetiségeinek a mai nagy időkben tanúsított hazafias viselkedése tettekkel igazolja a magyar államhoz való feltétlen hűségüket és ragaszkodásukat.

¹ A Tisza-Mețianu-féle ún. „háborús román paktum” (l. ott) előzetes tárgyalásaival összefüggő akció előzményei 1914. augusztus közepéig kísérhetők vissza. Br. Bánffy Kázmér, Alsó-Fehér vármegye alispánja 1914. aug. 16-án választávirati utasítást kér „a piros-sárga-kék román nemzetiségi színek kitűzése” tárgyában, vajon azok a 8200/914. belügyminiszteri rendelet (ekkor még: rendelettervezet) alapján kitűzhetők-e aug. 18-án, „mivel azok [é. a román nemzetiségi színek] a román királyság színeivel azonosak”. – L. BM eln. 1915–34–307 (29.115/915).

² Valószínűleg elírás „jelensége” helyett. (vö. E irat)

³ A „hazafias lelkesedés” helyén eredetileg: az általános felbuzdulás.

⁴ Az „elsimult minden” helyén eredetileg: az általános felbuzdulás.

⁵ Helyén eredetileg: szolgálatkészséggel.

⁶ Az utóbbi öt szó eredetileg: „elnémítja még a gyanúját is”.

⁷ E mondat eredetileg így hangzik: „Viszont semmi ok sincs arra, hogy az állam polgárainak egyes csoportjait, amelyek az állameszme iránt érzett hűségüknek egyébként bizonyosságát adják, történelmi színeiknek használatától eltiltsa.”

Ilyen viszonyok közt nem volna helyénvaló továbbra is fenntartani az olyan színek és⁸ jelvények használatára vonatkozó rendőri tilalmakat, amelyek egyes nemzetiségek néprajzi jellegének feltűntetését célozzák, feltéve természetesen, hogy azok használata mellett – jelentőségéhez méltó módon és helyen –⁹ kifejezésre jut a magyar állameszme elismerése és tisztelete is.

Ebből a hazafias viselkedésből kiindulva,¹⁰ kijelentem, hogy a magyar államban élő nemzetiségek a történelmi hagyományaik és népszokásaik alapján tényleg⁹ kialakult nemzetiségi színeiket – amennyiben azok valamely idegen állam jelvényeivel nem azonosak –⁹ nyilvános helyeken és alkalmakkor¹¹ akadálytalanul használhatják, ha ugyanott és ugyanakkor¹² a magyar nemzeti színeket¹³ legalábbis egyenlő mértékben szintén alkalmazták.

A közjogok az egységes magyar nemzet alkotta államtól erednek, természetes tehát, hogy ezek gyakorlásánál, különösen a választásoknál, csak nemzetiszínű zászlók használhatók.¹⁴

Az ellenkező korábbi rendelkezések hatályukat veszítik.

Budapesten, 1914.

v. Ladik IX/8. fv. IX/8 Némethy K XI/7. Sándor s. k.

B

1914 szept. 10

*Csánki Dezső főlevéltáros levele Schreiber Lajos belügyminisztériumi min. tanácsoshoz
a horvátországi szerb jelvény- (zászlószín-) használat tárgyában¹*

BM eln. 1917–11.857–9794/915 (ad 8200/914)

(Eredeti irat)

Méltóságos Uram!

Úgy tudom, Horvátországban a koalíció óta a szerbeknek a szerb színek használatát valami-kép[p] engedélyezték. Részleteket nem tudok, de a horvát országos kormány s horvát minisztérium bizonyára tud. Amennyiben tehát ez még meg nem történt, tanácsosnak látszik ez úton is tudakozódni, annál is inkább, mert ez az esetleges engedélyezés az ügy elintézésére is hatással lehet.

Tisztelettel köszönt

Budapest, 1914. szeptember 10.

Készséges híved

Csánki Dezső s. k.

⁸ A „színek és” helyén „idegen nemzeti színű” állt.

⁹ A beszúrást utólagos betoldás.

¹⁰ Eredetileg: „indulva ki, az állam egész területére kiterjedő hatállyal.”

¹¹ Utána kihúzva: bármily vonatkozásban.

¹² Utána kihúzva: az államalkotó magyar nemzetnek.

¹³ „Nemzeti színeket” helyén kihúzva: állam jelvényéül szolgáló színeit.

¹⁴ E kihúzott bekezdés a mellékelt kézírású fogalmazványon (Némethy [?]) hangzik így; a gépelt fogalmazvány szerint: „A magyar állam polgárait megillető közjogok gyakorlásánál, különösen választásoknál, természetesen kizárólag magyar nemzeti színű jelvények használhatók.”

¹ A kérdésben Schreiber min. tan. szakértőként Margalits Ede egyetemi tanárt kereste meg.

C

1914 okt. 5

Belügyminiszteri körirat a megyei és városi törvényhatóságokhoz, valamint gr. Wickenburg István fiumei kormányzóhoz „a nyilvános helyeken és alkalmakkor alkalmazható lobogódísz kérdésének szabályozása tárgyában”¹

BM eln. 1914–34–8200 (ad 8200/914)

(Kézírásos fogalmazvány)

Körrendelet

valamennyi vármegyei és városi törvényhatóság közönségének és a fiumei kir. kormányzónak

Az a kérdés, hogy ünnepélyes alkalmakkor nyilvános helyeken minő lobogódísz alkalmazható, Magyarországon egyetemesen szabályozva nincs.

Az ország némely részében tettek 1874-ben egyes felmerült esetekből kiinduló *rendőri természetű* rendelkezések, melyeket az a megfontolás sugalmazott, hogy az állam felségjogai megóvása szempontjából nem tűrheti el azt, hogy területén saját polgárai tüntetőleg olyan színeket használjanak, mely színek használatában idegen államhoz való ragaszkodás, illetőleg idegen állam jelképeinek dicsőítése jut kifejezésre olyképpen, hogy e célzat külső megnyilvánulása joggal az állam egysége és területi épsége ellen irányuló ellenséges érzelmre enged következtetni.

E rendelkezéseken a gyakorlat az illető országrészekben már néha enyhített akként, hogy bizonyos körülmények között nem ütközhet akadályba nyilvános helyen más színnek, mint a nemzeti színeknek használata az esetben, ha e mellett a magyar nemzet színei is az állam méltóságának megfelelő mértékben és módon alkalmazást nyertek – kifejezésre lévén ezzel juttatva, hogy a polgárok illető csoportja a magyar állam jogrendjének keretén belül, az állam jelvényeinek tiszteletben tartása mellett kíván saját történelmi jelvényeivel élni.

Ma, midőn tanúi vagyunk olyan világtörténelmi rázkódtatásoknak, melyek a legerősebbnek hitt válaszfalakat lerombolták, midőn tapasztaljuk, hogy a legélesebb ellentétek elsimulnak a közös vesztély közeledtére, midőn látjuk, hogy a haza összes polgárai egygyé forrnak akaratan és érzelemben a trón és haza védelmére, midőn az állam minden polgára bámulatot gerjesztő egyértelműséggel áldozza vérének és vagyonát a haza oltárán: ma és ily viszonyok közt nem lenne indokolt rendőri

¹ A körrendelet tárgyát így határozza meg az irat borítólapján olvasható feljegyzés. – Az irathoz I. mellékelve az ún. nemzetiségi színekre és zászlóhasználatra vonatkozó fontosabb előiratokat. Így Tisza Kálmán mint a belügyminisztérium vezetésével megbízott miniszterelnök előbbi minőségében 1885. nov. 24-én az 1848. évi XXI. törvénycikkre hivatkozva „idegen jelvényeknek, mint zászlóknak, címereknek bármely alkalommal és ürügy alatt való használata” tilalmát az igazságügyminiszterrel egyetértőleg megújítja, és kimondja, hogy „ezen tilalom megszegése kihágást képez, és 15 napig terjedhető elzárással s száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő...” Tisza Kálmán ez esetben is mereven ragaszkodik az előző belügyminiszterek gyakorlatához, akik minden engedményt mereven elutasítottak a „nemzetiségi jelvénykérdés”-ben. így gr. Szapáry Gyula belügyminiszter még 1874. jún. 7-én körrendeletben kimondotta: „...nyilvános helyeken és összejöveteleknél csakis a magyar nemzeti lobogó és az ország címere használható, – minden idegen címer, zászló vagy más ily nemű jelvény használata azonban meg nem engedhető.” Széll Kálmán hasonlóképp nem ellenzi a tilalmat, csupán a vonatkozó belügyi rendelet pontosabb értelmezését igényli 1901. aug. 12-i, Plósz Sándor igazságügyminiszterhez intézett átiratában. Günther Antal igazságügyminiszter ugyancsak erre hivatkozik 1909. jan. 23-án gr. Andrássy Gyula belügyminiszterhez intézett átiratában, hangsúlyozva, hogy az a körülmény, miszerint az idegen jelvény „használatával nemzetiségi igazgatást” követtek-e el, a belügyminiszter megítélése alá tartozik. „A miniszter tilalmát mással, mint egyszerű kijelentéssel, indokolni nem tartozik.” Megjegyzi, hogy az ilyen jellegű kihágásokat többnyire a román nemzeti színek használata által követték el, ezt kellene tehát elsősorban eltüntetni, de „indokolt lenne – írja – a mai viszonyok mellett egyúttal a szerb nemzeti zászlók stb. használatának eltüntetése is.” – Ilyen előzmények után került sor az 1914. nov. 7-én kiadott rendelet közzétételére.

korlátozások tárgyává tenni egyes, néprajzi egységet alkotó társadalmi körök olyan érzelemnyilvánulását, amely az illető néprajzi egység történelmi sajátosságának külső kidomborításával jár, feltéve hogy e megnyilvánulás a magyar állam jogrendjének keretén belül marad, és intézményeinek tiszteletére vall.

Kiindulva ebből ezennel az egész országra kiterjedő érvénnyel megállapítom, hogy a magyar államban élő nemzetiségek által történelmi hagyományaik és népszokásaik alapján alkalmazásba vett színeknek nyilvános helyen és alkalommal bármely vonatkozásban történő használata akadálytalanul helyt foglalhat akkor, ha ugyanott és ugyanakkor az államalkotó magyar nemzetnek a magyar állam jelvényeül szolgáló színei legalábbis egyenlő mértékben és módon használtatnak.

Az e rendeletben foglalt rendelkezésekkel nem egyező korábbi rendeletek hatályukat veszítik.

B pest 914. X/5.

vizsg. IX/6. dr. Schreiber s. k.

D

1914 nov. 5

Sándor János belügyminiszter számjeles (feloldott) távirata Szász Józsefhez, Maros-Torda vármegye főispánjához a „jelvénykérdés „-ről kiadandó rendelettel kapcsolatban tartandó esetleges előzetes megbeszélés tárgyában¹

BM eln. 1914–34–8200 (ad 8200/914)

(Gépírásos szöveg)

Távirat

(számjelekben)

Érkezett: Marosvásárhely, 1914. november 5-én este 6,15

Jelvénykérdésben tervezett rendeletben képviselőválasztásokra vonatkozó részt én is kihagyhatónak tartottam, aggodalmam leginkább szerbek részére mostani körülmények között való engedélyezés ellen volt. Miután tervezett módosítás ezt kizárja, idegen állam melletti tüntetés tekintetében felmerülhető aggodalmaknak egyebekben is elejét veszi, rendeletnek nevében kiadhatásához készséggel hozzájárulok. De ha idő volna, igen jónak tartanám Urbán[nal] és még néhány románok lakta vármegyei főispánnal előzetesen megbeszélni, hogy ne találja őket készületlenül; mindenesetre kérem miniszterekkel előzetesen közölni, esetleg lehetne szólni Berzeviczynek, ki nagyon megütközött, hogy katonák bevonulásánál túrve lett.

Sándor János

---

¹ A Tiszának előzetes betekintésre feltehetően megküldött távirati szövegre az fekete ceruzával az alábbiakat írta: „válasz számjeles tv. Brassó főisp. [gr. Mikes Zsigmond] útján. – Román dologban illető főispánoknak írtam, előzetes megbeszélésre most már nincs idő. Alighanem vasárnap publicálom a dolgot. – Tisza.” – A miniszterelnök feljegyzése után a távirat elküldését jelző intézkedésről is értesülünk: „Elk. 45/T. sz. a. 914. XI. 6.” Olvashatatlan aláírás.

E

1914 nov. 7

8200/1914. BM eln. sz. körrendelet „a nyilvános helyeken és alkalmakkor használható jelvények színének szabályozása” tárgyában¹

BM eln. 1917–11.857–9794/915 (ad 8200/914)

(Nyomtatott lappéldány)

A m. kir. belügyminiszter 8200/1914. BM eln. számú körrendelete. A nyilvános helyeken és alkalmakkor használható jelvények színének szabályozása.

Valamennyi törvényhatóságnak.

Történelmi idők jelensége az a hazafias lelkesedés, amely egyetlen magasztos érzésben egyesíti az állam minden polgárát.

A közös veszély fölismerésére elsimult minden ellentét. Az állam minden polgára eggyé forrt érzésben és akaratban a trón és a haza védelmére. Mindenki egyértelmű áldozatkészséggel ajánlja fel életét és vagyonát a haza oltárára, és nem szavakban, hanem maradandó cselekedetekben adja bizonyosságát annak, hogy boldogulását csak ebben a hazában akarja keresni és feltalálni.

A hazaszeretnek ez a magasztos megnyilvánulása és az egységes állameszmének ez az odaadással teljes elismerése kizárja még a lehetőségét is az olyan feltevésnek, mintha e hazának az egyes nemzetiségek körébe tartozó fiai néprajzi jellegük külső kifejezésével, különösen pedig történelmi színeik és jelvényeik használásával az állam egységének megbontására törekednének, vagy hogy e jellegük kidomborításával valamely idegen államhoz való ragaszkodásuknak és ezzel kapcsolatban a magyar államtól való idegenkedésüknek kívánnák jelét adni.

Az állam fennhatóságát és területi épségét sértő ilyen viselkedést egy állam sem nézne el megtorlás nélkül. Viszont nincs ok arra, hogy az állam eltiltsa polgárainak egyes csoportjait olyan színek használatától, amelyek az ő néprajzi jellegük kifejezéseül, hagyományaik és népszokásuk alapján alakultak ki és vétettek már a múltban alkalmazásba; feltéve mindig, hogy ama nemzetiségek az állameszme iránt köteles hűséggel nem jutnak ellentétbe.

A magyar állam nemzetiségeinek a mai nagy időkben tanúsított hazafias viselkedése tettekkel igazolja a magyar államhoz való feltétlen hűségüket és ragaszkodásukat.

Ilyen viszonyok közt nem volna helyénvaló továbbra is fenntartani az olyan színek és jelvények használatára vonatkozó rendőri tilalmakat, amelyek egyes nemzetiségek néprajzi jellegének feltüntetését célozzák, feltéve természetesen, hogy azok használata mellett – jelentőségéhez méltó módon és helyen – kifejezésre jut a magyar állameszme elismerése és tisztelete is.

---

¹ Az irathoz eredetiben mellékelt rendelet címe és lelőhelye: A m. kir. belügyminiszter 8200/1914. BM eln. számú körrendelete. A nyilvános helyeken és alkalmakkor használható jelvények színének szabályozása. (Valamennyi törvényhatóságnak.) – Budapesti Közlöny 1914. nov. 8; 261. sz. 7. l. – A feltűnést keltő rendeletet a későbbi éves kormányzati jelentés így indokolja: „Nemzetiségi színek használhatása. – A történelmi nagy idők: a hazát fenyegető közös veszély felismerése eggyé forrasztották az állam minden polgárát érzésben és akaratban a trón és a haza védelmére. – Nem látszott ennél fogva megokoltnak, hogy az egyes nemzetiségek néprajzi jellegének feltüntetését célzó színek és jelvények használatának tilalma, amíg ez a használat nem jut az állameszme iránt köteles hűséggel ellentétbe, továbbra is fenntartassék. – Evégből a 8200/1914. BM eln. sz. rendelet megengedi, hogy a magyar államban élő nemzetiségek a történelmi hagyományaik és népszokásaik alapján tényleg kialakult nemzetiségi színeiket, amennyiben azok valamely idegen állam jelvényeivel nem azonosak, nyilvános helyeken és alkalmakkor akadálytalanul használhassák, ha ugyanott és ugyanakkor a magyar nemzeti színeket legalábbis egyenlő mértékben szintén alkalmazzák.” (A m. kir. kormány 1914. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp. 1916. Athenaeum ny. 18*. l.)

Ebből a hazafias viselkedésből kiindulva, kijelentem, hogy a magyar államban élő nemzetiségek a történelmi hagyományaik és népszokásaik alapján tényleg kialakult nemzetiségi színeiket, amennyiben azok valamely idegen állam jelvényeivel nem azonosak, nyilvános helyeken és alkalmakkor akadálytalanul használhatják, ha ugyanott és ugyanakkor a magyar nemzeti színeket legalábbis egyenlő mértékben szintén alkalmazzák.

Az ellenkező korábbi rendelkezések hatályukat veszítik.

Budapest, 1914. évi november hó 7-én

Sándor János s. k.,
m. kir. belügyminiszter.

F

1914 nov. 7

*Belügyminiszteri utasítás a Budapesti Közlöny szerkesztőségéhez
a 8200/BM eln. számú rendelet közzététele tárgyában*

BM eln. 1914–34–8200 (ad 8200/914)
(Kézírásos fogalmazvány)¹

A „Budapesti Közlöny” szerkesztőségének,
kívül-belül: sürgős

A mellékelt rendelet egy példányát azzal küldöm meg, hogy azt a hivatalos lap legközelebbi, f. évi november 8-iki (vasárnapi) számában közzétenni szíveskedjék.

K XI/7

914. XI/7. Weis [István dr. s.fog.] s. k.

IV/b. üo.

Némethy [Károly államtitkár] s. k.

G

1914 nov. 8

*Margalits Ede egyetemi tanár levele és részletes feljegyzése
Csánki Dezső orsz. főlevéltárhoz a szerb nemzetiségi jelvényhasználattal összefüggésben
a szerb nemzeti színek tárgyában, 1 melléklettel*

BM eln. 1917–11.857–9794/915 (ad 8200/914)
(Kézírásos eredeti irat)

Méltóságos Uram!

A szerb királyság által zászlókon használt szerb nemzeti és állami színek: kék, vörös, fehér – ugyanezen színeket használják a magyarországi szerbek, mint állítólagos egyházi színeket, ugyancsak ezen sorrendben: kék, vörös, fehér.

---

¹ A borítón feltűnő „azonnal” jelzéssel.

A színek elhelyezése mindkettőben a zászlórúdra merőlegesen állanak, mint a magyar nemzeti zászlón.

Kiváló tisztelettel vagyok

Méltóságodnak

Zombor, 1914. nov. 8.

alázatos szolgálója
Dr. Margalits Ede s. k.

Melléklet:

1914 szept. 15

Margalits Ede feljegyzése a szerb királyság nemzeti színei és a magyarországi szerb nemzetiségi jelvény- (zászló-) használat tárgyában

BM eln. 1917–11.857–9794/915 (ad 8200/914)

(Kézírásos eredeti irat)

A szerb királyság színei: *vörös, kék, fehér*, a magyar szent korona területén lakó szerbek közt nem voltak felkarolva egészen 1848–1849-ig; mikor szerbiai kiküldöttek részt vettek a karlócai 1848. május 13. (ó naptár szerint: máj. 1.) szerb nemzetgyűlésen, és mikor utóbb Rajacsics patriarcha felhívására szerbiai segélyseregek törtek be Magyarországra, ezeknek zászlói terjesztették el az itteni szerbség közt a vörös-kék-fehér szín kultuszát.

Mínthogy e színeket saját nemzeti színeikként nem érvényesíthették, mert Magyarországon csak a magyar, Horvátországban csak a horvát nemzeti színek bírhatnak jogosultsággal, mert itt is, ott is csak egy politikailag jogosult nemzetnek van helye – hogy a szerbség a szerb királyság színeit itt becsempészhesse, azt állították, minden alap nélkül, hogy ezek az ő egyházi színeik. Magyarországon nem volt alkalom és mód e nézet érvényesítésére, és az 1894-ig nem is érvényesült itt sehol, legkevésbé az egyházi életben – azonban Horvátországban akadt erre alkalom és mód.

Gr. Khuen-Héderváry bánt 1883-ban a horvát országos gyűlésen ellenségesen fogadták, és ott első megjelenésekor meg is lökdösték, és az autochton horvátság mindvégig magyar emissariusnak tekintette, és vele szemben ellenségesen viselkedett. Nem így a szerbség. Ez mint Horvát-Szlavonország lakosainak erős harmadrésze, mely vagyonosabb és szorgalmasabb a horvátoknál, mint az ország okosan számító kisebbsége a bánhoz csatlakozott, kinek pártja csak ezekből és a horvát függő elemekből és a magyarbarát főurakból állott. A szerbség híven támogatta a bánt, de ennek bőséges hasznát is látta, a hivatalok legnagyobb része, a magyar országgyűlési delegatusi helyek 3/4-része, a stipendiumok és egyéb beneficiumok nagyobb része a szerbeké lett – de ők ezzel nem érték be, kérték s utóbb sürgették a ciril[í] írás paritásos jogát és a vörös-kék-fehér színnek mint szerb egyházi színeknek elismerését. A bán sokáig ellenkezett, míg végre szerb párthívei megnyugtatóra 1894-ben az országos gyűlésen mindkét kívánságukat megadta. Így és ekkor lettek e színek egyházi színeknek deklarálva. Midőn 1895-ben a király Öfelsége és Bánf[er]y miniszterelnök Zágrábban voltak, a horvát nemzeti színház megnyitásán, a szerbek vörös-kék-fehér zászlókat tűztek ki nemcsak a szerb templomra, hanem egyéb épületeikre is (így akarták az állítólagos egyházi színeket a politikai életbe becsempészni és a horvát nemzet mellett a szerb nemzet létezését Horvát-Szlavonországban dokumentálni és elismertetni) – a következmény egy csúnya botrány volt: a szerb és magyar zászlók leszaggatása, mert a horvát nemzet nem tűrhetett el maga mellett egy külön szerb nemzetet.

Külön szerb egyházi szín a vörös-kék-fehér sohasem volt. A szerb templomokban a zászlók egyszínűek (zöld, vörös, sárga, kék, fehér, fekete), ugyanilyenek az egyházi ruhák is, még ezeknek szalagjai is: mind egyszínűek; az evangeliumos könyv szalagjai is arany, ezüst, zöld stb. – de sehol az egyházi életben semmi nyoma nincs a szerbiai trikolornak! Az egyházat ürügyül használták fel,

hogy e trikolornak utat nyissanak a politikai életbe, és így a Szerbiával való valamelyesféle érzelmi egységnek.

Szerbia címere: vörös mezőt négy részre osztó ezüst kereszt, s így az ország színe tulajdonkép[p]en: vörös-fehér. Szerbia szabadságharcában 1803–1814 a francia trikolor (kék-fehér-vörös) utánzásakép[p]en módosította országa színeit: vörös-kék-fehérré, hogy neki is trikolora legyen, mint a legtöbb országnak. *Szerbia ősrégi nemzeti színe a zöld (olajbogyó-zöld, Oliven grün, sárgába hajló zöld)*. Ily színű volt Lázár cár lobogója a rigómezei ütközetben, középen sz. Miklós képével; ilyen Csernovics Arzen patriarcha zászlója, mely alatt a szerbek 1690-ben ide bevonultak (olajbogyó-zöld sz. Miklós képével), ezen zászló maig is megvan a karlócai székesegyház kincstárában (ott láttam 10 év előtt); a szerbek azután is Magyarországon a török ellen egyszínű, szentképes zászlók alatt harcoltak, leginkább zöld vagy vörös zászló alatt.

Ha a szerbeknek hazánkban egyházi szín kell, ez csak a zöld lehet. A vörös-kék-fehér szín állítólagos egyházi használata, mert az egyházi életben tényleg eddig sem használták – csak ürügy nagyszerbiai rokonérzések ápolására.

Zombor, 1914. szeptember 15.

Dr. Margalits Ede s. k.

H

[1914 nov. 20]¹

*Belügyminiszteri átirat-fogalmazvány br. Skerlecz Iván horvát bánhoz
a Horvát-Szlavon-Dalmátországekban érvényes szerb nemzetiségi színhasználat tárgyában*

BM eln. 1917–11.857–9794/915 (ad 8200/914)

(Kézírásos fogalmazvány)

Kívül és belül: bizalmas

Horvát-Szlavon-Dalmátországek bánjának

Miként Nmgod előtt talán ismeretes, a magyar kormány indítatva érezte magát arra, hogy a nyilvános helyeken és alkalmakkor használható színek kérdését a f. évi 8200. számú (másolatban idezárt) rendelettel szabályozza, hogy a kérdés végre is az egész országra kiterjedő és a jelenlegi viszonyoknak megfelelő megoldást nyerjen.

A rendeletben ki lévén mondva az, hogy a hazában élő nemzetiségek színei, *amennyiben azok idegen állam jelvényeivel nem azonosak*, (bizonyos feltételek mellett) használhatók – a rendelet helyes alkalmazásának biztosítása érdekében kívánatosnak mutatkozik annak a hiteles megállapítása, mely belföldi nemzetiségek színei azonosak idegen állam jelvényeivel?

Erre való tekintettel, valamint azért is,² mert a horvát-szlavon-dalmátországi m. kir. miniszteriumból r. u. vett értesülés szerint Nmgod foglalkozik vagy csak nem rég foglalkozott a hazában élő szerb nemzetiség színeinek kérdésével: tisztelettel kérem, méltóztassék közölni velem, hogy az ott folyamatba tett tanulmányoknak mi volt az eredménye?

Érdekelne különben az is, hogy vajon 1894-ben³ – midőn értesülésem szerint az akkori bán úr a szerb színeknek a társországek területén való használatát engedélyezte – foglalkozott-e az

¹ A láttamozás időpontja.

² Lapszéeli megjegyzés: „Nb. Unkelhäuser [Károly] államtitkár úr telefonon közölte velem, s figyelmünkbe ajánlotta ímítelten, hogy kérjük át a bántól. – dr. Schr[eiber] s. k.“

³ M. f.: „P. d. Az erre vonatkozó adatok nem voltak a horvát miniszteriumból beszerezhetők.”

országos kormány részletesebben a kérdés *jogi* részével is, illetve, hogy megállapított-e a használni szokott színek sorrendje, valamint az a körülmény, vajon a használni szokott színek azonosak-e a szerb királyság lobogójával?

Bpest 914.

K XI/23 [?] fv. XII.22 Némethy v: XI/20. dr. Schweiber]

I

1914 nov. 20

*Stenge Ferencnek, Baranya vármegye alispánjának Sándor János belügyminiszterhez
intézett jelentése a szerb nyelvű külső feliratok eltávolítása tárgyában*

BM eln. 1914–9779/914 (ad 8200/914)

(Gépelte eredeti irat)

Bizalmas!

Szám: 413/alisp. eln. 914.

8200/Eln. 1914.

Tárgy: a görög keleti szerb iskolákon, nemkülönben
a szerb egyesületeken, hitelszövetkezeteken,
a kereskedéseken stb. levő külső szerb fölírások eltávolítása

Magyar királyi Belügyminiszter Úr!

Budapest.

Annak folytán, hogy nemcsak közvetlen tapasztalatom, hanem az alám rendelt I-ső fokú rendőrhatalóságok jelentése szerint is a vármegyébéli görög keleti szerb népiskolák épületein a magyar nemzeti címer- és az iskola jellegét föltüntető magyar nyelvű fölírásokon kívül az 1907:XXVII. tc. 17. §-ában foglalt határozott rendelkezés ellenére az 1805/V.K.M. 1908. számú körrendelet alapján eddig türten alkalmazva levő, az iskola jellegét megjelölő szerb fölírások úgy, mint a szerb egyesületek, hitelszövetkezetek épületein és kereskedéseken levő szerb fölírások a másajkúak és nemzetiségük hazafias érzületére általában, de különösen a most folyó háborús viszonyok közt bántólag, sértőleg és ebből folyólag a kedélyekre állandóan izgatólag hat[nak], – nemcsak ezek, hanem magának a szerb ajkú lakosság nyugalmanak is biztosítása és vele általán a közrend megóvása érdekében levőnek mutatkoznék, hogy a fölsorolt épületeken levő szerb nyelvű fölírások rendőri úton eltávolíttatnának és eltávolítva tartatnának – a görög keleti szerb iskolaépületekre nézve pedig annál inkább, hogy a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól szóló 1907. évi XXVII. tcikk 17. §-ában kifejezésre juttatott azon hazafias szempont, hogy az iskolás gyermekek lelkében a *magyar hazához* való ragaszkodás szelleme és a *magyar nemzethez* való tartozás tudata kifejlesztessék és megerősíttessék, és ennek a szempontnak érvényesülése okából leszögezett ama világos parancsoló rendelkezés, hogy az iskolaépületen *csak* a törvényhatóság és a község címere és az iskola községi, illetőleg felekezeti jellegét a törvényben megállapított kitételekkel megjelölő *magyar* nyelvű külső *fölirat* alkalmazása *van megengedve*, – a hivatkozott törvény végrehajtása tárgyában kiadott 76000/V.K.M. 1907. számú Utasítás 39. §-a szerint teljes egészében érvényesíttessék.

Figyelemmel azonban egyrészt Nagyméltóságodnak főnthivatkozott 8200/Eln. 1914. számú Körrendeletében kifejezett országos intencióira, másrészt a még nem hatálytalanított 1805/1908. számú

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, VII. 1914–1916.

vallás- és közoktatásügyminiszteri körrendeletben foglaltakra – kérem a továbbiakra nézve szíves rendelkezését.

Pécs, 1914. évi november hó 20-án.

Stenge F[erenc] s. k.
alispán.

J

1914 nov. 30

*Br. Skerlecz Iván horvát bán átirata Sándor János belügyminiszterhez
a Horvát-Szlavon-Dalmátországek területére érvényes, a zászlók és jelvények
használatáról szóló rendelete tárgyában, 1 melléklettel*

BM eln. 1917–11857–9794/915 (ad 8200/914)

(Kézírásos másolat)

Fordítás horvátról-magyarra az 1914. évi 8555/Bmf. számhoz.

Horvát-Szlavon-Dalmátországek bánja.

Bizalmas.

1914. évi 8564/Eln. szám

1 drb. melléklet.

Nagyméltóságú Uram!

Folyó évi november hó 23-án 8200/Eln. szám alatt kelt nagybecsű átiratára van szerencsém Nagyméltóságodnak a Horvát-Szlavonországek egész területére érvényes és a zászlók és jelvények használatáról szóló folyó évi november hó 21-én 8378/Eln. szám alatt kiadott rendeletemet mellékletben megküldeni.

Ezen rendelet szerint a szerb zászló (piros-kék-fehér) használata Horvát-Szlavonországekban be van tiltva. Ezen zászlón a színek ugyanoly sorrendben vannak elhelyezve, mint a Szerb királyság állami zászlóján a színek, azon különbséggel mégis, hogy az említett állami zászlón, a szerb skupština 1869. évi június hó 8/20-án kelt határozata értelmében, mely a szerb fejedelmi kormány 1869. évi június hó 29-én [kelt] végzésével jóváhagyatott, a szerb állami címer is helyet foglal.

Mikor 1894-ben Horvát-Szlavonországekban a szerb zászló használata megengedett, – mint az iratokból megállapítható – ezen kérdés jogi oldalát illetőleg tárgyalás nem vezetett, úgyszintén a színek sorrendje, valamint az sem, hogy ezen zászló a szerb királyság zászlajával identikus-e, nem állapított meg.

Kelt Zagrebben, 1914. évi november hó 30-án.

Skerlecz s. k.

Fordította

Bpest 1914. évi XII/12-én

Koller Oszkár s. k.

Látta: Stojits s. k. miniszt. titkár

Melléklet:

1914 nov. 21

*Br. Skerlec Iván horvát bán 8378/914. eln. sz. rendelete a Horvát-Szlavon-Dalmátországokban
érvényes zászló- és jelvényhasználat tárgyában¹*

BM eln. 1917–11857–9794 (ad 8200/914)

(Horvát nyelvű nyomtatott szöveg egykorú kézírásos fordítása)

Fordítás horvátról magyarra az 1914. évi 8555/Bmf. számhoz. Horvát-Szlavon-Dalmátországok bánjának a zászlók és jelvények használata tárgyában 1914. évi november hó 21-én 8378/Eln. szám alatt kelt rendelete.

Mivel az idők folyamán Horvát-Szlavonországokban szokássá vált, hogy oly zászlók használ-tassanak, melyek sem államjogilag, sem politikailag meg nem felelnek, továbbá mivel a zagrebi csász. és kir. főparancsnokság 1885. évi április hó 8-án 231/Eln. szám alatt kelt rendeletén kívül, mely természetesen csak a fennállott határőrvidéki területre nézve lett kiadva, más általános szabály nincs, mely a zászlók használatára vonatkozna, a következőket rendelem el:

1. §.

A kiegyezésről szóló 1868. évi I. törvénycikk (Magyar 1868. évi XXX. t.c. Fordító) 61. §-a, valamint a kir. országos kormány belügyi osztályának 1876. évi november hó 16-án 18.307. szám alatt kelt rendelete értelmében, Horvát-Szlavonországokban a piros-fehér-kék háromszínű zászló a nemzeti zászló, mely Horvát-Szlavon-Dalmátországoknak a Szent István koronájával ellátott egye-sített címerével, autonóm ügyekben hivatalos zászlóul használandó.

Az említett nemzeti zászlót méltó módon mindenki használhatja.

2. §.

Ezen zászlón kívül, mint az a csász. és kir. főparancsnokság említett rendeletében el volt ren-delve, mindenkinek meg van engedve, hogy általános ünnepélyes alkalmakkal megfelelő módon a piros-fehér-zöld magyar és fekete-sárga ausztriai zászlót használhassa.

Továbbá különös alkalmakkal meg van engedve a vármegyei és városi törvényhatóságok, szab. kir. városok, közigazgatási és nemesi községek, valamint egyes nemesi családok a hatóságok által elismert zászlóinak és címereinek használata is.

3. §.

Más államok zászlóinak vagy más nemzeti és politikai zászlók[nak] használata tilos.

Az elsőfokú közigazgatási hatóság kivételesen különös alkalmakkor megengedheti, hogy vala-mely suveren, az uralkodóház egyik tagjának vagy valamely külföldi barátságos állam képviselőjé-nek, esetleg magának ezen államnak tiszteletére az idegen suverének, valamint államok zászlói használtassanak.

Ugyanezen elvek érvényesek az idegen államok színeinek és jelvényeinek minden más hasz-nálata tekintetében is.

Ezen rendelettel a nemzetközi joggal védett személyek azon joga, hogy azon állam zászlaját használhatják, melyet képviselnek, nem érintetik.

4. §.

Nyilvános testületek, polgári egyletek és céhek, valamint magán társaságok csak a hatóságok által jóváhagyott zászlókat használhatnak.

---

¹ A mellékelt horvát nyelvű nyomtatott rendelet címe: *Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 21. studenoga 1914. broj 8378/Pr., o uporabi zastava i emblema.*

5. §.

Ezen rendelet áthágóit kötelesek a rendőrségi hatóságok 2–200 korona pénzbírsággal, avagy 6 órától 14 napig terjedő elzárással büntetni és a nem engedélyezett zászlót avagy jelvényt lefoglalni.

6. §.

Ezen rendelet a kihirdetés napjával lép életbe.

Skerlecz s. k.

Fordította:

Bpest 1914. évi XII/12-én

Koller Oszkár s. k.

Látta:

Stojits s. k.

miniszt. titkár

K

1914 dec. 12

*Radda Ignác pancsovai polgármester felterjesztése Sándor János belügyminiszterhez
a hazai nemzetiségek jelvény használatával kapcsolatos útbaigazítás tárgyában*

BM eln. 1917–11.857–9794/915 (ad 8200–307/915)

(Gépírásos eredeti irat)

16609/1914.szám

Belügyminiszter Úr!

A nyilvános helyeken és alkalmakkor használható jelvények színének szabályozása tárgyában f. évi november hó 7-én 8200/914. BM eln. szám alatt kelt körrendelet[et] tudomásulvétel és alkalmazkodás végett közöltük városunk rendőrkapitányságával.

Eme intézkedésünkre a város rendőrfőkapitánya a következő előterjesztést tette:

„Tekintetes városi Tanácsnak Helyben.

A hazai nemzetiségek színeinek használatát engedélyező 8200/BM eln. 914. sz. miniszteri rendelet kapcsán, mely ide 15511/1914. tan. sz. a. közöltetett, azt a kérdést kell fölvetnem, hogy a rendelet szerint mely nemzetiségnek milyen színű és jelvényei azok, melyek történelmi hagyományaik és népszokásaik alapján kialakultak.¹ Minthogy a rendőrhatalóság nincs abban a fizikai helyzetben, hogy¹ e színek és jelvények megállapítása tárgyában történelmi tanulmányokat folytathasson,¹ s az itt annál kevésbé lehetséges, mert éppen Pancsován a hazai nemzetiségeknek szinte mindegyikére nézve konkrét esettel kapcsolatban fölmerülhet ez a kérdés, szükségesnek tartanám ennek felettes hatóságom által való tisztázását.”

Ennek tiszteletteljes bejelentése mellett kérjük Nagyméltóságodnak útbaigazítását.

Pancsova th. város tanácsának 1914. évi december hó 12-én tartott üléséből.

Radda s. k.
polgármester.

---

¹ Kék ceruzával aláhúzva.

L

[1914 dec. 11]¹

*Belügyminiszteri pro domo br. Skerletz Iván horvát bán átiratával összefüggésben
a jelvénykérdés ügyében az Országos Levéltárhoz, 1 melléklettel*

BM eln. 1917–9794–8200/914
(Kézírtásos fogalmazvány)

Tárgy: Horvát bán a színekérdésben.

ru

felkéretik a kb. *fordító* osztály, hogy a horvát nyelvű *átiratot, valamint a mellékelt rendeletet* magyar nyelvre lefordítani szíveskedjék.

Bpest k. XII/11. dr. Schreiber s. k.

ru

Miniszter úr ő Nmgától annak idején vett szóbeli utasítás értelmében kiadatik az *Országos Levéltárnak* azzal a felkéréssel: szíveskedjék átnézeti kimutatáson megfestetni: 1) a belföldi románjaink által használt lobogót, melléje a román királyság által hivatalosan használt állami lobogó-jelvényt,

2) a belföldi szerbek által használt zászlót és melléje a szerb királyság által használt lobogót – a szerbeknél harmadik helyen lefestendő lévén az a zászló is, amelyet a történelem tanúsága szerint az országba történt bejövételük alkalmával használtak.

3) az erdélyi szászok által használt zászlót.

Jelen számhoz csatolva vannak a jelen sz.a. iktatott horvát báni átirat, az államrendőri és a rendőri büntető osztály nyilatkozata, végül az összes e tárgyban beérkezett magánlevelek és tájékoztató iratok.

A „Turul”-nak vevény ellenében elvitt kötete szintén rendelkezésre áll.

NB. A felmerülő költség természetesen a B.M.-ot terheli, minthogy tisztán közigazgatási érdekből szükséges a megfestés.

Bpest 1915.k I/1 dr. Schreiber s. k.

Melléklet:

1915 jan. 13

*Csánki Dezső orsz. főlevéltárnok átirata Sándor János belügyminiszterhez
a kért nemzetiségi jelvény- (zászló-) használat tárgyában²*

BM eln. 1917–9794–8200/914
(Gépelte másolat)

22/1915. O.L. sz.

Fenti meghagyásra van szerencsém az 1–3. alatt elrendelt zászlókat, az *I–III. táblán megfestve*, a festő által benyújtott díj-jegyzékkel együtt, a következő megjegyzésekkel felterjeszteni:

Az I. táblán levő *román zászlók* a csatolva levő adatok, illetve a színek minemiségére nézve egy, általam magánúton Nagyszébenből újabban beszerzett, s külön * jellel ellátott borítékban ide-

¹ Az átirat alapjául szolgáló előirat beérkezésének időpontja; a fordítás elkészülte: dec. 14.

² Az irathoz I. mellékelve a román nemzeti színeket feltüntető zászlórajzot.

csatolt, az ottani románok által használt színeket mutató szalag nyomán készültek. E színek megfelelnek azoknak a színeknek, melyek pl. a Pierer-féle, 1890-ben megjelent 12 kötetes Konversations-Lexikon V. kötete 1055. lapja után következő táblán látható román királlysági zászlón vannak feltüntetve. Az ép[p] említett táblán levő román királlysági zászló a színeknek a zászlórúdhhoz való viszonyát is igazolja. Korona vagy címer ezen a zászlón nincs, holott az ugyanezen táblán látható szerb állami zászlón, mint alább kifejtem, címer is van.

A II. lapon (*szerb zászlók*) levő két felső zászló színe a dr. Margalits Ede által alulírottak magánfelszólításra küldött, s csatolva levő színek után festetett, melyek nagyjából megegyeznek a Pierer-féle Konversations Lexikon ép[p] említett színes lapján ábrázolt szerb állami zászló színeivel.

Ezen kívül az ugyanezen II. lapon látható középső, azaz szerb állami zászlónak középső, azaz kék színére festett szerb állami címer a horvát szlapon bán csatolva levő átiratának alapján vétegetett fel, amellyel a Pierer-féle Konversations Lexikon ép[p] említett színes lapján ábrázolt szerb állami zászló is megegyezni látszik. A horvát bán átirata azonban egyszerűen csak a szerb állami címet említi, mint amely a szerb szkupstina 1869. évi határozata értelmében a szerb állami lobogó középső, azaz kék színén helyet foglal. Azt azonban, hogy tulajdonképp mi ez a címer, nem mondja meg. Ez tehát szintén a különböző Lexikonok adatai alapján volt meghatározható.

A szerb állami címer ezek szerint vörös pajzsban ezüst kétfejű sas, két arany karma mindenkénél egy-egy arany stilizált liliommal. E pajzs közepére szív-pajzs van fektetve. E szív-pajzsban vörös mezőben ezüst kereszt látható, melynek négy szögletében egy-egy cirill C betű (ami a szerb „Sz” hangnak felel meg) van helyezve, oly formán, hogy a heraldikailag jobb oldalon levő két O betű a baloldalon levő másik két C betűnek hátat fordít. E szív-pajzsra keresztben végződő pántos korona van helyezve, mely a szív-pajzsnek kétségtelen kiegészítő része.

Ivánfi Ede 1874-ben megjelent „A magyar birodalom címeri és színei” című művében az ehhez csatolt F táblán mutatja be Szerbia ősrégi címerét, melynek felső felében foglal helyet az *ép[p] leírt (szív-pajzsbeli)* címer. A szerzőnek ehhez fűzött s a 68. és 69. lapon olvasható magyarázata szerint az ezen címerben említett négy C, azaz Sz betű eredetileg két növekvő és két fogyó hold, vagy ilyen alakú (tűz-csiholásra alkalmas) acél lett volna, célzással „a szerbek acél jellemére”; a szerb nép-magyarázat szerint pedig négy C, azaz Sz betű, melyeknek értelme szerb nyelven (latin betűkkel) a következő: „Számo Szloga Szrbina Szpaszáva”, ami magyarul körülbelül annyit jelent: „Egyedül az egyetértés üdvözíti a szerb népet.”

A Brockhaus-féle Konversations Lexikon ezenkívül (1898. évi kiadás 14. kötet 871. l.) szerint a szerb nemzeti zászló felső, azaz vörös csíkján négy arany csillag is van. A különböző hasonló művekben és kézi könyvekben színesen ábrázolt ily zászlók azonban ez állítást nem igazolják.

Ezért csupán a fentebb megbeszélt koronás címet festettem fel, mint szerb állami címet, a lobogó középső színére, pl. a Pierer-féle Konversations Lexikon emlegetett színes lapján ábrázolt szerb állami lobogó nyomán.

A II. tábla harmadik, azaz legalsó zászlaja szintén a dr. Margalits által alulírottak küldött s csatolva levő szín, illetve közölt tudományos bűvárlatokon alapuló adatok alapján készült, melyek szerint a szerbek már az 1389. évi rigómezei csatában ily zászló alatt harcoltak, s 1690-ben Csernovics patriarka vezetése alatt ily színű zászlókkal vonultak be Magyarországra.

A III. táblán lefestett zászló az *erdélyi szászok* által használt színeket ábrázolja, melyeknek alapjául szintén az általam újabban magánúton beszerzett s a * jellel ellátott borítékban idecsatolt szalag szolgált. E színek jogosultságát hivatalbeli elődöm: dr. Pauler Gyula orsz. főlevéltárnok a 122526/1899. számú b.ü. min. ügyiraton 1902. dec. 25-én 1815/1902. O.L. sz. alatt adott véleményében fejtegette.

Budapest, 1915. január 13-án

Dr. Csánki s. k.

orsz. főlevéltárnok, min. osztálytanácsos.

ad acta

Bpest 917 k?/30 olvashatatlan aláírás

M

[1915 máj. 18]¹

*Belügyminiszteri átirat-fogalmazvány Pancsova város tanácsához
a nemzetiségi színhasználat kérdésében*

BM eln. 1917–11.857 (307/915)

(Kézírásos fogalmazvány)

Pancsova város tanácsának

A múlt évi dec. 12-én 16609 sz. a. tett előterjesztésére a következőkről értesítem:

A nyilvános helyeken és alkalmakkor használható jelvények színének szabályozása tárgyában 1914. évi nov. 7-én 8200/el. sz. alatt kibocsátott körrendelet a színhasználat szabadságát két feltételhez köti.

Az egyik az, hogy a színeknek a történelmi hagyományokon és népszokásokon kell alapulniok – vagyis a rendelet a belföldi történelmi fejlődés eredményét kívánja figyelemre méltatni; a másik az, hogy a színeknek nem szabad egyezniök idegen állam jelvényével, mert ez esetben a színek használata, még ha az adott esetben talán nem azzal a cézzal történt is, külsőleg politikai tüntetés gyanánt fogható fel.

E szempontból vizsgálva a hazában élő nemzetiségek által jelenben használatba vett színeket, megállapítást nyert, hogy a románok, valamint az erdélyi szászok színei olyanok, melyeknek használata a hivatkozott rendelet szempontjából kifogás alá nem esik: ellenben a szerbeknek háromszínű zászlója, a vörös-kék-fehér trikolor nélkülözi a rendelet által megkövetelt ismérveket.

A történelmi kutatók megállapítása szerint a szerbek színe eredetileg a zöld volt, ilyen színű zászló alatt vonultak be 1690-ben is Magyarországra – míg a mai vörös-fehér-kék színeket, amelyeket a szerb királyságban is csak a 19. század eleje óta vettek használatba, csupán 1848-ban kezdtek terjeszteni, mint külföldről átvett s a külföldi politikai tényezőkkel való rokonszenvezés külső kifejezésére alkalmas jelvényt.

Azonfelül a belföldi szerbek által használt háromszínű zászló úgy a színek sorrendjét, mint azoknak a lobogórúdhhoz való helyi viszonyát tekintve azonos a szerb királyság lobogójával.

Ennélfogva a belföldi szerbek által legújában, a szerb királysággal való politikai együttérzés feltüntetésének célzatával használni kívánt vörös-kék-fehér színű jelvény tényleges használata a 8200/1914. sz. itteni rendelet szellemébe és határozmányaiába ütköznék.²

Bpest v. IV/26. dr. Sch[eiber] s. k.

K V/18. Olvashatatlan aláírás

fv. V/18. Némethy s. k.

¹ A fogalmazvány elkészültének időpontja. – A közölt fogalmazvány fontosságát aláhúzza egy az irathoz mellékelt hivatali feljegyzés, melyben dr. Schreiber Lajos belügymin. tan. 1915. szept. 2-án javasolja a pancsovai átiratnak a 8200/914. eln. sz. aktával való egyesítését: „Kérem ehhez hozzáírni – illetve a jelen darabbal egyesíteni azt a másik eln[öki] számú darabot, amelyik a 8200/914/el. számúnak tulajdonképp[en]i utóirata, vagyis azt a tárgyalást, ahol Pancsova város előterjesztésére a miniszterelnökkel történt levelezés után választ adtunk a 8200-as rendelet mikénti értelmezésére. Az egész iratcsomó aztán mint kez. u. o. darab nálam fog őrizetben lenni. Bpest 1915 IX/2. Dr. Schreiber.”

² Az utolsó bekezdés más kézírással az ív bal oldalán kék ceruzával utólag hozzátoldva.